

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Серія “Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки”

Ю. В. Громик

СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

Збірник вправ та завдань

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Луцьк
Редакційно-видавничий відділ
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
2010

УДК 811.163.1

ББК 81.416.1

Г 87

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1/П-10139 від 09.12.2009 р.)*

Серія “Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки”

Серія заснована у 2010 році

Рецензенти:

В. П. Шульгач, доктор філологічних наук, завідувач відділу ономастики Інституту української мови НАН України;

Л. В. Бублейник, доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і практики перекладу Волинського інституту економіки і менеджменту

Громик Ю. В.

Г 87 Старослов'янська мова. Збірник вправ та завдань : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Юрій Васильович Громик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 188 с.

ISBN 978-666-600-493-5 (серія)

ISBN 978-666-600-495-9

Подано систему вправ та завдань відповідно до всіх розділів навчального курсу старослов'янської мови. Велика кількість таблиць, наявність методичних рекомендацій і зразків виконання вправ покликані оптимізувати самостійну й індивідуальну роботу студентів.

Для студентів напряму підготовки “Філологія (Українська мова та література)”.

УДК 811.163.1

ББК 81.416.1

© Громик Ю. В., 2010

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2010

ISBN 978-666-600-493-5 (серія) © Волинський національний університет
ISBN 978-666-600-495-9 імені Лесі Українки, 2010

Передмова

У навчальному плані напряму підготовки “Філологія (Українська мова та література)” курс старослов’янської мови передбачено як лінгвістичний вступ до вивчення історії слов’янських мов і найперше – української мови.

За своїм змістом цей курс органічно поєднує два тісно пов’язані між собою тематичні блоки: власне старослов’янська мова як система мови середньовічної слов’янської писемності та історія праслов’янської мови як мови-предка всіх сучасних слов’янських мов. У зв’язку з цим програма навчальної дисципліни передбачає не тільки детальну характеристику фонетико-граматичної системи старослов’янської літературної мови, а й висвітлення початкової етнічної історії слов’ян, з’ясування передумов появи старослов’янської писемності, а також послідовне відновлення історичних змін звуків та словоформ, що належать до праслов’янського періоду.

Курс старослов’янської мови як одна з навчальних дисциплін історико-лінгвістичного циклу має винятково важливе значення для формування загального мовознавчого світогляду майбутніх філологів-україністів. Старослов’янська мова, яка першою з усіх слов’янських мов була зафіксована на письмі, своєю фонетико-граматичною системою дуже близька до праслов’янської мови пізнього періоду. Отже, вивчаючи звукову систему та словозміну старослов’янської мови, студенти пізнають основні мовні закони, що визначали розвиток праслов’янської мови, а згодом окремих слов’янських мов.

Те, що факти старослов’янської та праслов’янської мов послідовно розглядаються в зіставленні з відповідними фактами української і меншою мірою інших слов’янських та неслов’янських індоєвропейських мов, забезпечує усвідомлення студентами історико-типологічних рис української мови, її місця серед інших слов’янських мов. Таким чином готується надійний ґрунт для ефективного вивчення історичної граматики української мови, історії української літературної мови, української діалекто-

логії, сучасної української літературної мови та інших слов'янських мов.

Збірник вправ і завдань складається з трьох розділів: “Історія старослов'янської мови”, “Фонетична система старослов'янської мови та її формування”, “Система словозміни старослов'янської мови та її формування”.

Велика кількість таблиць, чіткість та послідовність у формулюванні завдань кожного параграфа, струнка система вправ різної складності, наявність методичних рекомендацій і зразків виконання вправ покликані оптимізувати самостійну та індивідуальну роботу студентів.

У кінці посібника подано “Тексти для читання та узагальнюючі завдання”.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

§ 1. Виникнення та розвиток старослов'янської літературної мови

1. Назвіть мови – прямі предки української мови.
2. Чи належить до мов-предків української мови старослов'янська мова? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. З'ясуйте зміст поняття *праіндоєвропейська мова*.
4. Назвіть хронологічні рамки існування праіндоєвропейської мовної та етнічної спільності.
5. Коли почалося діалектне членування праіндоєвропейської мови?
6. Назвіть причини розпаду праіндоєвропейської мовної та етнічної спільності.
7. Викладіть суть основних теорій етногенезу слов'ян. Хто зі славістів розробляв ці теорії?
8. З'ясуйте зміст поняття *прабатьківщина слов'ян*. Хто зі славістів розробляв цю проблематику?
9. Назвіть основні гіпотези щодо локалізації прабатьківщини слов'ян.
10. Яка версія локалізації прабатьківщини слов'ян вважається найбільш переконливою? Пригадайте аргументи вчених.
11. З'ясуйте зміст поняття *праслов'янська мова*.
12. Унаслідок розпаду якої більш давньої мови і коли з'явилася праслов'янська мова? Коли почав формуватися протослов'янський діалект у рамках єдиної праіндоєвропейської мови-основи?
13. Назвіть хронологічні рамки існування праслов'янської мовної та етнічної єдності.
14. Яким часом датовано перші згадки про слов'ян? Кому вони належать?
15. Які назви слов'янських племен фіксували давні джерела?
16. Скільки великих переселень праслов'ян фіксує історія слов'янських народів? Коли відбулися ці переселення? Які їх наслідки?

17. Коли й чому праслов'янська мовна та етнічна єдність розпалася на дві групи – західну і східну? Які сучасні мови належать до східнослов'янської та західнослов'янської мовних груп?
18. Коли й чому відмежувалася південна група слов'янських племен? Які сучасні мови належать до південнослов'янської мовної групи?
19. Коли остаточно розпалася праслов'янська мовна та етнічна спільність?
20. Назвіть причини розпаду праслов'янської мовної та етнічної спільності.
21. Чи засвідчена писемністю праслов'янська мова?
22. Чи користувалися слов'яни письмом до Костянтина й Мефодія?
23. Які історико-літературні джерела фіксують інформацію про наявність письма у слов'ян до Костянтина й Мефодія?
24. Вивчіть карту 1. Укажіть територію, яку в VIII–IX ст. займали східні, західні та південні слов'яни.
25. За картою 1 укажіть перші державні об'єднання, що виникли в VIII–IX ст. у різних груп слов'ян.
26. З'ясуйте зміст поняття *старослов'янська мова*.
27. Для яких потреб було створено старослов'янську літературну мову?
28. Коли виник термін *старослов'янська мова*? Як ще і чому називають старослов'янську мову? З'ясуйте переваги й недоліки кожної з відомих назв найдавнішої слов'янської літературної мови.
29. Поясніть, що означають терміни *старослов'янська мова*, *церковнослов'янська мова*. Чи тотожні вони?
30. Окресліть основні періоди в історії старослов'янської мови.
31. Які проблеми намагався вирішити моравський князь Ростислав, звертаючись із проханням до візантійського імператора Михайла III?
32. Чому моравський князь Ростислав не визнав верховенства Риму, а звернувся за допомогою до Візантії?

33. Назвіть основні події доморавського періоду в історії старослов'янської мови.
34. Коли солунські брати почали перекладати грецькі канонічні книги? Де зроблені перші слов'янські переклади Святого Письма?
35. Які є історичні документи про діяльність Костянтина й Мефодія? Хто, на думку вчених, є автором *житій* солунських братів?
36. Назвіть основні події моравсько-паннонського періоду в історії старослов'янської мови.
37. Як ставилася до діяльності Костянтина й Мефодія Римська церква?
38. Хто такі *триязичники*?
39. Хто за часів діяльності Костянтина й Мефодія перешкодив поширенню слов'янських перекладів Святого Письма та утвердженню слов'янського богослужіння? Чому?
40. Назвіть основні події болгарсько-македонського періоду в історії старослов'янської мови. Які центри писемності склалися в цей період?
41. Котрого з учнів Мефодій перед смертю призначив своїм наступником?
42. Як склалася доля слов'янського богослужіння в Моравії після смерті Мефодія? Чому? Де опинилися після цього учні Мефодія?
43. Котрі з учнів Мефодія і чому були прийняті з великими почестями в Болгарії після вигнання їх із Моравії?
44. Окресліть хронологічні рамки “золотого віку старослов'янської писемності”. Хто був правителем Болгарського царства у цей час?
45. Укажіть, на основі якого діалекту, як вважають лінгвісти, зроблено перші переклади книг із грецької мови на слов'янську.
46. Чому старослов'янську мову відносять до південнослов'янської мовної групи?
47. Для яких слов'янських племен творили писемність Костянтин і Мефодій?

48. Чому в основу слов'янських перекладів Святого Письма Кирило й Мефодій поклали солунсько-македонський (південно-македонський) діалект, а не діалект моравських слов'ян?
49. Поясніть, чому книги, перекладені солунськими братами на один із південнослов'янських діалектів, легко зрозуміли західні, а згодом і східні слов'яни.
50. На яких територіях, у яких державах вживалася старослов'янська літературна мова? Знайдіть ці території, держави на карті 1.
51. Якими особливостями старослов'янська мова відрізняється від будь-якої природної людської мови, наприклад, української?
52. Чому старослов'янську мову називають мертвою? Чи була вона мертвою у перші десятиліття її існування?
53. Які риси штучності мала старослов'янська мова?
54. Назвіть міста в Європі, які пов'язані з життям та діяльністю Костянтина й Мефодія та їх учнів. Знайдіть ці міста на карті 1.
55. Укажіть, при яких візантійських, моравських, паннонських, болгарських правителях працювали Костянтин і Мефодій та їх безпосередні учні.
56. Назвіть імена найвидатніших учнів Костянтина й Мефодія. У яких містах працювали учні після смерті братів-просвітителів? Знайдіть ці міста на карті 1.
57. Окресліть хронологічні рамки існування старослов'янської мови.
58. З'ясуйте лінгвістичне значення старослов'янської писемності. Поясніть, чому історичне вивчення кожної сучасної слов'янської мови починається з вивчення старослов'янської мови.
59. У багатьох слов'янських країнах дні пам'яті солунських братів відзначаються як державне свято. Які заслуги Кирила й Мефодія в історії культури слов'ян? У чому полягає історико-культурне значення старослов'янської писемності?
60. З'ясуйте історичну долю старослов'янської мови.
61. З'ясуйте зміст поняття *церковнослов'янська мова*.

62. Назвіть причини появи, хронологічні рамки існування та локальні різновиди церковнослов'янської мови.

Карта 1. Слов'янські племена в VIII–IX ст. та перші слов'янські держави

§ 2. Слов'янські азбуки.

Пам'ятки старослов'янської писемності

1. Поясніть походження слів *азбука*, *кирилиця*, *глаголиця*.
2. Якими азбуками написано збережені дотепер пам'ятки старослов'янської писемності? Наведіть приклади.
3. У таблиці 1 подано дві старослов'янські азбуки. Зіставте їх, порівняйте накреслення літер і скажіть, букви якої азбуки простіші в написанні. Літери якої азбуки – кирилиці чи глаголиці – покладено в основу сучасної української абетки?
4. Які існують гіпотези про давність слов'янських азбук? Назвіть учених-прихильників кожної з гіпотез.
5. Яка азбука створена Костянтином – глаголиця чи кирилиця? Які основні докази більшої давності глаголиці?
6. Яку інформацію про історичну давність старослов'янських азбук дає локалізація збережених дотепер старослов'янських пам'яток?
7. Якою азбукою написано найдавніші пам'ятки старослов'янської писемності з явними рисами чесько-моравських діалектів, тобто створені на території Моравії, де відбувалася місіонерська діяльність Костянтина й Мефодія? Про що це свідчить?
8. Якою азбукою написано найдавніші пам'ятки старослов'янської писемності, створені в Македонії? Про що це свідчить?
9. Якою азбукою написано старослов'янські пам'ятки, створені у Східній Болгарії (м. Преслава), де працювали учні Костянтина й Мефодія за царювання Симеона? Про що це свідчить?
10. Коли й де глаголицю замінено кирилицею? Чому саме там?
11. Назвіть представників Охридського та Преславського центрів старослов'янської писемності. Яка азбука культивувалася в кожному з цих центрів?

Таблиця 1

Рисунок літер глаголиці й кирилиці

Глаголиця	Кирилиця
Ɑ	Л л
Ɱ	Б б
Ɐ	В в
Ɒ	Г г
ⱱ	Д д
Ⱳ	Є є
ⱳ	Ж ж
ⱴ	С с
Ⱶ	З з З з
ⱶ, ⱷ	И и
ⱸ	І і ї
ⱹ	(Ѡ ѡ)
ⱺ	К к
ⱻ	Л л
ⱼ	М м
ⱽ	Н н
Ȿ	О о
Ɀ	П п
Ⲁ	Р р
ⲁ	С с
Ⲃ	Т т
ⲃ	Оу оу Ѹ ѹ

Глаголиця	Кирилиця
Ⲅ	Ф ф
ⲅ	Х х
Ⲇ	Ѡ ѡ
ⲇ	Ц ц
Ⲉ	У у Ч ч
ⲉ	Ш ш
Ⲋ	щ щ
ⲋ	Ъ ъ
Ⲍ	Ы ы ы
ⲍ	Ь ь
Ⲏ	Ѣ ѣ
ⲏ	Ю ю
	Ѧ ѧ
	Ѩ ѩ
Ⲑ	Ѭ ѭ
ⲑ	Ѯ ѯ
Ⲓ	Ѱ ѱ
	Ѳ ѳ
ⲓ	Ѵ ѵ Ѷ ѷ
	Ѹ ѹ
	Ѻ ѻ

12. Про що свідчать палімпсести? Який текст знищено на них – глаголичний чи кириличний? Назвіть відомі слов'янські палімпсести.
13. Яка азбука більш досконала, упорядкована – глаголиця чи кирилиця? Про що це свідчить?
14. Глаголичні чи кириличні пам'ятки відбивають більш досконалу техніку перекладу? У чому це виявляється? Про що це свідчить?
15. До якого висновку зрештою прийшли вчені, шукаючи зразки, за якими було створено глаголицю? Хто зі славістів опрацював проблему походження глаголиці?
16. Які версії пропонують учені стосовно місця і часу створення та авторства пізнішої азбуки, названої згодом кирилицею?
17. Яка азбука покладена в основу кирилиці? Які докази свідчать на користь такої гіпотези?
18. Використовуючи матеріал таблиці 2, скажіть, які кириличні літери мають безсумнівні відповідники в грецькому уставному письмі. Чому деякі кириличні літери не мають грецьких відповідників?
19. Які звуки слов'янського мовлення вимагали створення нових літер, відсутніх у грецькому письмі? За яким зразком було створено такі літери?
20. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані глаголицею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
21. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані кирилицею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
22. Назвіть старослов'янські пам'ятки, написані латиницею. Вкажіть час і місце написання кожної з них.
23. Якими факторами мотивовано назви старослов'янських пам'яток?

24. Назвіть критерії класифікації пам'яток старослов'янської писемності.
25. Яким часом датуються найдавніші збережені дотепер старослов'янські пам'ятки? Назвіть їх і вкажіть, якою азбукою кожна з них написана.
26. Назвіть редакції пам'яток старослов'янської писемності.
27. За якими ознаками розрізняють редакції старослов'янських пам'яток?
28. Чи збереглися пам'ятки ранньої болгарсько-македонської редакції? Хто їх писав?
29. Назвіть пам'ятки чесько-моравської редакції. Якою азбукою вони написані?
30. Назвіть пам'ятки македонської (охридської) редакції. Якою азбукою вони написані?
31. Назвіть пам'ятки східноболгарської (преславської) редакції. Якою азбукою вони написані?
32. Назвіть пам'ятки давньоруської (східнослов'янської) редакції. Якою азбукою вони написані?
33. Назвіть пам'ятки сербсько-хорватської редакції. Якою азбукою вони написані?
34. Назвіть пам'ятки паннонської редакції. Якою азбукою вони написані?
35. Найдавніші давньоруські пам'ятки збережено від XI ст., сербські – від XII ст., чеські – від XIII ст., польські – від XIV ст. Укажіть, у чому цінність найдавніших пам'яток старослов'янської писемності?

§ 3. Звукове та числове значення літер кирилиці

1. Опрацюйте таблицю 1. Назвіть графічні синоніми в кирилиці.
2. Із якою метою за буквами кирилиці були закріплені назви?
3. Які кириличні літери мали *порожні* назви, тобто не починалися з того звука, який означали? Яке звукове значення вони мали?
4. Як називалися літери **ѣ** та **ѡ**? Які звуки вони позначали в старослов'янській мові IX ст.? Прочитайте старослов'янські слова і доберіть українські (російські) відповідники:
вѣстати, творѣць, вѣна, вѣзмѣ, сѣврати, мѣхѣ, мѣкнѣти, вѣнѣць, пришьльць, пользьнѣ, вѣхѣвѣ, дѣврьникѣ, женство, рѣпѣтѣ, отѣць, тѣстѣ, вѣврати, начѣнѣ, зѣло, тѣмница, скрѣжѣтѣ, рѣжѣ, дѣци, вѣдова, пѣсѣ, ловѣць, жѣрьць, лѣвѣ.
5. Прочитайте старослов'янські слова. Як називаються літери **Ѧ** та **ѧ**? Які звуки вони позначали у старослов'янській мові? Яким звукам української мови відповідають старослов'янські носові звуки, що позначалися літерами **Ѧ** та **ѧ**? Подайте український переклад наведених слів (за потреби див. словник):
Ѧгль, ѧлѧга, Ѧжика, Ѧдолѣ, зѧбѣ, клѧчати, шѧтаниѦ, вѣѦма, орѧжик, вѣзѧти, везѧ, говѧдо, голѧбѣ, чѧладинѣ, сѧпрѧгѣ, девѧтѣ, Ѧзилнште, дѣхнѧти, зачѧти, сѧмнѣти сѧ, ѧзы, ѧхѧти, зѧкнѧти, клѧтва, ѧтроба, чѧзнѧти, желѧдѣ, маѧсо, мѧдрѣ, мѧжѣ, начѧло, ѧгѧлѣ, пѧтѣ, пѣназѣ, памѧтѣ, вѣѦма, помѧнѧти, рѧка, чѧстѣ, сѧдѧ, ѧзѣкыи, свѧтѣ, сѣхнѧти, гѧба.
6. Прочитайте старослов'янські слова. Як називаються літери **Ѣ**, **Ѥ**, **Ѭ**, **Ѯ**, **Ѱ**? Яке звукове значення вони мали? Подайте український переклад наведених слів (за потреби див. словник):
Ѣзыкѣ, тыѢциѢ, сѣмѧштениѦ, ѢдѣциѢ, сѣмотрѧѦ, Ѣдро, дѣѢти, зѣмѧѢ, ѢѢѢ, ѣдинѣ, Ѣтѣникѣ, боѣрѢѢ, ѣда,

оученик, знаѣж, ѡти, приѡти, коупѣж, оржжик, ѡтро, стоѡти, читаѣж, гостик, биѣж.

7. Чому літера **и** має назву “*і восьмиричне*”, а літера **і** – “*і десятиричне*”? Чи позначали ці дві літери у старослов’янській графіці різні звуки? Яка третя кирилична літера передавала звук [i]?
8. Як називається літера **V** (**v, y**)? Які звуки вона позначала в грецьких за походженням словах? Прочитайте слова: **мѡро, впатъ, кгѡпѣтъ, кѡриллѣ, вѡстасѣ, ѡмѡіамъникъ, кѡаггелѡк, павѣлѣ.**
9. Який звук у пам’ятках старослов’янської писемності позначала літера **Ѣ**? Які думки висловлювали славісти щодо звукового значення цієї літери? Поясніть, чому в деяких старослов’янських кириличних пам’ятках трапляється написання **Ѣ** замість **іа**: **вѣсѣда твоѣ, моѡ волѣ.**
10. Якими літерами передавався в пам’ятках старослов’янський звук [y]? Прочитайте слова: **дрѡѡгъ, оученикъ, оужасънъ, оудивити, ѡмоѡ, томоѡ, ѡмѣете, наѡчитѣ, ѡмѡ, вѡра, чѡдо, шоѡмѣ.**
11. У грецькому алфавіті буква **ο** називається “омікрон” (тобто “ο мале”), а літера **ω** – “омега” (тобто “ο велике”). Чи позначали ці літери у старослов’янських пам’ятках один звук? Прочитайте слова: **ωнъ же рече имъ, новъ, нѡанъ, солѡмωнъ, ѡѡодѡръ, нѡѡлѣ, мѡснѡ, нѡснѡфѣ, ѡѡма.** Що позначало написання **Ω**: **Ω домоѡ, Ω вѣстока, Ω запада.**
12. Прочитайте слова: **ѡарисѣѡи, ѡилѡсоѡѣ, ѡоръ, ѡинѡкъ, ѡилнѡпѣ, ѡинѡианъ, ѡѡма, ѡѡодѡръ.** Як називалися літери **ѡ, ѡ**? Який звук вони позначали?
13. Прочитайте старослов’янські слова: **ѡсалтырь, ѡалѣмѣ, ѡалѣмопѣник, алеѡандръ, маѡимѣ.** Як називалися літери **ѡ, ѡ**? Яке звукове значення вони мали?

14. Поясніть причину паралельного написання слів: **ноштѣ** – **нощѣ**, **дѣшти** – **дѣщи** “дочка”, **помоштѣ** – **помощѣ**, **плаштѣ** – **плащѣ**.
15. Які діакритичні знаки використовувалися в старослов'янському письмі?
16. Чи були діакритичні знаки старослов'янського письма оригінальними? Якого вони походження?
17. Які діакритичні знаки у старослов'янському письмі були зайвими, тобто не виконували ніякого функціонального навантаження?
18. Які функції в старослов'янській писемності виконує нарядковий знак *титло*?
19. Що в старослов'янській писемності означає нарядковий знак *паєрик* (*паєрок*)? Чому він має таку назву?
20. З'ясуйте зміст поняття *стишиця* (*стаття*).
21. Як називався знак над словом, що позначав його скорочене написання? Зверніть увагу на такі написання: **снѣ** – **сынѣ**, **глати** – **глаголати**, **исѣ** – **инсоусѣ**, **пркѣ** – **пророкѣ**, **стѣ** – **свѣтѣ**, **црѣ** – **цѣсарѣ**, **оцѣ** – **отѣцѣ**, **члвкѣ** – **чловѣкѣ**, **мцѣ** – **мѣсѣць**, **аплѣ** – **апостолаѣ**.
22. Прочитайте наведені нижче приклади зі старослов'янських пам'яток:
 - а) **ты ли кси хѣ снѣ блгвенааго. іс же рече азѣ кмѣ**;
 - б) **рече гѣ своїмѣ оученикомѣ**;
 - в) **рече гѣ притѣчѣ снѣ**;
 - г) **глы же вамѣ**.
23. У старослов'янських текстах трапляються написання типу **м'ногѣ**, **д'ва**, **к'то**, **ч'то**, **м'нѣ**. Що означав нарядковий знак у таких словах? Чому він називався *паєрик* (*паєрок*)?
24. Що означав нарядковий знак у словах типу **вол'ѣ**, **мор'ѣ**, **кон'ѣ**, **сѣ н'имѣ**, **к'есарѣ**, **агг'елѣ**? Як називався цей знак?

25. Поясніть, чому кириличні букви **в, ж, ш, щ, ъ, ь, ы, ѣ, ю, іа, к, ѡ, ѣ, ѡ** не мали числового значення?
26. Запишіть буквами кирилиці такі числа: 12, 16, 17, 41, 23, 75, 89, 748, 866, 99, 101, 513, 69, 18.
27. Яке числове значення мали сполучення букв кириличної азбуки: **.кв., .рд., .ѡѡ., .ме., .ві., .пз., .фѣс., .тчи., .ді., .ѡѣс., .лнѡ?**
28. Прочитайте речення, взяті з пам'яток старослов'янської писемності. З'ясуйте, яке числове значення мають літери в наведених нижче прикладах.
- а) онъ же глагола імъ. колико імате хлѣбъ. і оувѣдѣвъше глаголаша. **.д. хлѣбъ і .в. рыбѣ.**
- б) глагола імъ исъ колико хлѣбъ имате. они же рѣша **.з. и мало рывиць.**
- в) и ѣдъшихъ бѣ **.д. тысяща развѣ женъ и дѣтні.**
- г) поздѣ же бывъшю въ **.д. годинѣ ноци. прииде къ нимъ исъ.**
29. Прочитайте й перекладіть українською мовою наведений текст:
- не осуждайте. да не осуждени будете. імъже бо сѣдомъ сѣдите сѣдѣтъ вамъ. і въ нѣж же мѣрѣ мѣрите. възмѣритъ сѣ вамъ. чѣто же видиши сѣчѣць въ оцѣ брата твоего. а брѣвна кже кстѣ въ оцѣ твоемъ не чюкши. ли како речеши братроу твоемоу. остави и изымѣ сѣчѣць из очесе твоего. і се брѣвно въ оцѣ твоемъ. лицемѣре изьми прѣвѣк брѣвно изъ очесе твоего. і тогда оузриши изати сѣчѣць изъ очесе брата твоего. не дадите свѣтаго пѣсомъ. ни помѣтѣте висѣръ вашихъ доушь прѣдъ свинѣми. да не поперѣтъ ихъ ногами своими. просите и дастъ сѣ вамъ. іщѣте и обрацѣте. тлѣцѣте и отврѣзетъ сѣ вамъ. всѣкъ бо проси прикметъ. і ищѣи обрѣтактъ. тлѣкѣщюмоу отъврѣзетъ сѣ**

(Євангеліє від Матвія, VII).

Таблиця 1

Звукове та числове значення літер кирилиці

Буква	Назва букви	Звукове значення	Числове значення
1	2	3	4
А а	азъ	[а]	1
Б б	боуки	[б]	
В в	вѣди	[в]	2
Г г	глаголи	[г]	3
Д д	добро	[д]	4
Е е	къть	[’е]	5
Ж ж	живѣте	[ж’]	
З з	зѣло	[дз’]	6
З з З з	земля	[з]	7
И и	ижеи	[і]	8
І і І і	иже	[і]	10
(Ѣ ѣ)	гервь	[г’]	
К к	како	[к]	20
Л л	людик	[л]	30
М м	мыслете	[м]	40
Н н	нашь	[н]	50
О о	онъ	[о]	70
П п	покои	[п]	80
Р р	рьци	[р]	100
С с	слово	[с]	200
Т т	твърдо	[т]	300
У у У у У	укъ	[у]	(400)
Ф ф	фрьтъ	[ф]	500
Х х	хѣръ	[х]	600
У у	отъ	[о]	800

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4
Ц ц	ци	[ц']	900
Ч ч	чрьвь	[ч']	90
Ш ш	ша	[ш']	
щ щ	шта	[ш'т']	
Ъ ъ	кръ	[õ] (коротке)	
Ы ы	кры	[ы]	
Ь ь	крь	[’ě] (коротке)	
Ѣ ѣ	ѣтъ	[’ä]	
Ю ю	ю	[’у], [jу]	
Ѧ ѧ	ѧ йотоване	[’а], [ja]	
Ѧ ѧ	ѧ йотоване	[’е], [je]	
Ѩ ѩ	юсъ малий	[’m] (носовий)	(900)
Ѫ ѫ	юсъ малий йотований	[’m], [jm]	
Ѭ ѭ	юсъ великий	[i] (носовий)	
Ѯ ѯ	юсъ великий йотований	[’i], [ji]	
Ѻ ѻ	кси	[кс]	60
Ѽ ѽ	пси	[пс]	700
Ѧ ѧ	фита	[ф]	9
Ѩ ѩ	ижица	[i], [в]	400

РОЗДІЛ 2. ФОНЕТИЧНА СИСТЕМА СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

§ 4. Вокалізм старослов'янської мови другої половини IX ст.

1. Прокоментуйте відбиті в таблицях 1, 2 класифікації голосних фонем старослов'янської мови. Поясніть критерії кожної з класифікацій.

Таблиця 1

Класифікація голосних за місцем артикуляції і ступенем підняття спинки язика

Ряд / Піднесення	Передній	Середній	Задній
Високе	и	ы	оу
Середнє	ь є ѡ		ъ о ж
Низьке	ѣ		а

Таблиця 2

Інші класифікації голосних

За участю губ в артикуляції	Лабіалізовані	о оу ж
	Нелабіалізовані	и ь є ѡ ѣ ы љ њ а
За участю носового резонатора в артикуляції	Носові	ѡ ж
	Ротові (чисті)	и ь є ѣ ы оу љ о а
За тривалістю (часокількістю)	Голосні повного утворення	и є ѡ ѣ ы оу о ж а
	Редуковані	ь љ

2. У старослов'янській мові IX ст. були наявні такі голосні фонемі: **а, о, є, оу, ы, и, ъ, њ, ѣ, ж, љ**. Щодо кожної з цих фонем дайте відповіді на запитання:
- якими літерами міг позначатися цей звук?
 - якого ряду цей голосний?
 - якого піднесення цей голосний?
 - лабіалізований чи нелабіалізований цей голосний?
 - носовий цей голосний чи чистий (ротовий)?
 - редукований цей голосний чи повного творення?
3. У старослов'янській мові IX ст. було 11 голосних фонем: **а, о, є, оу, ы, и, ъ, њ, ѣ, ж, љ**. Дайте відповіді на такі запитання:
- які з цих голосних були переднього ряду і які – непередніх рядів?
 - які приголосні – тверді чи пом'якшені – були перед голосними переднього ряду? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: **шити, лити, село, лѣто, днь, патъ, десѣтъ, мѣсто, нести, коупити, ходити, начинати, отьць, ножь, ключь, ноць**;
 - які приголосні – тверді чи пом'якшені – були перед голосними непередніх рядів? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: **сѣнь, былъ, слава, дроугъ, братъ, домъ, столъ, мжжь, мждръ, сынъ, идж, пож, несж**;
 - перед якими голосними непередніх рядів могли бути тверді й м'які приголосні? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: **чаша, сама, тжча, чудо, чоудо, земля, шоумъ, шюмъ, женж, земляж, слышати, доуша, овьцьж**;
 - поясніть, чому в наведених словах написано **ь**, а не **ъ**: **ножь, вашь, отьць, плаць, ключь, стражь, пѣтиць** (род. відм. мн.), **лоучь**;
 - поясніть, чому в наведених словах написано **и**, а не **ы**: **коньци, овьци, старьци, творьци**;
 - укажіть, після яких приголосних уживано **ѣ**, а після яких – **ь**: **столъ, конь, свѣтъ, власть, плодъ, корабль, равъ, ключь**.
4. Скільки ротових голосних середнього піднесення включала система вокалізму старослов'янської мови?

5. Скільки нелабіалізованих редукованих ротових голосних включала система вокалізму старослов'янської мови?
6. Скільки нелабіалізованих носових голосних повного творення включала система вокалізму старослов'янської мови?
7. Скільки лабіалізованих ротових голосних заднього ряду включала система вокалізму старослов'янської мови?
8. Скільки нелабіалізованих ротових голосних переднього ряду включала система вокалізму старослов'янської мови?
9. Скільки лабіалізованих редукованих голосних середнього піднесення включала система вокалізму старослов'янської мови?
10. Скільки лабіалізованих голосних переднього ряду середнього піднесення включала система вокалізму старослов'янської мови?
11. Скільки нелабіалізованих ротових голосних середнього ряду включала система вокалізму старослов'янської мови?
12. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний переднього ряду, середнього піднесення, повного творення, ротовий, нелабіалізований.
13. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний заднього ряду, низького піднесення, повного творення, ротовий, нелабіалізований.
14. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний переднього ряду, середнього піднесення, повного творення, носовий, нелабіалізований.
15. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний заднього ряду, середнього піднесення, повного творення, ротовий, лабіалізований.
16. Назвіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: голосний заднього ряду, середнього піднесення, повного творення, носовий, лабіалізований.
17. Назвіть лабіалізовані ротові голосні повного творення.

18. Назвіть нелабіалізовані ротові голосні повного творення низького піднесення.
19. Назвіть нелабіалізовані ротові голосні повного творення високого піднесення.
20. Назвіть нелабіалізовані ротові голосні повного творення переднього ряду.
21. Назвіть лабіалізовані ротові голосні.
22. Назвіть нелабіалізовані голосні заднього ряду.
23. Назвіть лабіалізовані голосні заднього ряду.
24. Назвіть нелабіалізовані голосні переднього ряду.
25. Назвіть нелабіалізовані голосні низького піднесення.
26. Назвіть нелабіалізовані голосні високого піднесення.
27. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за місцем артикуляції в горизонтальному напрямі: **о – ъ; ѡ – ж; ѳ – а; ѡ – є; ѳ – и; ы – о; ь – є; ѡ – ъ.**
28. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за місцем артикуляції в горизонтальному напрямі: **ы – оу; ѡ – ж; ѳ – є; ѳ – ѡ; и – ы; и – оу; є – о; ѡ – а.**
29. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за ступенем підняття спинки язика до відповідної частини піднебіння: **ы – ж; ы – а; и – а; оу – ъ; оу – о; ж – оу; ѳ – а; ѳ – ь.**
30. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за ступенем підняття спинки язика до відповідної частини піднебіння: **є – ѳ; ѳ – а; ѳ – ь; оу – ѳ; ѡ – ѳ; и – ы; ж – ъ; о – є.**
31. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за часокількістю: **ы – ъ; ь – ѳ; ь – и; оу – ъ; ѳ – а; ѡ – ь; ж – ъ; ь – є.**
32. Укажіть таку пару, в якій один голосний відрізняється від іншого тільки за участю носового резонатора в артикуляції: **ж – ъ; ж – оу; ж – а; ж – ы; ѡ – ѳ; ѡ – ь; ѡ – и; ѡ – є.**

33. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **мжити** – **мошти**, **пждити** – **пспбхъ**?
34. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати голосні звуки першого складу в таких парах слів: **ревро** – **радъ**, **текж** – **тагота**?
35. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **печаль** – **пать**, **лепта** – **лшта**?
36. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **колбно** – **кжпина**, **ложе** – **лжчити**?
37. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **мбрило** – **мало**, **мбхъ** – **мамона**?
38. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **мхъ** – **молохъ**, **мкнжти** – **могыла**?
39. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **мтежъ** – **межда**, **масти** – **мести**?
40. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **дблатель** – **демонъ**, **збница** – **земла**?
41. За якими артикуляційними ознаками розрізняються голосні звуки першого складу в таких парах слів: **пбтица** – **пшено**, **дтва** – **дньсь**?
42. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **грати**, **дсать**, **жрбвць**, **зрбти**, **лстити**?
43. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **ббгати**, **врачевати**, **взати**, **грысти**, **минжти**?

44. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **всьь, двьрь, дъждь, льстьць?**
45. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **люто, оґхо, чюдо, кждоу, просто?**
46. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **звѣшти, знаменіє, витати, выкати, вѣѣа?**
47. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **глашати, вѣштин, врѣтено, глоумити, бѣдѣти?**
48. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **занимъ, лѣпта, запати, жрѣтва, ныръ?**
49. За якими артикуляційними ознаками можна об'єднати всі голосні звуки у словах **матежь, мьнѣти, вѣште, врѣдити, нѣмьць?**
50. Укажіть, які старослов'янські голосні не могли стояти на початку слова.
51. Які гіпотези відомі в славістиці щодо звукової природи давнього **ѣ**? Хто зі славістів розробляв ці гіпотези?
52. Викладіть суть версії про монофтонгічну природу **ѣ**. Наведіть аргументи, що свідчать про таку вимову **ѣ**.
53. Викладіть суть версії про дифтонгічний характер **ѣ**. Наведіть аргументи, що свідчать про вимову **ѣ** як дифтонга.
54. Які рефлеksi фонем, що позначалася літерою **ѣ**, відомі в сучасних слов'янських мовах? У чому специфіка північно-української (поліської) рефлексії **ѣ**?
55. Про що свідчать часті випадки написання в кириличних пам'ятках літери **ѣ** замість **ѧ** і навпаки?
Пор.: **твоѣ вола, вѣсѣда твоѣ, друґаѣ жена.**

56. Укажіть, у який спосіб, як правило, передавався **ѣ** у старослов'янiзмах, що були запозичені румунською, грецькою та албанською мовами.
57. Хто з учених відкрив фонетичне значення старослов'янських **ѧ, Ѩ**?
58. Які аргументи свідчать про вимову старослов'янських **ѧ, Ѩ** як носових голосних?
59. Чим відрізнялася артикуляція **ѧ, Ѩ** від артикуляції ротових **є, о**?
60. Укажіть фонетичне значення старослов'янських лігатур **ѧѧ, ѧѨ**. Наведіть приклади.
61. Які рефлекси фонем, що позначалися літерами **ѧ, Ѩ**, відомі в сучасних слов'янських мовах? Які сучасні слов'янські мови та діалекти зберігають носову вимову голосних відповідно до **ѧ, Ѩ**?
62. Охарактеризуйте звукову природу старослов'янських редукованих **ѣ** та **ѥ**. Від чого залежала вимова цих голосних?
63. Окресліть сильну та слабку позиції редукованих **ѣ** та **ѥ**.
64. Чи зберігаються позиції редукованих **ѣ** та **ѥ** під час відмінювання слова? Наведіть приклади.
65. Прочитайте наведені слова й доберіть українські (при потребі – російські) відповідники. Визначте сильні та слабкі позиції редукованих **ѣ** та **ѥ**:
**сѣплѣтати, правѣдъныи, сѣтъня, чловѣчьство, жьнѧ,
 цвѣтъкъ, пьнѧти, кротъкъ, вѣрънѣ, чьстьныи, чьстьнѣ,
 тѣчьнѣ, безплѣтънѣ, сѣзъдати, вѣплѣ, мьстити,
 тѣпѣтати, вьсьдѣ.**
66. Знайдіть в уривку з *Остромирового Євангелія* редуковані **ѣ** та **ѥ** у слабкій позиції:
**вѣ оно вѣѣмѧ. приидѣ нсѣ вѣ градѣ самаренскѣ.
 нарицакмы соухарѣ. близѣ вьси ѧже да инаковѣ носифоу**

сыноу своѣмоу. бѣ же тоу ст҃ѣдѣньць иаковль. исъ же троуждь сѧ отъ пѣти сѣдѣаше тако на ст҃ѣдѣньци.

Переклад: У той час прийшов Ісус в місто самарійське, яке називалося Сухар. Поблизу села, яке дав Яків своєму синові Іосифу, була тут криниця Якова. Ісус же, втомившись із дороги, сів просто на криниці.

67. Окресліть основні орієнтири щодо правильного вживання літер **ѣ** та **ь** у словах старослов'янської мови.

68. Доберіть старослов'янські відповідники до наведених українських слів. Зверніть увагу на вживання літер **ѣ** та **ь**.

Примітка. Пам'ятайте, що в старослов'янській мові не було кореневих морфем без голосних звуків.

Послати, пень, прати, пісок (корінь пѣс-), борець, лев, ваи, честь, назвати, сон, сто, лоб, сотня, лестити, старець, знати, замок, весь, мстити, ключ, орел, плоть, рот, жезл, тесь.

69. Доберіть старослов'янські відповідники до наведених російських слів. Зверніть увагу на вживання літер **ѣ** та **ь**, а також **ы**, **и**.

Примітка. Пам'ятайте, що в старослов'янській мові не було кореневих морфем без голосних звуків.

Узок – узкий, далек – далекий, глубок – глубокий (корінь глѣб-), высок – высокий, горек – горький, жесток – жестокий, краток – краткий, грешен – грешный (корінь грѣш-), юнец, хитрец, отец, льстец, рождь, остаток, драць, сохранить, собрать, подложить.

70. Котрі слова написано правильно з огляду на вживання редукованих чи голосних **о**, **е**?

оселъ, сътънна, цвѣтокъ, тѣчька, дѣждь, кратокъ, чьстѣнныи, точѣнныи, отьць, мьстити, тѣпѣтати, дождь, дѣска, плѣть, дѣшти, честь, конець, рождь, пѣсокъ, зьло, юнецъ, стькло, бездѣна, жезлъ, орелъ, гостинець, дверь, ногѣть, гонецъ.

§ 5. Консонантизм старослов'янської мови другої половини IX ст.

1. Прокоментуйте відбиті в таблиці 1 класифікації приголосних фонем старослов'янської мови. Поясніть критерії кожної з класифікацій.

Таблиця 1

Класифікація приголосних фонем

За місцем творення	Губні	Губно-губні	б п м
		Губно-зубні	в ф
	Язикові	Передньо-язикові	д т з с л н р ж' ш' ч' ц' с' жд' шт'
		Середньо-язикова	[j]
		Задньо-язикові	г к х
За співвідношенням голосу й шуму	Сонорні		м н р л
	Шумні	Дзвінки	б в г д з с' ж' жд' [j]
		Глухі	к п т ф х с ш' ч' ц' шт'
За способом творення	Проривні		б п д т г к
	Щілинні		в ф з с ж' ш' х [j]
	Змично-щілинні	Носові	м н
		Плавні	Боковий л
	Вібрант р		
	Африкати		ц' ч' с'
Складні		жд' шт'	
За твердістю / м'якістю	Постійно тверді		г к х
	Постійно м'які		ж' ч' ш' ц' с' [j] жд' шт'
	Такі, що утворюють корелятивні пари за твердістю / м'якістю		д - д' т - т' з - з' с - с' л - л' н - н' р - р' б - б' п - п' м - м' в - в' ф - ф'

2. Будь-який приголосний звук навчіться характеризувати за всіма класифікаційними критеріями:
 - а) за місцем творення;
 - б) за способом творення;
 - в) за участю голосу й шуму;
 - г) за твердістю/м'якістю.
3. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; губний, губно-губний; шумний, дзвінкий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; проривний; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
4. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, дзвінкий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; постійно м'який.
5. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, глухий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; постійно м'який.
6. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, глухий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
7. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, дзвінкий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
8. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; шумний, глухий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; афrikата; постійно м'який.
9. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий;

шумний, глухий, не утворює акустичної пари за ознакою дзвінкості/глухості; афrikата; постійно м'який.

10. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, задньоязиковий; шумний, глухий, не утворює акустичної пари за ознакою дзвінкості/глухості; щілинний; постійно твердий.
11. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, задньоязиковий; шумний, глухий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; проривний; постійно твердий.
12. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, задньоязиковий; шумний, дзвінкий, утворює акустичну пару за ознакою дзвінкості/глухості; проривний; постійно твердий.
13. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; сонорний; носовий; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
14. Укажіть старослов'янський звук, який відповідає такій характеристиці: приголосний; язиковий, передньоязиковий; сонорний; вібрент; твердий, утворює акустичну пару за ознакою твердості/м'якості.
15. Який приголосний був відсутній у праслов'янській мові, а в старослов'янській мові використовувався тільки в словах грецького походження? Охарактеризуйте цей звук за всіма класифікаційними критеріями.
16. Яка старослов'янська фонема не мала спеціального позначення, а передавалася тільки в складі лігатур? Охарактеризуйте цей звук за всіма класифікаційними критеріями.
17. Назвіть старослов'янські афrikати. Чи відповідає кількість афrikат старослов'янської мови кількості афrikат у сучасній українській мові?
18. До якої групи за місцем творення належать усі старослов'янські афrikати?

19. Укажіть кількість постійно м'яких африкат у старослов'янській мові.
20. Чи були у старослов'янській мові тверді африкати?
21. На які групи поділяються старослов'янські африкати за співвідношенням голосу й шуму?
22. Назвіть старослов'янські складні приголосні. До якої групи за місцем творення вони належать?
23. Чи були у старослов'янській мові тверді складні приголосні?
24. На які групи поділяються старослов'янські складні приголосні за співвідношенням голосу й шуму?
25. Назвіть старослов'янські сонорні. Чи відповідає кількість сонорних старослов'янської мови кількості сонорних у сучасній українській мові?
26. На які групи поділяються старослов'янські сонорні за способом творення?
27. На які групи поділяються старослов'янські сонорні за місцем творення?
28. Які шумні приголосні у старослов'янській мові не утворювали акустичних пар за дзвінкістю/глухістю?
29. Які дзвінки приголосні не мали парних відповідників серед глухих?
30. Які глухі приголосні не мали парних відповідників серед дзвінких?
31. Які тверді приголосні у старослов'янській мові не мали парних відповідників серед м'яких?
32. Які м'які приголосні у старослов'янській мові не мали парних відповідників серед твердих?
33. Тільки твердими чи тільки м'якими в старослов'янській мові були задньоязикові приголосні? Чим пояснити старослов'янські написання **гыбѣль**, **великыи**, **хытръ**, **кыпѣти** порівняно з російськими *гибель*, *великий*, *хитрый*, *кипеть*?

34. Чи відповідає кількість постійно м'яких приголосних старослов'янської мови кількості постійно м'яких приголосних в українській?
35. Чи відповідає кількість постійно твердих приголосних старослов'янської мови кількості постійно твердих приголосних в українській мові?
36. Чим пояснити паралельні старослов'янські написання **шюмъ** – **шоумъ**, **чюдо** – **чоудо**, **отъцю** – **отъцоу**, **мжжь** – **мжжъ**, **мжжю** – **мжжоу**, **ноштъ** – **ношттъ**, **лежаштъ** – **лежашттъ**? Визначте, який варіант написання відбиває давнішу вимову цих звуків.
37. Про що свідчить паралельне написання в пізніх пам'ятках **польста** – **польза**, **пѣнасъ** – **пѣназь**, **стъста** – **стъза**?
38. Якими фонетичними ознаками у старослов'янській мові характеризувалися грецизми?
39. Знайдіть фонетичні ознаки грецького походження слів **кедръ**, **архирери**, **филипъ**, **георгини**, **гигантъ**, **ѡма**, **евангелик**, **келита**, **кипарисъ**, **хероувимъ**, **ангелъ**, **египтъ**, **легеонъ**, **окианъ**, **порфира**, **серафимъ**.
40. Прокоментуйте таблицю 2.

Таблиця 2

Розміщення звуків у складах

Початок складу		Кінець складу					
Приголосний							Голосний
глухий		дзвінкий			сонорний		
щільний	проривний або африката	щільний	проривний або африката	дзвінкий в	носовий н, м	плавний р, л	

41. З'ясуйте суть закону відкритого складу та тенденції до наростання звучності у складі.
42. З якої мови успадкувала старослов'янська мова закон відкритого складу?
43. Укажіть, які звуки в старослов'янській мові могли організувати склад.
44. Чи можна стверджувати, що в старослов'янській мові склад міг закінчуватися тільки на голосний?
45. Чи можна стверджувати, що в старослов'янській мові склади були тільки відкритими і закінчувалися або на голосні звуки, або на складотворчі плавні **р, л**?
46. Із-поміж поданих виберіть той приголосний, який мав найбільшу звучність: **м, в, д, р, ж, с, з, н, б, [j], г**.
47. Із-поміж поданих виберіть той шумний приголосний, який мав найбільшу звучність: **м, в, д, р, ж, с, з, н, б, [j], г**.
48. Із-поміж поданих виберіть той дзвінкий приголосний, який мав найбільшу звучність: **м, в, д, р, ж, с, з, н, б, [j], г**.
49. Із-поміж поданих груп приголосних виберіть ту, звуки якої характеризувалися найменшою звучністю: сонорні плавні **р, л**; сонорні носові **м, н**; дзвінкі проривні; дзвінкі щілинні; дзвінкі африкати; глухі проривні; глухі щілинні; глухі африкати.
50. Із-поміж поданих груп приголосних виберіть ту, звуки якої характеризувалися найбільшою звучністю: сонорні плавні **р, л**; сонорні носові **м, н**; дзвінкі проривні; дзвінкі щілинні; дзвінкі африкати; глухі проривні; глухі щілинні; глухі африкати.
51. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд декілька приголосних?
52. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два дзвінких приголосних?

53. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два дзвінких проривних приголосних?
54. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два глухих приголосних?
55. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два глухих щілинних приголосних?
56. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два глухих проривних приголосних?
57. Чи могло бути у старослов'янській мові в одному складі підряд два сонорних приголосних?
58. Поділіть наведені слова на склади. Прокоментуйте складо-поділ у старослов'янській мові.
быстрѣ, цвѣтъ, земля, ловитва, злкъ, звжкъ, сладъкыи, млѣти, творьць, звакнжти, бесплотънъ, распати, плести, низвести, събърати, съплѣтати, строуца, ѡзыкъ, въпель, звѣрь, нравъ, безводънъ, льстьць.
59. У який спосіб у старослов'янській писемності позначався складотворчий характер сонорних плавних р, л?
60. Чи можна стверджувати, що літери **ѣ** або **ь** після **р**, **л** завжди вказували на складотворчий характер сонорних плавних?
61. Яке звукове значення мали старослов'янські сполучення літер **рѣ**, **лѣ**, **рѣ**, **лѣ** між приголосними, якщо їм відповідають українські (російські) сполучення [рo], [лo], [рe], [лe]?
62. Яке звукове значення мали старослов'янські сполучення літер **рѣ**, **лѣ**, **рѣ**, **лѣ** між приголосними, якщо їм відповідають українські (російські) сполучення [ор], [ол], [ер], [ел]?
63. Укажіть, за яких умов старослов'янські сполуки **рѣ**, **лѣ**, **рѣ**, **лѣ** між приголосними позначають складотворчий характер плавних **р**, **л**. Для відповіді проаналізуйте подані слова:
трьновыи, дръзати, стлѣпъ, сръпъ, врьхъ, твьрдъ, мръзость, скръвь, зрьно, плѣнъ, срьдце, дръжати, дръзость, млѣва.

64. З'ясуйте, чи старослов'янські сполуки **рѣ, лѣ, рѣ, лѣ** між приголосними позначають складотворчі **р, л**, якщо цим буквосполукам відповідають українські (російські) сполучення [ро], [ло], [ре], [ле]. Для відповіді проаналізуйте слова: **слѣза, крѣвь, дрѣжати, дрѣва, крѣшити, хытрыць, грѣмѣти, стрѣмленіе, крѣстити, трѣвога, скрѣжьтъ, вѣскрѣсть, вѣхѣ**.
65. Чи позначали букви **ѣ** та **ѣ** після **р** та **л** редуковані голосні, якщо в пам'ятках старослов'янської писемності XI ст., тобто після занепаду редукованих, на місці літер **ѣ** та **ѣ** знаходимо **о, є**?
66. Чи вказували букви **ѣ** та **ѣ** після **р** та **л** на складотворчий характер сонорних плавних, якщо в пам'ятках старослов'янської писемності XI ст., тобто після занепаду редукованих, на місці літер **ѣ** та **ѣ** знаходимо **о, є**?
67. Якщо букви **ѣ** та **ѣ** після **р** та **л** указували на складотворчий характер плавних сонорних, то чи можна в пам'ятках старослов'янської писемності XI ст., тобто після занепаду редукованих, на місці літер **ѣ** та **ѣ** знайти **о, є**?
68. З'ясуйте, чи позначали у словах типу **плѣтъ, крѣсть** букви **ѣ, ѣ** після **р, л** складотворчість плавних сонорних, якщо після занепаду редукованих з'явилися написання **плоть, крѣсть**.
69. Оскільки букви **ѣ, ѣ** після **р, л** у словах типу **длѣтъ, вѣкъ, скрѣвь, зрьно** позначали складотворчий характер плавних, то чи було можливе після занепаду редукованих написання букв **о, є** на місці літер **ѣ, ѣ** (**длогъ, влокъ, скробъ, зрено**)?
70. У звуковій структурі котрих старослов'янських слів представлено складотворчі плавні сонорні **р, л**?
рѣжь, поврѣгнѣти, крѣшити, зрьцало, чрьпати, грѣдыни, крѣмѣ, мрѣзость, чрьнило, крѣвопролитіе, мрѣзнѣти, млѣнни, срьпѣ, твѣрдость, длѣгота, крѣхѣ, хытрыць, плѣнѣ, дрѣзость, дрѣжава.
71. У котрих словах перший склад закінчується на приголосний?
грѣтанѣ, трѣтъ, грѣлица, грѣмѣти, рѣжь, твѣрдыни, орѣлъ, жрѣтва, врьтѣпѣ, дрѣжати, дрѣжати, трѣсть, вѣна, тѣкнѣти.

72. У котрих словах перший склад закінчується на голосний?
БРЬВЬНО, КРЪЧЬМА, ТРЪНОВИН, МРЪТВОСТЬ, ЧРЪТА, СЪВРЪСТЬНИКЪ, СТРЪМЛЕНИК, ПРЪВЪНЬЦЪ, ПЛЪКЪ, ВРЪСТА, ВРЪТЪТИ.
73. Укажіть, на який звук – сонорний приголосний чи редукований голосний – закінчуються перші склади слів **ВРЪХЪ, ГРЪДОСТЬ, ПРЪСТЬНЬ, СРЪПЪ, ЖРЪДЪ.**
74. Укажіть, на який звук – сонорний приголосний чи редукований голосний – закінчуються перші склади слів **ДЛЪГЪ, ВЛЪКЪ, СЛЪНЬЦЕ, ПЛЪНЪ, СРЪПЪ.**
75. Укажіть, на який звук – сонорний приголосний чи редукований голосний – закінчуються перші склади слів **КРЪСТЪ, СКРЪЖЪТЪ, ДРЪЖАТИ, КРЪВЪ, ДРЪВА.**
76. Укажіть, на який звук – сонорний приголосний чи редукований голосний – закінчуються перші склади слів **СЛЪЗА, ПЛЪТЬ, ПЛЪВАТИ.**
77. Чи позначали букви **Ъ** та **Ь** після **Р** та **Л** у наведених словах редуковані голосні звуки: **ДРЪЗОСТЬ, ВРЪСТА, ДРЪЖАТИ, ВЛЪХЪ?**
78. Чи позначали букви **Ъ** та **Ь** після **Р** та **Л** у наведених словах редуковані голосні звуки: **СЛЪЗА, СКРЪЖЪТЪ, ПЛЪВАТИ, ВЛЪХЪ?**
79. У котрій пам'ятці найбільш послідовно дотримано норми вживання редукованих після **Р** та **Л** ?
80. Чим пояснити той факт, що у Зографському євангелії, де рідко трапляються помилки в уживанні редукованих, після **Р** та **Л** переписувач часто замінює **Ъ** на **Ь** і навпаки?
 Пор.: **ВРЪХЪ – ВРЪХЬ, ДЛЪГЪ – ДЛЪГЬ, ВЛЪКЪ – ВЛЪКЬ, ПРЪВЪ – ПРЪВЬ, СЛЪНЬЦЕ – СЛЪНЬЦЬ, СКРЪБЪ – СКРЪБЬ, СРЪПЪ – СРЪПЬ, ТВРЪДЪ – ТВРЪДЬ, СЪМРЪТЬ – СЪМРЪТЬ, ВРЪТЬПЪ – ВРЪТЬПЬ.**
81. У яких сучасних слов'янських мовах зберігаються складотворчі сонорні плавні?

82. Які сучасні слов'янські мови найбільш послідовно зберігають давні відмінності між сполученнями сонорних плавних із редукованими залежно від їхнього походження?
83. Чи мали кінцевий редукований **ъ** старослов'янські проклітики (прийменники і префікси) на **-з**?
84. Поясніть, чим зумовлено заступлення кінцевого **з** у проклітиках **раз-**, **без-**, **из-**, **низ-**, **чрѣз-**, **въз-** звуком **с**:
възвратити – **въсканцаник**, **въсканкнжти**, **въсходити**;
безоумьнъ, **безводьнъ** – **бескорыстьный**, **беспечалик**;
избивати, **избърати** – **ископати**, **искоусити**, **испити**, **испытати**;
низвести, **низлагати** – **нисходити**, **ниспасти сѧ**;
развити, **разоумъ** – **раскопати**, **расточити**, **расхытити**.
85. Поясніть звукову структуру префіксів **раз-**, **без-**, **из-**, **низ-**, **чрѣз-**, **въз-**, а також звуковий склад кореня. Укажіть, які звукові зміни відбулися в цих словах на межі префіксальної і кореневої морфем:
безаконик, **бесрамынъ**, **бестоудьный**, **нштитити**,
безаконьникъ, **исъхнжти**, **бежизньнъ**, **ицѣлити**, **бестраха**,
иштадик, **расждити**.
86. Чи суперечить звукова структура слів **възвратити**, **избивати**, **низвести**, **безводьнъ**, **избърати**, **низлагати** закону відкритого складу та тенденції наростання звучності у складі? Аргументуйте свою відповідь.
87. Чи суперечить звукова структура слів **беспечалик**, **ископати**, **испытати**, **расточити** закону відкритого складу та тенденції наростання звучності у складі? Аргументуйте свою відповідь.
88. З'ясуйте, на який звук – щілинний приголосний **з** чи голосний – закінчуються перші склади наведених старослов'янських слів із префіксами: **развити**, **възвратити**, **избивати**, **низвести**, **безводьнъ**, **избърати**, **низлагати**.
89. З'ясуйте, на який звук – щілинний приголосний **с** чи голосний – закінчуються перші склади наведених старослов'ян-

ських слів із префіксами: **вѣсклицанинѣ, бесплѣтънѣ, ископати, испытати.**

90. Який варіант складоподілу у старослов'янській мові правильний?
- а) **раз-бити, вѣз-вратити, из-бивати, низ-вести, без-воднѣ, из-брати, низ-лагати;**
- б) **ра-збити, вѣ-звратити, и-збивати, ни-звести, бе-зводнѣ, и-збрати, ни-злагати.**
91. Звукова структура котрих слів на межі префіса й кореня відбиває тільки наслідки асиміляції за глухістю?
вѣсходити, раширити, иштитити, исправленнѣ, иждити, вѣсходѣ, иштѣзнѣти, расхѣтити, вѣсклицанинѣ.
92. Поясніть появу *вставних* **д** (між **з** та **р**) та **т** (між **с** та **р**):
вѣзрадовати сд замість **вѣзрадовати сз**;
вѣзрасти замість **вѣзрасти**;
раздрѣшити замість **разрѣшити**;
страмѣ замість **срамѣ**;
вѣзрасти замість **вѣзрасти**;
изрешти замість **изрешти**;
бездрозоума замість **без розоума**;
бездранѣ замість **без ранѣ**.
93. Звукова структура котрих слів відбиває наслідки асимілятивних змін, пов'язаних із тенденцією наростання звучності?
страмѣ, вѣзрасти, иштитити, бездрозоума, вѣздрядати, раздрошити, безаконникѣ, раздрѣшити, вѣзрастѣ, расхѣтити.
94. Звукова структура котрих слів відбиває дію старослов'янської тенденції до уникання різкого наростання звучності у складі?
безаконнѣ, расждити, бездрозоума, бежизньнѣ, вѣздрядати, раздрошити, страмѣ, раздрѣшити, вѣзрастѣ.

§ 6. Формування слов'янської системи вокалізму

1. Поясніть, чому на сучасному етапі можлива реконструкція системи праїндоевропейського вокалізму.
2. Окресліть компоненти системи вокалізму праїндоевропейської мови.
3. Укажіть, які протиставлення були характерні для мікросистеми праїндоевропейських монофтонгів.
4. Чи успадкувала праслов'янська мова протиставлення монофтонгів за часокількістю (тривалістю)?
5. Яким фонетичним законом у праслов'янській мові був зумовлений розвиток усіх праїндоевропейських монофтонгів?
6. У чому суть закону делабіалізації?
7. Використовуючи таблицю 1, прокоментуйте типову рефлексію праїндоевропейських монофтонгів на праслов'янському ґрунті.

Таблиця 1

Типова рефлексія праїндоевропейських монофтонгів у праслов'янській мові

Праїндоевропейська мова	Праслов'янська мова		Праїндоевропейська мова
<i>короткі монофтонги</i>			<i>довгі монофтонги</i>
*ě →	*e (e)	*ě (ѣ)	← *ē
*ǫ, *ǣ →	*o (o)	*a (a)	← *ō, *ā
*ī →	*ь (ь)	*i (и)	← *ī
*ū →	*ь (ъ)	*y (ы)	← *ū

8. Використовуючи таблицю 1, з'ясуйте, скільки голосних монофтонгічного походження включала система вокалізму праслов'янської мови.

9. Назвіть праслов'янські голосні монофтонгічного походження.
10. Укажіть, які праслов'янські голосні постали внаслідок дії закону, за яким давні монофтонги втрачали протиставлення за часокількістю і змінювали свою якість.
11. У зв'язку з дією яких фонетичних законів постали слов'янські голосні *у (ы), *ъ (ѣ)?
12. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праіндоєвропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, які праслов'янські голосні розвинулися тільки з давніх монофтонгів.
13. Укажіть, які праслов'янські голосні продовжують давні довгі монофтонги.
14. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праіндоєвропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, які праслов'янські голосні розвинулися тільки з давніх довгих монофтонгів.
15. Укажіть, які праслов'янські голосні продовжують праіндоєвропейські короткі монофтонги.
16. На основі таблиці 2 підготуйте розповідь про розвиток кожного праіндоєвропейського довгого монофтонга у праслов'янській мові.

Таблиця 2

Розвиток праіндоєвропейських довгих монофтонгів у праслов'янській мові

Праіндоєвропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни ГОЛОСНИХ
*ā	*a (a)	
*ō	*a (a)	
*ē	*ě (ѣ)	
	*'a (ta)	після j, ž, č, š
*ū	*y (ы)	
*ī	*i (и)	

17. На основі таблиці 3 підготуйте розповідь про розвиток кожного праїндоевропейського короткого монофтонга у праслов'янській мові.

Таблиця 3

Розвиток праїндоевропейських коротких монофтонгів у праслов'янській мові

Праїндоевропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни голосних
*ā	*o (o)	
*ō	*o (o)	
	*e (e)	у кінцевому давніше закритому складі після м'яких приголосних
	*ь (ь)	у кінцевому давніше закритому складі після м'яких приголосних
	*ь (ъ)	у кінцевому давніше закритому складі після твердих приголосних
*ě	*e (e)	
	*o (o)	перед *ц / *v, за яким стояв задній голосний
*ū	*ь (ъ)	
*ī	*ь (ь)	

18. Поясніть, на основі чого зроблено висновок про походження праслов'янських голосних із довгих та коротких праїндоевропейських монофтонгів.
19. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **дъва** – д.-інд. *dūvá*;
 ст.-сл. **мъхъ** – литов. *mūsas*, латин. *mūscūs*;
 ст.-сл. **сынъ** – д.-інд. *sūnūs*, литов. *sunūs*.
20. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **беръж** – латин. *fērō* “несу”, грец. φέρω [fērō] “несу”;
 ст.-сл. **нево** – латин. *nēbula* “туман”, грец. νέφος [nēfōs] “хмара, туман”.

21. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **ДОМЪ** – латин. *dōmūs*, грец. δόμος [dōmōs];
 ст.-сл. **МОРЮ** – латин. *māre*;
 ст.-сл. **ОВЬЦА** – д.-інд. *ávis*;
 ст.-сл. **ОСЪ** – латин. *āxis*, грец. ἄξων [āksōn], д.-інд. *ákṣah*.
22. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **ВЬДОВА** – латин. *vidua*;
 ст.-сл. **МЬНИИ** – латин. *mīnor* “менше”;
 ст.-сл. **ГОСТЪ** – латин. *hostīs* “ворог, чужоземець”.
23. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **БЫТИ** – д.-інд. *bhūtiś* “буття”;
 ст.-сл. **МЫШЬ** – д.-інд. *mūś*;
 ст.-сл. **СЫНЪ** – д.-інд. *sūnīśh*, литов. *sūnūs*.
24. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **МАТИ** – латин. *māter*, лат. *māte*, д.-інд. *māter*, д.-ірланд. *máthir*;
 ст.-сл. **ДАРЪ**, **ДАНЬ** – латин. *dāno* “дарую”, *dōnum* “дар”;
 ст.-сл. **ЖАЛЬ** – литов. *gēlti* “боляче”, *gėlonis* “бджолине жало”.
25. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **ЖИВЪ** – латин. *vīvus*, литов. *gīvas*, д.-інд. *jīváh*;
 ст.-сл. **ПИТИ** – д.-інд. *pītah*, грец. πίνω [pīnō].
26. Прокоментуйте розвиток **ǫ* в кінцевому давніше закритому складі:
 tēlǫs* > ст.-сл. **ТѢЛО;
 sŭrnǫs* > **sŭrnъ* > **sъrnъ* > ст.-сл. **СЪРНЪ;
 kōnjǫs* > **kōnjъs* > **konjъ* > ст.-сл. **КОНЪ;
 rǫljǫs* > **rǫljǫ* > **polje* > ст.-сл. **ПОЛЕ.
27. Укажіть, котрі слов'янські голосні постали незалежно від дії закону відкритого складу.
28. Які зміни у ранньому праслов'янському вокалізмі зумовив закон відкритого складу?
29. Чому праслов'янська мова не успадкувала праіндоевропейські дифтонги та дифтонгоїди?
30. Чи залежав розвиток дифтонгів та дифтонгоїдів від їхньої конкретної позиції у слові?

31. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгів і дифтонгоїдів у позиції перед приголосним?
32. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгів і дифтонгоїдів у позиції перед голосним?
33. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів у позиції перед приголосним?
34. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів у позиції перед голосним?
35. Яким фонетичним законом у праслов'янській мові була зумовлена монофтонгізація дифтонгів та дифтонгоїдів із другим компонентом **m*, **n*?
36. Укажіть, котрі слов'янські голосні постали у зв'язку з дією закону відкритого складу.
37. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праїндоевропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, котрі слов'янські голосні постали тільки у зв'язку з дією закону відкритого складу.
38. На основі таблиці 4 підготуйте розповідь про розвиток кожного праїндоевропейського дифтонга у праслов'янській мові.

Таблиця 4

**Розвиток праїндоевропейських дифтонгів
у праслов'янській мові**

Праїндоевропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни
a _i , o _i	*ě (ѣ)	перед приголосним і в кінці слова
	*a-j, *o-j	перед голосним
e _i	*i (и)	перед приголосним і в кінці слова
	*e-j	перед голосним
au, ou, eu	*u (у, ю)	перед приголосним і в кінці слова
	*a-v (ав), *o-v (ов), *e-v (ев)	перед голосним

39. Назвіть праслов'янські голосні дифтонгічного походження. Чи могли вони постати без дії закону відкритого складу?
40. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праїндоевропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, які голосні могли бути утворені і з монофтонгів, і з дифтонгів.
41. Ураховуючи загальні тенденції розвитку праїндоевропейських монофтонгів, дифтонгів і дифтонгоїдів, укажіть, які праслов'янські голосні були утворені тільки з дифтонгів.
42. Яким чинником був зумовлений процес монофтонгізації дифтонгів на праслов'янському ґрунті? У чому полягав цей процес?
43. Чи однаковими були наслідки занепаду дифтонгів залежно від конкретної фонетичної позиції, у якій вони стояли?
44. У якій фонетичній позиції відбувався розклад дифтонга, а не його монофтонгізація? Наведіть приклади.
45. Поясніть звукові відповідності:
 ст.-сл. **цѣна**, литов. *kaina*;
 ст.-сл. **вѣньць**, литов. *vainikas*;
 ст.-сл. **видъ**, литов. *vėidas* “лице”;
 ст.-сл. **тихъ**, литов. *teisūs* “справедливий”;
 ст.-сл. **тоуръ**, латин. *taurus*, литов. *taūras*.
46. Поясніть причини та наслідки різного розвитку дифтонгів:
 kājna* “помста” > **kēna* > **cēna* > ст.-сл. **цѣна;
 kājati* “мстити” > **kajati* > ст.-сл. **капати са;
 rōji* “співати” > **rēti* > ст.-сл. **пѣти;
 rōjetь* “співає” > **rojetь* > ст.-сл. **покеть;
 sējtos* “сито” > ст.-сл. **сито;
 sējati* “сіяти” > ст.-сл. **сѣяти;
 sojmonti* “сунути” > ст.-сл. **соунжти;
 sojati* “совати” > ст.-сл. **совати.
47. Назвіть праслов'янські голосні дифтонгоїдного походження. Чи могли вони постати без дії закону відкритого складу?
48. Використовуючи таблицю 5, підготуйте розповідь про розвиток праїндоевропейських дифтонгоїдів типу “голосний + носовий сонорний” у праслов'янській мові.

**Розвиток праіндоєвропейських дифтонгоїдів
типу “голосний + носовий сонорний”**

Праіндоєвропейська мова	Праслов'янська мова	Спеціальні умови якісної зміни
*on, *om, *an, *am, *un, *um	* (ǰ)	перед приголосним і в кінці слова
	*o-n (он), *o-m (ом), *ь-n (ън), *ь-m (ъм)	перед голосним
*en, *em, *in, *im	*ę (ǣ)	перед приголосним і в кінці слова
	*e-n (ен), *e-m (ем), *ь-n (ьн), *ь-m (ьм)	перед голосним

49. З'ясуйте, чому дифтонгоїди типу “голосний + носовий сонорний” у праслов'янській мові не могли існувати. Поясніть причини та наслідки їх утрати.
50. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів із другим компонентом *m, *n у позиції перед приголосним?
51. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів із другим компонентом *m, *n у позиції перед голосним?
52. Поясніть, у яких випадках із дифтонгоїдів типу “голосний + носовий сонорний” розвивався носовий голосний переднього ряду [e] (ǣ), а в яких – заднього ряду [i] (ǰ).
53. З'ясуйте, у яких випадках сполучення типу “голосний + носовий сонорний” у старослов'янській мові зберігаються. Поясніть причини їх збереження. Чи можна вважати старослов'янські сполучення типу он, ом, ън, ъм, ен, ем, ьн, ьм перед голосним дифтонгоїдами?
54. Знайдіть кореневі морфеми. З'ясуйте, який звуковий тип кореня старослов'янських слів більш давній. Поясніть причини існування таких варіантів кореневих морфем:
жати – пожинати, вѣзати – вѣзимати – вѣзьмѣ, сѣнати – сѣнимати – сѣнемѣж – сѣнимѣж, приѣнати – приимати – приимѣж – прикъмѣж, начинати – начало – начати – начьнѣж.

55. Запишіть старослов'янські відповідники.
**načinati* – **načenti* – **načьnetь*, **ženti* – **požinati* – **žьnetь*,
**žemti* – **požimati* – **žьmetь*, *počenti* – **počinati* – **počьnetь*,
**zvонь* – **zvонкь*, **proklenti* – **proklinati*, **imen* – **imena*,
**sěmen* – **sěmena*.
56. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
ст.-сл. **пѣназь** – д.-верхньонім. *pfening*;
ст.-сл. **гжсь** – д.-верхньонім. *gans*;
ст.-сл. **чѣдо** – нім. *kind*;
ст.-сл. **голѣвь** – латин. *columba*;
ст.-сл. **дѣсѣть** – латин. *decem*.
57. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває рефлекси праіндоевропейських дифтонгоїдів із другим компонентом **t*, **n*?
срамъ, проклинати, звонъ, іма, страна, жати, десѣть, зажимати, чѣдо, слама, начинати, мръзнѣти, пѣназь, бранити, мѣкнѣти.
58. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів із другим компонентом **r*, **l* у позиції перед приголосним?
59. Чи однаковим шляхом відбувався розвиток усіх дифтонгоїдів із другим компонентом **r*, **l* у позиції перед голосним?
60. Використовуючи таблицю 6, підготуйте розповідь про розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el* у південнослов'янських діалектах.
61. Поясніть, чому сполучення **or*, **ol*, **er*, **el* у праслов'янській та старослов'янській мовах збереглися тільки перед голосним звуком. Чи можна вважати старослов'янські сполучення типу **ор, ол, ер, ел** перед голосним дифтонгоїдами?
62. Поясніть, чому дифтонгоїди **or*, **ol*, **er*, **el* у праслов'янській мові не могли існувати перед приголосним звуком. Яка їх історична доля в цій позиції? Наведіть приклади.

**Розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el*
у південнослов'янських діалектах**

Прасло- в'янська мова	Південно- слов'янські діалекти	Спеціальні умови якісної зміни
*or, *ol	*o-r (op), *o-l (ol)	на початку слова та в середині слова перед голосним
	*rō (pa), *lō (la)	на початку слова та в середині слова перед приголосним
*er, *el	*e-r (ep), *e-l (el)	в середині слова перед голосним
	*rē (pe), *lē (le)	в середині слова перед приголосним

63. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el* у середині слова перед голосним стадію метатези?
64. Чи в усіх слов'янських мовах розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el* у середині слова перед приголосним завершився стадією метатези?
65. Чи в усіх слов'янських мовах розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el* у середині слова перед приголосним передбачав стадію метатези?
66. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед голосним стадію метатези?
67. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед приголосним стадію метатези?
68. Чи в усіх слов'янських мовах розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед приголосним передбачав стадію метатези?
69. Яким шляхом відбувався розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед приголосним?

70. Яким шляхом відбувався розвиток дифтонгоїдів **or*, **ol* на початку слова перед голосним?
71. Зіставте рефлексію **or*, **ol*, **er*, **el* перед приголосним у старослов'янській мові та в сучасних східнослов'янських мовах (табл. 7).

Таблиця 7

Рефлекси **or*, **ol*, **er*, **el* перед приголосним у старослов'янській та східнослов'янських мовах

Праслов'янська мова	Старослов'янська мова	Східнослов'янські мови
*or	ра	оро
*ol	ла	оло
*er	рѣ	ере
*el	лѣ	еле, оло

72. Запишіть старослов'янські та українські (за потреби – російські) відповідники. З'ясуйте причини та відновіть послідовність змін дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el*:
**vornъ*, **čerda*, **gorxъ*, **melti*, **korsta*, **pozorъ*, **volstъ*, **červo*, **ordlo*, **storma*, **borъcbъ*, **bergъ*, **gora*, **volděti*, **zolto*, **ormo*, **melko*, **golva*, **volcъ*, **morъ*, **gordъ*, **prostorъ*, **sormъ*, **solma*, **dervo*, **orvъnъ*, **kolti*, **bolto*, **orbъ*, **soldъkъ*, **porse*.
73. Запишіть праслов'янські та українські (при потребі – російські) відповідники слів:
красѣ, властѣ, краль, чрѣво, прасѣ, клада, грахѣ, слама, блато, крава, гладѣ, чрѣда, клати, вранѣ, длато, врата, млатѣ.
74. Запишіть старослов'янські та праслов'янські відповідники до наведених українських слів:
мороз, середа, холод, берег, борода, дерево, через, голос, колос, норв, порох, ворота, веретено, колотити, ворог, горох, короткий, колода, молодий, сторона, мережа.
75. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває рефлекси дифтонгоїдів **or*, **ol*, **er*, **el*?
прасѣ, врьба, влъкѣ, влъхѣ, влъшти, блато, крава, млѣти, врѣма, крѣма, врьста, жрътва, заклати, млѣко, чръпати, млатѣ.

76. Відповідно до котрих праслов'янських архетипів на старослов'янському ґрунті постали структури зі звукосполюками **pa, la, rѣ, лѣ**?
**zъrno, *morъ, *melti, *korsta, *skъrbъ, *beri, *orvъnъ, *pъrvъ, *voldѣti, *vornъ, *porъ, *kъrmъ, *mъlva, *orbota, *berme, *zъltъ, *gъrdlo.*
77. Відповідно до котрих українських слів у старослов'янській мові існували структури зі звукосполюками **pa, la, rѣ, лѣ**?
Середина, кормити, перстень, соромити, мертвий, вертіти, жертва, терновий, городити, заколотити, жердина, веретено, дерзати, гординя, борошно, верста.
78. Поясніть звукові відповідності в таких словах:
 ст.-сл. **врѣгъ** – нім. *berg* “гора”;
 ст.-сл. **брада** – прус. *bordus*;
 ст.-сл. **шлѣмъ** – нім. *helm*;
 ст.-сл. **врѣза** – прус. *berze*.
79. Використовуючи таблицю 8, підготуйте розповідь про розвиток дифтонгоїдів **ъr, *ъl, *ьr, *ьl* у південнослов'янських діалектах.

Таблиця 8

**Розвиток дифтонгоїдів **ъr, *ъl, *ьr, *ьl*
у південнослов'янських діалектах**

Праслов'янська мова	Південнослов'янські діалекти	Спеціальні умови якісної зміни
<i>*ъr, *ъl, *ьr, *ьl</i>	<i>*ъ-г (гъ), *ъ-л (лъ), *ь-г (гь), *ь-л (ль)</i>	в середині слова перед голосним
	складотворчі <i>*г (ръ, рь), *л (лъ, ль)</i>	в середині слова перед приголосним

80. Поясніть, чому сполучення **ъr, *ъl, *ьr, *ьl* в праслов'янській та старослов'янській мовах збереглися тільки перед голосним звуком. Наведіть приклади.

81. Поясніть, чому дифтонгоїди *ьr, *ьl, *ьr, *ьl у праслов'янській мові не могли існувати перед приголосним звуком. Яка їх історична доля в цій позиції? Наведіть приклади.
82. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів *ьr, *ьl, *ьr, *ьl у середині слова перед приголосним поступове скорочення голосного компонента та розвиток складотворчої властивості сонорного?
83. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів *ьr, *ьl, *ьr, *ьl у середині слова перед голосним поступове скорочення голосного компонента та розвиток складотворчої властивості сонорного?
84. Чи передбачав розвиток дифтонгоїдів *ьr, *ьl, *ьr, *ьl у середині слова перед приголосним метатезу?
85. Чи в усіх слов'янських мовах розвиток дифтонгоїдів *ьr, *ьl, *ьr, *ьl у середині слова перед приголосним передбачав поступове скорочення голосного компонента та розвиток складотворчої властивості сонорного?
86. Зіставте рефлексію *ьr, *ьl, *ьr, *ьl перед приголосним у старослов'янській мові та в сучасних східнослов'янських мовах (табл. 9).

Таблиця 9

Рефлекси *ьr, *ьl, *ьr, *ьl перед приголосним у старослов'янській та східнослов'янських мовах

Праслов'янська мова	Старослов'янська мова	Східнослов'янські мови
*ьr	складотворчий *ꙗ (рꙗ)	ор
*ьr	складотворчий *ꙗ (рꙗ)	ер
*ьl	складотворчий *ꙗ (лꙗ)	ол
*ьl	складотворчий *ꙗ (лꙗ)	ел

87. Запишіть старослов'янські та українські (за потреби – російські) відповідники. Прокоментуйте причини та послідовність змін дифтонгоїдів *ьr, *ьl, *ьr, *ьl:
 *vьrxь, *gьrdь, *gьrdlo, *pьrstь, *zьrno, *zьltь, *pьrvь, *kьrtь,
 *čьrvь, *vьlna, *vьrba, *skьrbь.

88. Запишіть праслов'янські та українські (при потребі – російські) відповідники:

крѣма, дръжати, врьтѣпѣ, дръзостѣ, скръѣбѣ, зрьно, плѣнѣ, врьста, прѣстѣнь, прѣвѣ, врьхѣ, тѣрьдѣ, жрьтва, влѣна, грѣстѣ, жрьдѣ, млѣва, влѣкѣ, чрьвѣ, врьба, крѣмѣ, длѣгѣ, влѣхѣ.

89. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває рефлекси праіндоевропейських дифтонгоїдів **yr*, **yl*, **ir*, **il*?

краста, прѣстѣ, дръжати, млѣва, влѣкѣ, чрьвѣ, чрѣво, дръжати, чрѣда, клада, грахѣ, влѣна, грѣстѣ, жрьдѣ, слама, владѣти.

90. Відповідно до котрих праслов'янських архетипів на старослов'янському ґрунті постали структури зі складотворчими плавними **р**, **л**?

***čerda, *gorxъ, *kolda, *čьrvъ, *sъkortji, *volstь, *pъrstь, *červo, *gъrdlo, *ormo, *olkomъ, *tълstja, *kolti, *skъrbь, *gъrdь, *soldъkъ.**

91. Відповідно до котрих українських слів у старослов'янській мові існували структури зі складотворчими **р**, **л**?

Корм, сором, жертва, горлиця, дерзати, верста, дзеркало, городити, гординя, гортань, борошно, мерзнути, твердиня, серп, волхв, держава.

§ 7. Чергування голосних у старослов'янській мові

1. Які основні ряди чергування голосних склалися в праслов'янській мові?
2. До якого найдавнішого чергування голосних зводяться чергування усіх трьох рядів?
3. Прокоментуйте походження старослов'янських чергувань першого ряду (табл. 1).

Таблиця 1

Походження першого ряду чергування голосних

Ступені чергування голосних	Праіндоевропейська мова	Старослов'янська мова
Підряд *ě		
Повний (сильний)	*ě	є
Подовження	*ē	ѣ
Редукції	*ĭ	ь
Подовження редукції	*ī	и
Підряд *ō		
Повний (сильний)	*ō	о
Подовження	*ō̄	а
Редукції	—	—
Подовження редукції	—	—

4. Чим ускладнене давнє якісне чергування *ě – *ō̄ перед *ц, *т, *п?
5. Поясніть походження старослов'янських чергувань другого ряду (табл. 2).

Таблиця 2

Другий ряд чергування голосних у старослов'янській мові

Ступені чергування голосних	Перед голосним	Перед приголосним і в кінці слова
1	2	3
Підряд *ěц		
Повний (сильний)	єв	ю
Подовження	—	—

Закінчення таблиці 2

1	2	3
Редукції	ьв	–
Подовження редукції	–	–
Підряд *оу		
Повний (сильний)	ов	оу
Подовження	ав	–
Редукції	ъв	ъ
Подовження редукції	ыв	ы

6. Поясніть походження старослов'янських чергувань третього ряду (табл. 3).

Таблиця 3

**Третій ряд чергування голосних
у старослов'янській мові**

Ступені чергування голосних	Перед голосним	Перед приголосним і в кінці слова
Підряд *ѣт (*ѣп)		
Повний (сильний)	ѣт (ѣп)	ѣ
Подовження	–	–
Редукції	ьт (ьп)	–
Подовження редукції	ит (ип)	–
Підряд *ѡт (*ѡп)		
Повний (сильний)	ѡт (ѡп)	ѡ
Подовження	–	–
Редукції	ът (ъп)	–
Подовження редукції	–	–

7. У чому виявляється дія закону відкритого складу в другому та третьому рядах чергування голосних?
8. Чим зумовлене чергування монофтонгів зі звукосполученнями типу “голосний + приголосний” у другому та третьому рядах чергування голосних?

9. З урахуванням походження чергувань голосних другого та третього рядів з'ясуйте, що давніше: монофтонги чи звукосполучення типу “голосний + приголосний”.
10. Що розуміють під якісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади якісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань?
11. Що розуміють під кількісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади кількісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань.
12. Що розуміють під якісно-кількісним чергуванням голосних звуків? Наведіть приклади якісно-кількісних чергувань голосних із кожного ряду чергувань.
13. Визначте зміст поняття *сильний (повний) ступінь чергування голосних*. Наведіть приклади чергувань голосних на сильно-му (повному) ступені в кожному ряді чергувань.
14. Визначте зміст поняття *ступінь подовження*. Наведіть приклади чергувань голосних на ступені подовження в кожному ряді чергувань.
15. Визначте зміст поняття *ступінь редукції*. Наведіть приклади чергувань голосних на ступені редукції в кожному ряді чергувань.
16. Визначте зміст поняття *ступінь подовження редукції*. Наведіть приклади чергувань голосних на ступені подовження редукції в кожному ряді чергувань.
17. Укажіть голосні, що в першому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
 1. **ě*. 2. **ěц*. 3. **ѣн*. 4. **їт*. 5. **ѣ*. 6. **ѣт*. 7. **ѣ*. 8. **ї*. 9. **ї*. 10. *йц*.
18. Укажіть голосні, що в першому ряді чергування представляли ступінь подовження:
 1. **їт*. 2. **ї*. 3. **їт*. 4. **ѣц*. 5. **їц*. 6. **ѣт*. 7. **ѣ*. 8. **ї*. 9. **ї*. 10. *ѣ*.
19. Укажіть голосні, що в першому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
 1. **ѣ*. 2. **ї*. 3. **їт*. 4. **ѣц*. 5. **ї*. 6. **ѣ*. 7. **ї*. 8. **ї*. 9. **їт*. 10. **ѣ*.

20. Укажіть голосні, що в першому ряді чергування представляли ступінь редукції:
 1. **ō*. 2. **ī*. 3. **īm*. 4. **ōц*. 5. **ū*. 6. **ē*. 7. **ī*. 8. **ū*. 9. **īп*. 10. **е*.
21. Укажіть голосні, що в другому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
 1. **ēt*. 2. **ō*. 3. **ōп*. 4. **ēц*. 5. **ōц*. 6. **ūц*. 7. **ōц*. 8. **ū*. 9. **ē*. 10. **īп*.
22. Укажіть голосні, що в другому ряді чергування представляли ступінь подовження:
 1. **ē*. 2. **īm*. 3. **ōц*. 4. **ūц*. 5. **īп*. 6. **ō*. 7. **ī*. 8. **ū*. 9. **īп*. 10. **і*.
23. Укажіть голосні, що в другому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
 1. **ī*. 2. **īп*. 3. **īm*. 4. **īt*. 5. **ūц*. 6. **ō*. 7. **ūц*. 8. **ū*. 9. **īm*. 10. **ī*.
24. Укажіть голосні, що в другому ряді чергування представляли ступінь редукції:
 1. **ī*. 2. **īп*. 3. **īm*. 4. **īt*. 5. **ūц*. 6. **ō*. 7. **ūц*. 8. **ū*. 9. **īm*. 10. **ī*.
25. Укажіть голосні, що в третьому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
 1. **ēt*. 2. **ō*. 3. **ōп*. 4. **ēц*. 5. **ōц*. 6. **ūц*. 7. **ōт*. 8. **ū*. 9. **ēп*. 10. **īп*.
26. Укажіть голосні, що в третьому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
 1. **ī*. 2. **īп*. 3. **īm*. 4. **īt*. 5. **ūц*. 6. **ō*. 7. **ūц*. 8. **ū*. 9. **īm*. 10. **īп*.
27. Укажіть голосні, що в третьому ряді чергування представляли ступінь редукції:
 1. **īп*. 2. **īп*. 3. **īm*. 4. **īt*. 5. **īп*. 6. **ō*. 7. **ūц*. 8. **ū*. 9. **īm*. 10. **ī*.
28. Укажіть голосні, що представляли повний (сильний) ступінь чергування:
 1. **ēц*. 2. **ō*. 3. **ē*. 4. **īп*. 5. **ōп*. 6. **ōц*. 7. **īm*. 8. **ē*. 9. **īt*. 10. **ū*.
29. Укажіть голосні, що представляли ступінь подовження:
 1. **ōц*. 2. **ūц*. 3. **īt*. 4. **ō*. 5. **īm*. 6. **ī*. 7. **ū*. 8. **ēt*. 9. **і*. 10. **ē*.

30. Укажіть голосні, що представляли ступінь редукції:
 1. *īn. 2. *ē. 3. *īn. 4. *ōn. 5. *ōц. 6. *йц. 7. *й. 8. *ī. 9. *ī. 10. *йт.
31. Укажіть голосні, що представляли ступінь подовження редукції:
 1. *īt. 2. *ī. 3. *ī. 4. *йт. 5. *īц. 6. *ī. 7. *й. 8. *ī. 9. *īt. 10. *ōn.
32. Укажіть звуки, що в першому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
 1. є. 2. єв. 3. он. 4. им. 5. о. 6. ем. 7. а. 8. ь. 9. и. 10. ъв.
33. Укажіть звуки, що в першому ряді чергування представляли ступінь подовження:
 1. им. 2. ы. 3. ьв. 4. ав. 5. ыв. 6. ем. 7. а. 8. ь. 9. и. 10. ъ.
34. Укажіть звуки, що в першому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
 1. а. 2. и. 3. им. 4. ав. 5. ы. 6. ъ. 7. ь. 8. ъ. 9. ън. 10. ъ.
35. Укажіть звуки, що в першому ряді чергування представляли ступінь редукції:
 1. а. 2. и. 3. им. 4. ав. 5. ы. 6. ъ. 7. ь. 8. ъ. 9. ън. 10. ъ.
36. Укажіть звуки, що в другому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
 1. ем. 2. оу. 3. он. 4. єв. 5. ав. 6. ъв. 7. ов. 8. ъ. 9. є. 10. ън.
37. Укажіть звуки, що в другому ряді чергування представляли ступінь подовження:
 1. ъ. 2. им. 3. ав. 4. ыв. 5. ьв. 6. а. 7. и. 8. ы. 9. ън. 10. ж.
38. Укажіть звуки, що в другому ряді чергування представляли ступінь подовження редукції:
 1. ь. 2. ьв. 3. ьм. 4. ъм. 5. ъв. 6. о. 7. ыв. 8. ы. 9. им. 10. и.
39. Укажіть звуки, що в другому ряді чергування представляли ступінь редукції:
 1. ь. 2. ьв. 3. ьм. 4. ъм. 5. ъв. 6. о. 7. ыв. 8. ы. 9. им. 10. и.
40. Укажіть звуки, що в третьому ряді чергування представляли сильний (повний) ступінь:
 1. ем. 2. ъ. 3. он. 4. єв. 5. ав. 6. ъв. 7. ом. 8. ж. 9. єн. 10. ън.

41. Укажіть звуки, що в третьому ряді чергування представляли ступінь подовження редуції:
1. **ь**. 2. **ьв**. 3. **ьм**. 4. **ъм**. 5. **ъв**. 6. **ѡ**. 7. **ыв**. 8. **ы**. 9. **им**. 10. **ин**.
42. Укажіть звуки, що в третьому ряді чергування представляли ступінь редуції:
1. **ин**. 2. **ьн**. 3. **ьм**. 4. **ъм**. 5. **ън**. 6. **о**. 7. **ыв**. 8. **ы**. 9. **им**. 10. **и**.
43. Укажіть звуки, що представляли повний (сильний) ступінь чергування:
1. **єв**. 2. **о**. 3. **ѣ**. 4. **ьв**. 5. **он**. 6. **ав**. 7. **им**. 8. **є**. 9. **ъм**. 10. **ы**.
44. Укажіть звуки, що представляли ступінь подовження:
1. **ав**. 2. **ыв**. 3. **ъм**. 4. **а**. 5. **им**. 6. **и**. 7. **ы**. 8. **єм**. 9. **ж**. 10. **ѣ**.
45. Укажіть звуки, що представляли ступінь редуції:
1. **ин**. 2. **ьв**. 3. **ьн**. 4. **он**. 5. **ав**. 6. **ъв**. 7. **ъ**. 8. **ы**. 9. **ь**. 10. **ъм**.
46. Укажіть звуки, що представляли ступінь подовження редуції:
1. **им**. 2. **ь**. 3. **ы**. 4. **ъм**. 5. **ыв**. 6. **ж**. 7. **ъ**. 8. **и**. 9. **ин**. 10. **ѣ**.
47. Підкресліть корінь слова і визначте, до якого ряду належить у цьому корені чергування голосних. У випадку другого та третього ряду чергування укажіть прояв закону відкритого складу. З'ясуйте, до якого давнього чергування голосних зводиться чергування у старослов'янській мові. Визначте тип давнього чергування (якісне, кількісне чи якісно-кількісне) та ступінь давнього чергування (повний, подовження, редуції чи подовження редуції).

Зразки виконання:

бредеть – бродити: чергування **є – о** являє собою перший ряд; зводиться до давнього якісного чергування ***ě – *ǫ**; **є** (з ***ě**) – сильний ступінь, **о** (з ***ǫ**) – сильний ступінь;

рыти – роуно – ровъ – ръвати: чергування **ы – оу – ов – ѡв** являє собою другий ряд; за законом відкритого складу монофтонги **ы, оу** з'явилися перед приголосним, а **ов, ѡв**

збережено перед голосним; зводиться до давнього якісно-кількісного чергування **ī* – **ōi* – **yi*; **ы** (з **ī*) – ступінь подовження редуції перед приголосним, **оу** (з **ōi*) – сильний ступінь перед приголосним, **ов** (з **ōi*) – сильний ступінь перед голосним, **ъв** (з **yi*) – ступінь редуції перед голосним;

а) **востн** – **бадати**, **наджти** – **надъменъ**, **оучити** – **привыкати**, **вззати** – **жзы**, **проклинати** – **клатва**, **везетъ** – **возити**, **деретъ** – **дърати**, **мати** – **мжтити**, **блѣскъ** – **блѣснжти**, **рекж** – **нарицати**, **засыхати** – **сѣхнжти**, **врѣма** – **врѣмена**, **коса** – **чесати**, **ѣти** – **имати**, **вѣдѣти** – **боудити**, **тагнжти** – **тжгын**, **гнетж** – **оугнѣтати**, **гвоздь** – **пригваждати**, **оунывати** – **навѣ** “покійник”, **зъвати** – **сѣзывати**, **плема** – **плодъ**, **засыпати** – **сѣпати**, **гржзити** – **гржзнжти**, **запрагати** – **сжпржгъ**, **тьретъ** – **оуттирати**, **сѣма** – **сѣмена**, **стелетъ** – **столъ**, **сѣнати** – **сѣнимати**, **велѣти** – **вола**, **матеж** – **сѣмжта**, **дышати** – **доухъ**, **сѣбърати** – **оуборъ**, **тепль** – **топити**, **коснжти** **сж** – **касати** **сж**, **мати** – **мжка**, **гребж** – **погрѣвати**, **трасти** – **тржсъ**, **совати** – **соунжти**, **глѣхнжти** – **глоушити**, **блѣснжти** – **блискати**, **звжкнжти** – **звжкъ**, **бредетъ** – **бродити**, **ковати** – **коузнница**, **плететъ** – **плотъ**, **сѣкроушити** – **крѣшка**;

б) **забыти** – **забъвенъ**, **проклинати** – **проклати** – **прокльнж**, **сѣхнжти** – **соушити** – **засыхати**, **плетж** – **сѣплѣтати** – **оплотъ**, **ѣти** – **вѣзати** – **вѣзимати** – **вѣзьмж**, **лежати** – **ложе** – **прилагати**, **зърѣти** – **вѣзоръ** – **зазнрати** – **заря**, **оумирати** – **оуморити** – **оумьретъ**, **пърѣти** – **сѣпоръ** – **прѣпирати** **сж**, **плыти** – **плоути** “пливти” – **плавати** – **пловьць**, **жати** – **пожинати** – **жънешн**, **вѣздъхъ** – **дыханик** – **доуша**, **посѣлати** – **посылати** – **посѣльж**, **текж** – **точити** – **притѣкати** – **истачати** – **тъци** “течи (наказ. сп.)”, **крыти** – **кровъ** – **сѣкръвенъ**, **памать** – **поминати** – **помьнж**, **жати** – **сѣжимати** – **жъмешн**, **слышати** – **слоухъ** – **слово** –

слава, распати – распинати – распнѣж, рѣж – отърокъ – отърѣкати сл – рѣци “речи, кажи (наказ. сп.)” – отърицати, годъ – жьдати – ожидати, ножь – вѣньзати – пронизати.

18. На основі першого, другого чи третього ряду чергувань голосних визначте, який голосний – ѣ чи ѣ – повинен бути написаний у спільнокореневих словах на місці крапок:

берѣж – в..рати, съпорѣж – расп..рѣж, начинати – нач..нѣж,
жати – ж..нѣж, съзываети – з..вати, посылати – пос..лати,
съвирати – съв..рати, держ – д..рати, растирати – т..реник,
сѣдѣти – сѣд..ло, лѣжь – л..гати, прѣзирати – з..реник,
пожимати – ж..мѣж, съжигати – ж..гѣж, надѣти – над..мѣж,
распинати – расп..нѣж, вѣзорѣж – оуз..рѣти, оуморити – оум..рѣтъ,
раждати – рожд..ство, роуно – р..вати, запихати – п..хати, съзидати – съз..дати – з..дѣчии – з..датель – з..даник, перѣж – п..рати.

§ 8. Формування слов'янської системи консонантизму

1. Поясніть, чому на сучасному етапі можлива реконструкція праіндоєвропейської системи консонантизму.
2. Опрацюйте таблицю 1. Окресліть основні компоненти праіндоєвропейської системи консонантизму.
3. Укажіть усі критерії, за якими класифікують приголосні праіндоєвропейської мови.
4. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських сонорних?
5. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських шумних?
6. Яких приголосних було більше в праіндоєвропейській мові – проривних чи фрикативних?
7. Які фрикативні звуки були в праіндоєвропейській мові?
8. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських проривних?
9. Які придихові приголосні були в праіндоєвропейській мові?
10. Які лабіалізовані приголосні були в праіндоєвропейській мові?
11. Які лабіалізовані придихові приголосні були в праіндоєвропейській мові?
12. Які розрізнення характерні для мікросистеми праіндоєвропейських задньоязикових?
13. Які палатальні приголосні були в праіндоєвропейській мові? Чи існували в праіндоєвропейській мові інші м'які приголосні?

Таблиця 1

Склад праіндоєвропейського консонантизму

Звучність	Спосіб творення		Місце творення				
			губні	передньо-язикові	середньо-язикові	задньо-язикові	
Сонорні	змично-щілинні	носові	нелабіалізований		п, ɸ		
			лабіалізований	m, m			
	плавні	нелабіалізований		l, ʎ			
		лабіалізований					
		нелабіалізований		r, ʀ			
		лабіалізований					
Шумні	проривні	непрідихові	нелабіалізований		d, t	g', k'	g, k
			лабіалізований	b, p			g^u, k^u
		придихові	нелабіалізований		d^h, t^h		g^h, k^h
			лабіалізований	b^h, p^h			g^{uh}, k^{uh}
	щілинні		нелабіалізований		z, s		
			лабіалізований				

14. Які приголосні, наявні в сучасних слов'янських мовах та в старослов'янській мові, були відсутні в праїндоевропейській мові?
15. Опрацюйте таблицю 2. Укажіть, які приголосні праїндоевропейської мови були без змін успадковані праслов'янською мовою.
16. З'ясуйте долю праїндоевропейських складових сонорних у праслов'янській та старослов'янській мовах.
17. Укажіть основну тенденцію творення мікросистеми шумних проривних приголосних праслов'янської мови на праїндоевропейській основі.
18. Простежте долю праїндоевропейських задньоязикових приголосних у період формування праслов'янського консонантизму на праїндоевропейській основі.
19. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *z у праїндоевропейській мові. Укажіть, які праїндоевропейські приголосні продовжує праслов'янський *z:
МЪЗДА “відплата” – гот. *mizdō*, осетин. *mizd*, **МОЗГЪ** – д.-іран. *mazga*, прус. *muzgeno*, **ЗНАТИ** – грец. γῖνωσκω [gignōskō] “я знаю”, латин. *gnōseo* “знаю”, **ЗЖБЪ** – грец. γομφος [gōmfōs] “цвях”, **ЗЛАТО** – нім. *gold*, **ЗРЬНО** – латин. *granum*, д.-ірланд. *gran*.
20. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *s у праїндоевропейській мові. Укажіть, які праїндоевропейські приголосні продовжує праслов'янський *s:
СЫНЪ – литов. *sūnūs*, гот. *sunus*, д.-інд. *sūnūh*, **СЪММ** – литов. *sėjū*, латин. *sēmen*, **СНЪГЪ** – д.-прус. *snaygis*, гот. *snaiws*, **СВОИ** – д.-прус. *swais*, д.-інд. *svah*, **ГОСТЬ** – латин. *hostis* “ворог, чужинець”, гот. *gasts*, **РОСА** – латин. *rōs*, литов. *rasà*, д.-інд. *rasā*, **МЪСАЦЪ** – латин. *mēnsis*, **ЛЪСТЬ** – гот. *lists*, **СРЬДЪЦЕ** – латин. *cor*, грец. καρδία [kardīa], **СЛОВО** – латин. *clueō*, грец. κλέος [klēōs], д.-ірланд. *clí*, **ОСЬ** – грец. ἄξων [āksōn], **СЛОУХЪ** – литов. *klausà*, **ВЪСЬ** “село” – латин. *vīcus*.

21. З'ясуйте, чи був фрикативний приголосний *x у праїндоевропейській мові. Укажіть, які праїндоевропейські приголосні продовжує праслов'янський *x:
блѣха – литов. *blusà*, **снѣха** – д.-інд. *snusā*, **доухъ** – литов. *dáusos*, **мѣхъ** – латин. *mīscūs*, нім. *Moos*, литов. *mūsos*, **оухо** – литов. *ausis*, гот. *auso*, **лѣха** “грядка” – литов. *lyse*, прус. *luso*, гот. *laists* “колія”, д.-верхньонім. *leis* “колія”, **тнхъ** – литов. *teisūs* “справедливий”, **мѣхъ** – литов. *máišas*, д.-прус. *moasis*, д.-інд. *mēsás*, **врѣхъ**, **врѣхъ** – литов. *viršūs*, лат. *virsus*, **прахъ** – д.-інд. *púrīsam* “земля, грязь”, **ветѣхъ** – литов. *vetušas*, латин. *vetus*, **моуха** – латин. *musca*, литов. *muse*, прус. *muso*, **соухъ** – литов. *sausas*, **соха** – д.-інд. *cákhā* “сук”.
22. У якій позиції праїндоевропейський приголосний *s розвинувся в *x на праслов'янському ґрунті?
23. З'ясуйте походження праслов'янських фрикативних приголосних *v та *j.
24. Укажіть основні тенденції розвитку праслов'янського консонантизму в період після його формування на праїндоевропейській основі до часу створення окремих слов'янських мов.
25. Окресліть шляхи формування праслов'янської мікросистеми м'яких приголосних.
26. Скільки палаталізацій зазнали приголосні в праслов'янській мові? Назвіть умови кожної з цих палаталізацій.
27. Поясніть різницю між перехідною та неперехідною палаталізаціями.
28. Яка палаталізація – перехідна чи неперехідна – супроводжувала розвиток усіх приголосних, крім задньоязикових, у позиції перед голосними переднього ряду?
29. Поясніть, чому в праслов'янській мові рано зник постконсонантний *j.
30. Опрацюйте таблицю 3. Окресліть етапи взаємної асиміляції у сполученнях типу “приголосний + *j” у праслов'янській мові.

Таблиця 3

Палаталізація приголосних у сполученні з *j

Праслов'янська мова	Старослов'янська мова
<i>*nj > *n'j > *n': > *n'</i>	н'
<i>*lj > *l'j > *l': > *l'</i>	л'
<i>*rj > *r'j > *r': > *r'</i>	р'
<i>*bj > *b'j > *b': > *b' > *bl'</i>	бл'
<i>*pj > *p'j > *p': > *p' > *pl'</i>	пл'
<i>*mj > *m'j > *m': > *m' > *ml'</i>	мл'
<i>*vj > *v'j > *v': > *v' > *vl'</i>	вл'
<i>*zj > *z'j > *z': > *z^ž > *ž'</i>	ж'
<i>*sj > *s'j > *s': > *s^š > *š'</i>	ш'
<i>*kj > *k'j > *k': > *k^č > *č'</i>	ч'
<i>*xj > *x'j > *x': > *x^š > *š'</i>	ш'
<i>*gj > *g'j > *g': > *g^{dž} > *dž' > *ž'</i>	ж'
<i>*dj > *d'j > *d': > *d^ž > *ž'd'</i>	жд'
<i>*tj > *t'j > *t': > *t^š > *š't'</i>	шт'
<i>*skj > *š'č' > *š't'</i>	шт'
<i>*stj > *š'č' > *š't'</i>	шт'
<i>*zgj > *ž'dž' > *ž'd'</i>	жд'
<i>*zdj > *ž'dž' > *ž'd'</i>	жд'

31. Простежте розвиток сполучень типу “сонорний приголосний *n, *r, *l + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
32. Простежте розвиток сполучень типу “губний приголосний *b, *p, *v, *m + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
33. Простежте розвиток сполучень типу “свистячий приголосний *s, *z + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
34. Простежте розвиток сполучень типу “задньоязиковий приголосний *g, *k, *x + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
35. Простежте розвиток сполучень типу “проривний приголосний *d, *t + *j” у ранній праслов’янській мові. Наведіть приклади.
36. Які звукосполучення перед *j змінювали свою якість? Які наслідки перехідної палаталізації цих звукосполучень у старослов’янській мові? Наведіть приклади.
37. Напишіть старослов’янські відповідники до наведених праслов’янських архетипів. Прокоментуйте зміни приголосних: *l̥stji, *kr̥stjen̆je, *r̆zji, *v̆rpj̆, *storgja, *s̆kja, *suxja, *klonji, *kozja, *xotji, *bjudo, *iskji, *sadjja, *lovji, *t̆stja, *t̆l̆stja, *n̆idja, *pustji, *plakji, *vodj̆, *s̆kortji, *sv̆tja, *kupji, *d̆z̆dj̆, *slugji, *nozj̆, *volja, *ljubji, *prigvoz̆dji, *nosja, *xodji, *gostji, *pisji, *pleskji, *vidji, *zemja, *pogubji, *gordj̆n̆in̆, *s̆motrji.
38. Опрацюйте таблицю 4. Укажіть умови, які уможлилювали перехідні палаталізації задньоязикових у праслов’янській мові.
39. Скільки всього палаталізацій зазнали задньоязикові приголосні в праслов’янській мові? Перехідними чи неперехідними були ці палаталізації?

Таблиця 4

**Наслідки перехідних палаталізацій
задньоязикових у старослов'янській мові**

Праслов'янська мова	Старослов'янська мова	Умови якісної зміни
*g	ж'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	ѕ' > з'	перед *ě < *aī, *oī та *i < *eī
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *ir
*k	ч'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	ц'	перед *ě < *aī, *oī та *i < *eī
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *ir
*x	ш'	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
	с'	перед *ě < *aī, *oī та *i < *eī
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *ir

40. Скільки палаталізацій зазнали задньоязикові під впливом суміжних голосних переднього ряду? Перехідними чи неперехідними були ці палаталізації?
41. Скільки палаталізацій зазнали задньоязикові під впливом наступних голосних переднього ряду? Перехідними чи неперехідними були ці палаталізації?
42. Викладіть суть першої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Які наслідки першої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов'янській мові? Наведіть приклади.
43. Напишіть старослов'янські відповідники до наведених ранніх праслов'янських архетипів. Прокоментуйте чергування приголосних:
**sluga – *slugiti – *slugьba, *tixo – *tixina, *drugь – *drugiti – *drugьskь, *grěxь – *grěxiti – *grěxьnikь, *suxь – *suxiti – *suxja, *mьnogь – *mьnogьstvo, *straxь – *straxьнь, *gьnati – *geni.*
44. Напишіть старослов'янські відповідники до наведених ранніх праслов'янських архетипів. Прокоментуйте процеси заступлення приголосних:
**kędo, *gena, *slyxęti, *duxęti, *mьlkęti, *krikęti, *kędь, *gęрь.*
45. Як у старослов'янській мові розрізняти наслідки першої та йотової перехідних палаталізацій задньоязикових? Поясніть на прикладах: *сүшити, соүша, кричати, чадъ, сѣча, печаль.*
46. Яка перехідна палаталізація задньоязикових – перша чи друга – у праслов'янській мові відбулася давніше? Чому друге перехідне пом'якшення задньоязикових не могло відбутися одночасно з першим?
47. Викладіть суть другої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Які наслідки другої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов'янській мові? Наведіть приклади.
48. Укажіть умови третьої перехідної палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Які наслідки тре-

тьої перехідної палаталізації задньоязикових у старослов'янській мові? Наведіть приклади.

49. Третє перехідне пом'якшення задньоязикових відбулося під впливом попередніх голосних, пов'язаних за своїм походженням із голосними високого піднесення. Укажіть, перед якими звуками в такій фонетичній позиції не спостережено наслідків третьої перехідної палаталізації задньоязикових. Наведіть приклади.
50. Якщо перше і друге перехідне пом'якшення в необхідних позиційних умовах відбувалося строго послідовно, то чи спостережено таку послідовність при третій палаталізації? Наведіть приклади.
51. Як у старослов'янській мові розрізнити наслідки другої та третьої перехідних палаталізацій задньоязикових? Поясніть на прикладі: **лице, цѣна, овьца, чловеѣци**.
52. Прокоментуйте звукові відповідності. Наслідки котрої (першої, другої чи третьої) перехідної палаталізації задньоязикових відбиває звукова структура старослов'янських слів?
четыре – литов. *keturi*, **овьца** – д.-інд. *avikā*, **чрънъ** – д.-інд. *kṛsnāh*, д.-прус. *kirsnah*, **пѣназь**, **пѣназь** – д.-верхньонім. *pfening*, **живъ** – литов. *gyvas*, **цѣна** – литов. *kàina* “помста”, д.-іран. *kāenā*, **жадати** – литов. *pa-si-gendū* “помічаю відсутність”, **жаль** “гробниця”, **жалити** “горювати” – литов. *gelá*, **стъза**, **стъза** – лат. *stiga*, **ѡса** “хвороба, рана” – литов. *ingis*, **зѣло**, **зѣло** “дуже” – литов. *gailūs* “сильний, їдкий, сердитий”, д.-верхньонім. *geil* “веселий, розкішний”, гот. *gailjan* “жвавий”, **скълазь**, **скълазь** “назва монети” – д.-верхньонім. *skilling* “назва монети”, гот. *skilliggs* “назва монети”, **жила** – литов. *gysla*, **часть** – д.-прус. *kīsmān*, **жальтъ** – литов. *geltōnas*, **къназь**, **къназь** – д.-верхньонім. *kuning*, нім. *könig*, **чело** – литов. *kēlti* “піднімати”, **чудо** – нім. *kind*, **жати** – литов. *ginti*, **лице** – осетин. *aikā*, **чистъ** – литов. *kistas*, **цвѣтъ** – лат. *kvitēt*, **жена** – латин. *gens* “рід, плем'я”, **цѣль** – прус. *kailūstikan* “здоров'я”, **цѣсарь** – гот. *kaisar*, **чрѣво** – д.-прус. *kermens* “тіло”, **кладъ**, **кладъ** – д.-верхньонім. *kalding*.

53. З'ясуйте причини відсутності наслідків перехідних пом'якшень задньоязикових:
кедръ, архирен, георгин, гигантъ, євангелик, келиа, кипарисъ, хероувимъ, ангелъ, єгуптъ, легеонъ, окиганъ.
54. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки першого перехідного пом'якшення задньоязикових?
начинати, чародѣи, кѣназь, чадѡ, чрьнѣ, жалость, соушѣа, крьштеник, жрѣва, чесати, свѣшѣа, жадати, жрьць, грѣшьница, чаганик, скрижаль, оужасъ, тлѣшѣа, жезлъ, чашѣа.
55. Поясніть, чому в словах **чрьвь, чрьпати, жрьтва, жльтъ** у праслов'янській мові відбулася перша перехідна палаталізація задньоязикових, а в старослов'янській мові безпосередньо після м'яких шиплячих голосного переднього ряду нема.
56. Поясніть, чому в словах **жрѣвьць, жрѣвин, чрѣсла, чрѣво** у праслов'янській мові відбулася перша перехідна палаталізація задньоязикових, а в старослов'янській мові безпосередньо після м'яких шиплячих голосного переднього ряду нема.
57. Поясніть, чому в словах **чюдо, чюти** у праслов'янській мові відбулася перша перехідна палаталізація задньоязикових, а в старослов'янській мові безпосередньо після м'яких шиплячих голосного переднього ряду нема.
58. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки другого перехідного пом'якшення задньоязикових?
жалити, стѣза, ѡза, сѣло, цѣсарь, скѣлазь, жльтъ, цѣлъ, мѣсаць, зрьцало, цвѣтъ, сѣкровиште, винопица, пѣтица, сапозн, польза, пшеница, грѣси, жрѣвьць, кѣниси, вѣньць, свѣзда.
59. Звукова структура котрих слів включає **ѣ** або **и** дифтонгічного походження?
жрѣвьць, сапозн, врѣгъ, срѣда, звѣзда, мрѣжа, сѣло, чловѣци, жениси, цѣлъ.

60. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки третього перехідного пом'якшення задньоязикових?
овьца, четыре, пѣназь, цѣна, оубница, цвѣтъ, грѣшница, млѣчати, мръцати, кладъзь, звѣзда, лице, нарицати, аице, творьць, десница, слъньце.
61. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки перехідної йотової палаталізації?
тлѣштѣ, сѣча, вѣпль, дѣждь, пишѣ, девѣтъ, сажда, нѣжда, оубница, мѣсаць, свѣштѣ, тѣштѣ, одежда, жилиштѣ, господѣ, рѣжѣ, капла, гражданинѣ, дрьмлѣ.
62. Звукова структура котрих старослов'янських слів відбиває наслідки неперехідних палаталізацій?
поле, чело, мѣсть, погоублѣ, сестра, боурѣ, медвѣдь, горѣти, томлѣ, море, чадѣ, аице, капла, дѣти, съплѣ, стѣна, рѣка, тѣло, дланѣ, власть, вратарѣ, пригазнь, хождѣ, дышѣ, висѣти.
63. Опрацюйте таблицю 5. Підсумуйте походження праслов'янських м'яких шиплячих приголосних *š', š', *dž', *ž'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праїндоевропейській мові?
64. Підсумуйте походження праслов'янських м'яких свистячих приголосних *s', c', *dz', *z'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праїндоевропейській мові?
65. Підсумуйте походження праслов'янських м'яких складних звуків *š't' та *ž'd'. Чи збережені вони у старослов'янській мові? Наведіть приклади. Чи були такі звуки у праїндоевропейській мові?
66. Які зміни в системі приголосних фонем праслов'янської мови були зумовлені дією закону відкритого складу та тенденцією до наростання звучності у складі?
67. Укажіть випадки спрощення праслов'янських груп приголосних у старослов'янській мові.

Таблиця 5

Походження м'яких шиплячих та свистячих

Старослов'янська мова	Праслов'янська мова	Умови якісної зміни
ж'	*z	перед *j
	*g	перед *j перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
ш'	*s	перед *j
	*x	перед *j перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
ч'	*k	перед *j
		перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
жд'	*d	перед *j
	*zg	
	*zd	
шт'	*t	перед *j
	*sk	
	*st	
	*kt, *gt	перед монофтонгами *ě, *ē, *ī, *ī̄, дифтонгоїдами *in, *im, *em, *en
s' > z'	*g	перед *ě < *a _i , *o _i та *i < *e _i
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr
с'	*x	перед *ě < *a _i , *o _i та *i < *e _i
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr
ц'	*k	перед *ě < *a _i , *o _i та *i < *e _i
		після монофтонгів *ī, *ī̄ та дифтонгоїдів *in, *īr

68. Укажіть випадки асиміляції у праслов'янських групах приголосних на ґрунті старослов'янської мови.
69. Укажіть випадки дисиміляції у праслов'янських групах приголосних на ґрунті старослов'янської мови.
70. Укажіть випадки появи протетичних приголосних у праслов'янській та старослов'янській мовах. Поясніть причини такого явища.
71. Розкажіть, яка доля індоєвропейських кінцевих приголосних у праслов'янській мові. Поясніть причини такого явища.
72. Прокоментуйте фонетичні процеси у наведених словах:
съпати – сънъ, топити – тонѣти, тискъ – тиснѣти, плодъ – плема, гребѣ – грети, живѣ – жити, область – власть, облакъ – влачити, ведѣ – велъ, плетѣ – плелъ, оукрадѣ – оукралъ, метѣ – мести, ведѣ – вести, чьтѣ – честь, гждѣ – гжсан, авити – авити.
73. Прокоментуйте звукові відповідності:
 ст.-сл. **оса** – литов. *vapsa*;
 ст.-сл. **пѣть** – литов. *peñktas*;
 ст.-сл. **строуѣа** – литов. *srava*;
 ст.-сл. **рало** – пол. *radło*;
 ст.-сл. **выдра** – литов. *udra*;
 ст.-сл. **островѣ** – литов. *srove*;
 ст.-сл. **врѣмѣа** – д.-інд. *vártman*;
 ст.-сл. **дъно** – литов. *dubús*;
 ст.-сл. **жити** – литов. *gyventi*;
 ст.-сл. **молити** – чеськ. *modliti*.
74. Напишіть праслов'янські, старослов'янські та українські (при потребі – російські) відповідники до наведених праіндоєвропейських архетипів. Письмово відновіть та прокоментуйте послідовність модифікацій монофтонгів, дифтонгів, дифтонгоїдів і приголосних звуків на слов'янському мовному ґрунті.

Зразок виконання:

*b^hrēuōs – у праслов'янській мові *b^h > *b, дифтонг *ēu > *'u за законом відкритого складу перед приголосним, *s > *x після *u перед голосним, кінцевий *s занепав за законом відкритого складу, *ō > *o, отже, псл. *br'icho, ст.-сл. **брюхо**, рос. *брюхо*.

*grīuā, *gērōs, *k'lōuētēj, *dāuōs, *bērgōs, *uđ^hēuā, *gīuōs, *dāuīnōs, *pēkēlīs, *tēīsinā, *mūdłōs, *tāīstōs, *bēgētēj, *kāīsarīōs, *d^hāuītēj, *k'lōuōs, *mōīstēj, *mēttēj, *uřsūs, *jēzjōs, *krīstōs, *blūsā, *uēndnōntēj, *dāuījā, *dāuījōm, *slāugītēj, *tākūtēj, *zēntīs, *kāpjā, *nōktīs, *wēnzjōm, *kittīs, *māzslōs, *uēztēj, *nēuōs, *krūsā, *młkētēj, *b^hrēuīkōs, *stājētēj, *mōīōs, *uērtmēn, *īstbā, *lēubītēj, *grdōs, *skrīgēlīs, *kēnstīs, *sāuītēj, *sāuījā, *stāukētēj, *sūtēj, *prāsjōm, *gēlītēj, *uēdtēj, *zēmījā, *dōtēj, *ōlīsā, *krīkētēj, *āuīkōs, *g'ēīmā, *b^hrātēj, *b^hērg'ā, *g^hōstīs, *plēdmēn, *plēttēj, *lēubjōm, *dāugā, *bjēudtēj, *pōntīs, *kōnjōs, *pāstāuōs, *ōbuōlkōs, *slōuōs, *uōldtīs, *brūuīs.

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА СЛОВОЗМІНИ СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ

§ 9. Іменник у старослов'янській мові

1. Скількома граємами у старослов'янській мові представлена категорія роду іменника? Назвіть логічні та формальні критерії родової диференціації іменників. Які з формальних ознак можуть уважатися основними показниками належності іменників до певного роду? Для відповіді використайте подані нижче іменники.

Чоловічий рід:

а) апостолъ, рабъ, листъ, прьстъ, медъ, доухъ, грѣхъ, чловѣкъ; б) корабль, плачь, мѣсць, младеньць, вождь, вѣньць, отьць; в) знои, обычан, злодѣи, покон, приключан, сѣдни, ловьчии; г) слоуга, владыка, дрѣводѣла, старѣшина, юноша, прѣдътѣча; г) камы “камінь”.

Жіночий рід:

а) врьба, звѣзда, ржка, слоужьба, сьноха, моуха; б) распьра, притѣча, вола, лѣжа, строуга, свинниа, жажда; в) рабыни, поустыни, богыни, твьрдыни, грѣдыни; г) мати, дѣшти; г) млѣнии, ладии; д) любви, бры, боуки, кы, свекры; е) баснь, кость, пѣснь, гыбѣль, ношть, грѣдостъ.

Середній рід:

а) авлѣко, оутро, чело, брашьно, злато, мѣрило, зрьно, колѣно; б) полк, морк, лице, подроужик, ложе, лице, жилиште, оржжик; в) ила, врѣла, сѣла, тѣла, брѣла, жрѣла.

2. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією -и за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **богыни**, **млѣнии**, **мати** (жін. р.) та **краи**, **жрѣнии**, **сѣдни** (чол. р.)?
3. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією -ы за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **любьы**, **свекры** (жін. р.) та **камы**, **пламы** (чол. р.)? Для відповіді використайте зразки старослов'янського відмінювання іменників.

4. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією **-ь** за родами (чоловічим та жіночим), пор.: **пѣснь**, **печаль**, **кость** (жін. р.) та **конь**, **датель**, **гость** (чол. р.)? Для відповіді використайте зразки старослов'янського відмінювання іменників.
5. Скількома грамемами у старослов'янській мові представлена категорія числа? У яких випадках у старослов'янській мові вживаються форми однини, множини та двоїни? Для відповіді використайте подані нижче речення:

Однина:

чловѣкъ кдинъ бѣ богатъ. чловѣкъ кдинъ съхуждааше отъ иероусалима. и пристѣпи къ немуу кдина рабыни. чловѣкъ кдинъ сътвори вечерѣж великѣж.

Множина:

посѣла рабы своѣж къ дѣлателемъ прияти плоды кго. иди на пѣти и халѣгы. і съвѣраша сѧ къ немуу народи мнози. съвѣтъ сътвориша вси архієрен і старьци.

Двоїна:

никыи же рабъ можетъ дѣвѣма господинома работати. видите рѣцѣ мои и нозѣ мои. се прѣдактъ сѧ иисоусъ сынъ чловѣчьскъ въ рѣцѣ грѣшьникомъ. аште не виждѣ на рѣкоу кго гавы гвоздьныѧ. і приидѣ къ иисоусови и обрѣтѣ седашта чловѣка при ногоу иисоусовоу. и съ безаконьникома причѣтенъ бысть. възьрѣвъ іисоусъ очима своіма на небо и рече.

6. Укажіть, якого роду й числа збірні іменники типу **вратниа**, **стража** та **каменик**, **листвик**, **лозик**, **вѣтвик**, **джеик**, **кореник**, **дѣтик**. Які формальні показники стали критеріями родової та числової диференціації таких іменників?
7. З'ясуйте, чи мають повну числову парадигму (форми усіх чисел) іменники типу **пиво**, **мѣдъ**, **гывѣль**, **добрость**, **милость**, **мьсть**, **скрѣвь**, **благодать**, **вращьда**, **невѣрик**, **богънъ**, **врата**, **оуста**, **гжсли**, **гасли**. Поясніть причини цього граматичного феномену.
8. Якими грамемами у старослов'янській мові представлена категорія відмінка іменників?

9. Що означає форма кличного відмінка? В іменниках яких чисел і родів форма кличного відмінка не збігається з формою називного відмінка?
10. Назвіть типи відмінювання іменників у старослов'янській мові.
11. За яким принципом іменники старослов'янської мови поділяють на типи відмінювання?
12. За якою ознакою розрізняють давні вокалічні та консонантні іменні основи? Поясніть поняття *тематичний голосний іменної основи*.
13. Із якою зміною в морфемній структурі праслов'янського слова пов'язане руйнування давньої системи іменного відмінювання?
14. Укажіть основні причини перерозкладу давніх іменних основ.
15. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на **ā*, **jā*. Чому цей тип відмінювання має таку назву? Які різновиди представлено в цьому типі відмінювання?
16. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **ā*, **jā*:
 Д. відм. мн.: **вѣдов-амъ, слоуг-амъ, капл-гамъ.**
 О. відм. мн.: **вѣдов-ами, слоуг-ами, капл-гами.**
 М. відм. мн.: **вѣдов-ахъ, слоуг-ахъ, капл-гахъ.**
 Д. – О. відм. дв.: **вѣдов-ама, слоуг-ама, капл-гама.**
 З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук **а** (**ʼа**), наявний у флексіях перед **м**, **ч**.
17. Поясніть, чим зумовлене віднесення іменників **кожа, свѣшта, доуша, хыжа, межда, господжа, лъжа, нѣжда, коупла, недѣла, боура** і под. до основ на **jā*, адже в старослов'янській мові явних слідів **j* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **kōzjā* > **koža*, **svētjā* > **svěš't'a*.
18. Поясніть фонетичні зміни в іменниках, похідних від дієслів: **носити – ноша, садити – сажда, ловити – ловла, коупити – коупла, свѣтити – свѣшта** і под.
 Пор.: **nōsītēj* > **nōsī-ā* > **nōsīā* > **nosja* > **noša*.

19. Чим із погляду історичної фонетики пояснюється належність до м'якого різновиду відмінювання іменників **овьца**, **грѣшница**, **оубница**, **винопница**, **пѣтица**, **горьница**, **дѣвица**, **пшеница**, **польза**? До якого різновиду відмінювання (твердого чи м'якого) належали ці іменники в більш давній період?

Пор.: *ǫvīkā > *ǫvīkā > *ovьc'a.

20. Знайдіть тверді і м'які основи в наведених іменниках давнього типу відмінювання на *ā, *jā.

сѣдин, **распѣра**, **кожа**, **ловьчин**, **одежда**, **слава**, **господыни**, **сѣноха**, **капла**, **доуша**, **нѣжда**, **чаша**, **пишта**, **ладин**, **лѣжа**, **десница**, **боура**.

21. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на *ā (чергування з *ǎ) в однині та множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
о д н и н а				
Н.	*gěnā	*nǫgā	жена	нога
Р.	*gěnā-ns	*nǫgā-ns	жены	ногы
Д.	*gěnā-ī	*nǫgā-ī	женѣ	нозѣ
З.	*gěnā-m	*nǫgā-m	женѣмъ	ногѣмъ
О.	*gěnā-jān	*nǫgā-jān	женоуѣ	ногоуѣ
М.	*gěnā-ī	*nǫgā-ī	женѣ	нозѣ
К.	*gěnā	*nǫgā	жено	ного
м н о ж и н а				
Н.	*gěnā-ns	*nǫgā-ns	жены	ногы
Р.	*gěnā-n	*nǫgā-n	женѣ	ногѣ
Д.	*gěnā-mŭs	*nǫgā-mŭs	женамѣ	ногамѣ
З.	*gěnā-ns	*nǫgā-ns	жены	ногы
О.	*gěnā-mī	*nǫgā-mī	женами	ногами
М.	*gěnā-sŭ	*nǫgā-sŭ	женахѣ	ногахѣ

22. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на *ǫ, *jǫ. Чому цей тип відмінювання має таку назву? Які різновиди представлено в цьому типі відмінювання?

23. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **ǫ*, **jǫ*:
 О. відм. одн.: **ЗЖВ-ОМЬ**, **БЛЮД-ОМЬ** та **ПЛАЧ-ЕМЬ**, **ПОЛ-ЕМЬ**.
 Д. відм. мн.: **ЗЖВ-ОМЪ**, **БЛЮД-ОМЪ** та **ПЛАЧ-ЕМЪ**, **ПОЛ-ЕМЪ**.
 Д. – О. відм. дв.: **ЗЖВ-ОМА**, **БЛЮД-ОМА** та **ПЛАЧ-ЕМА**, **ПОЛ-ЕМА**.
 З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук **о** (у м'якому варіанті відмінювання – чергування **о / є**), наявний у флексіях перед **м**.
24. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **СЪНЪ**, **ДОУХЪ**, **ЖАРЪ**, **БРАТРЪ**, **БОГЪ**, **ДВОРЪ**, **ДРОУГЪ**, **ОТРОКЪ**, **ОБЛАКЪ**, **ПЬСЪ**, **ЧЛОВѢКЪ** і под. до основ на **ǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **ǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **sŭpnǫs* > **sŭrpnъ* > **sъnъ*, **dǫysǫs* > **dǫxǫs* > **duxъ*.
25. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **НОЖЬ**, **ВОЖДЬ**, **ДЪЖДЬ**, **ПЛАШТЬ**, **КОПАЧЬ**, **КОШЬ**, **ВЪПЛЬ**, **СТЪБЕЛЬ** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **nožjǫs* > **nozjъ* > **nožь*, **vǫdjǫs* > **vodjъ* > **vož'd'ь*.
26. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **КРАН**, **ЖРѢВИН**, **ЗНОИ**, **ЧАРОДѢИ**, **ПОКОИ**, **РОИ**, **РАИ**, **РАТАИ** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **krājǫs* > **krajъ*, **gĕrbijǫs* > **žĕrbijǫs* > **žrĕbijǫs* > **žrĕbъjъ*.
27. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **ПОЛЕ**, **ПЛЕШТЕ**, **МОРЕ**, **ЛОЖЕ**, **ЖИЛИШТЕ**, **СЪКРОВИШТЕ** і под. до основ на **jǫ*, адже в старослов'янській мові явних слідів **jǫ* у флексіях цих іменників нема.
 Пор.: **pǫljǫs* > **polje* > **pole*; **plĕtjǫs* > **pletje* > **pleš't'e*.
28. Поясніть фонетичні зміни в іменниках, похідних від дієслів: **ВЪПИТИ** – **ВЪПЛЬ**, **ВОДИТИ** – **ВОЖДЬ**, **(ЗА)НОЗИТИ** – **НОЖЬ** і под.
 Пор.: **vŭpitiĕj* > **vŭpī-ǫ-s* > **vŭpĭ-ǫ-s* > **vŭpj-ǫ-s* > **vъrjъ* > **vъrplъ*.

29. Чим із погляду історичної фонетики пояснюється належність до м'якого різновиду відмінювання іменників **отьць, кѣназь, кладазь, пѣназь, агньць, вѣньць, гоньць, коньць, мѣсаць, творьць**; **лице, лице, срьдьце, слѣньце**? До якого різновиду відмінювання (твердого чи м'якого) належали ці іменники в більш давній період?
Пор.: **otikōs* > **otykъ* > **otъsь*.
30. Знайдіть тверді і м'які основи в наведених іменниках давнього типу відмінювання на **ō*, **jō*:
столь, краи, поле, жрѣбни, невѣриц, ходатан, зрьцало, гнѣздо, отьць, разбон, вѣпль, плештѣ, вравни, прахъ, западъ, хытрьць, стражь, рѣбро, ключь, вождь, мѣсо, вѣштѣ, вращь, вѣко, слѣпць.
31. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на **ō* (чергування з **ō*, **ě*) в однині та множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
о д н и н а				
Н.	* <i>stōlō-s</i>	* <i>drō_ugō-s</i>	столь	дроугъ
Р.	* <i>stōlō</i>	* <i>drō_ugō</i>	стола	дроуга
Д.	* <i>stōlō-<u>u</u></i>	* <i>drō_ugō-<u>u</u></i>	столоу	дроугоу
З.	* <i>stōlō-m</i>	* <i>drō_ugō-m</i>	столь	дроугъ
О.	* <i>stōlō-mī</i>	* <i>drō_ugō-mī</i>	столомь	дроугомь
М.	* <i>stōlō-<u>j</u></i>	* <i>drō_ugō-<u>j</u></i>	столѣ	дроужѣ
К.	* <i>stōlē</i>	* <i>drō_ugě</i>	столѣ	дроужѣ
м н о ж и н а				
Н.	* <i>stōlō-<u>is</u></i>	* <i>drō_ugō-<u>is</u></i>	столи	дроужи
Р.	* <i>stōlō-n</i>	* <i>drō_ugō-n</i>	столь	дроугъ
Д.	* <i>stōlō-mōs</i>	* <i>drō_ugō-mōs</i>	столомъ	дроугомъ
З.	* <i>stōlō-ns</i>	* <i>drō_ugō-ns</i>	столаы	дроугы
О.	* <i>stōlō-ns</i>	* <i>drō_ugō-ns</i>	столаы	дроугы
М.	* <i>stōlō-<u>isū</u></i>	* <i>drō_ugō-<u>isū</u></i>	столѣхъ	дроужѣхъ

32. У кличному відмінкові однини іменники з основою на **ō* мають закономірну флексію -*е*, що відбиває наслідки давнього якісного чергування **ō* > **ě*, пор.: **дроужѣ, боже, оученичѣ, пастоуше, граде**. Натомість іменники з основою

на *jǫ мають незакономірну з погляду історичної фонетики флексію -ю, пор.: коню, краю, ножю, врачю замість сподіваних *kǫnjě, *krājě, *nǫzjě. За аналогією до відповідних форм якого типу відмінювання з'явилася флексія -ю в іменниках на *jǫ? Використайте зразки відмінювання іменників.

33. Іменники на -зь, -ць типу **кѣназь, отьць, старьць** у кличному відмінку однини замість сподіваної для м'яких основ флексії -ю (пор.: коню, краю, ножю, врачю) мають закінчення -є, яке характерне для твердих основ, а також кінцевий шиплячий приголосний в основі: **кѣнаже, отьче, старьче** і под. Чим це пояснити?

Пор.: *kъnegъ > **кѣназь**, *kъnegě > **кѣнаже**; *otъkъ > **отьць**, *otъkě > **отьче**.

34. Іменники **бракъ** “весілля”, **кѣназь, пастоуѣхъ, младаєньць, мжжь, оученикъ, послоуѣхъ** “свідок”, **богъ, брѣгъ, копачь, влѣкъ, граѣхъ, старьць, сапогъ, орѣхъ, гоньць** запишіть у таких відмінкових формах: а) називного відмінка множини; б) місцевого відмінка однини та множини; в) кличного відмінка однини.

35. Укажіть, у яких відмінкових формах задньоязикові приголосні **г, к, ѣ** у кінці основ іменників давнього типу відмінювання на *ǫ, *jǫ підлягали першій перехідній палаталізації та в яких формах – другій. Наведіть приклади. Поясніть, чому такі іменники відбивають наслідки різних перехідних палаталізацій, а не однієї (наприклад тільки першої).

36. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на *i. Чому цей тип відмінювання має таку назву?

37. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на *i:

О. відм. одн.: **сын-ѣмь, дом-ѣмь, вол-ѣмь.**

Д. відм. мн.: **сын-ѣмъ, дом-ѣмъ, вол-ѣмъ.**

О. відм. мн.: **сын-ѣми, дом-ѣми, вол-ѣми.**

М. відм. мн.: **сын-ѣхъ, дом-ѣхъ, вол-ѣхъ.**

Д. – О. відм. дв.: **сын-ѣма, дом-ѣма, вол-ѣма.**

З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук **ѣ** (*i), наявний у флексіях перед **м, ѣ**.

38. Поясніть, чим зумовлено віднесення іменників **сынѣ**, **домѣ**, **волѣ**, **врьхѣ**, **полѣ**, **медѣ** і под. до основ на **ŷ*.
 Пор.: **sūniŷ* > **synъ*; **dōmiŷ* > **domъ*, **vr̥siŷ* > **vьrxъ* > **v̥rxъ*.
39. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників з основами на **ŷ* (чергування з **oŷ*) в однині та множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
	однина	множина	однина	множина
Н.	* <i>sūniŷ-s</i>	* <i>sūnoŷ-ēs</i>	сынѣ	сынове
Р.	* <i>sūnoŷ-s</i>	* <i>sūnoŷ-ōn</i>	сыноу	сыновѣ
Д.	* <i>sūnoŷ-ī</i>	* <i>sūniŷ-mōs</i>	сынови	сынѣмѣ
З.	* <i>sūniŷ-m</i>	* <i>sūniŷ-ns</i>	сынѣ	сыны
О.	* <i>sūniŷ-mī</i>	* <i>sūniŷ-mī</i>	сынѣмѣ	сынѣми
М.	* <i>sūnoŷ</i>	* <i>sūniŷ-sŷ</i>	сыноу	сынѣхѣ
К.	* <i>sūnoŷ</i>	—	сыноу	—

40. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на **ŷ*. Чому цей тип відмінювання має таку назву?
41. У старослов'янській мові знаходимо такі форми іменників давнього типу на **ŷ*:
 Д. відм. мн.: **кост-ьмѣ**, **гост-ьмѣ**.
 О. відм. мн.: **кост-ьми**, **гост-ьми**.
 М. відм. мн.: **кост-ьхѣ**, **гост-ьхѣ**.
 Д. – О. відм. дв.: **кост-ьма**, **гост-ьма**.
 З'ясуйте, до якої значущої частини слів (до закінчення чи до основи) на початку праслов'янської епохи належав звук **ь** (**ŷ*), наявний у флексіях перед **м**, **х**.
42. Іменники чоловічого роду з основою на **ŷ* закінчуються на **-дѣ**, **-тѣ**, **-вѣ**, **-бѣ**, **-сѣ**. Із-поміж інших іменників чоловічого роду на **-ь** до давніх основ на **ŷ* належать тільки іменники **звѣрь**, **огнь**, **жгль**. З'ясуйте, чи був у праслов'янській мові в словах з основою на **ŷ* перед кінцевим **ь** приголосний **j*. Простежте: якби перед кінцевим **ь** у таких словах був приголосний **j*, то які б сполучення з'явилися замість кінцевих **-дѣ**, **-тѣ**, **-вѣ**, **-бѣ**, **-сѣ**?

43. Знаючи, що в праслов'янській мові в іменниках чоловічого роду з основою на **jǫ* типу **конь**, **ножь** перед флексією **-ь** був приголосний **j* (пор.: **kǫnjǫs* > **konjь* > **конь*, **nǫzjǫs* > **nozjь* > **ножь*), а в іменниках чоловічого роду з основою на **ī* перед флексією **-ь** цього **j* не було, з'ясуйте за фонетичними даними, до якого типу відмінювання в старослов'янській мові належать іменники **вождь**, **въпль**, **зать**, **господь**, **пжть**, **голжь**, **корабель**, **гжсь**, **плаштъ**, **стьбель**, **лось**, **жеравль**, **татъ**, **чрьвъ**, **тъсть**, **лактъть**, **дъждь**, **гвоздь**.
44. Слова **костъ** та **гостъ** належать до одного типу відмінювання (давні основи на **ī*), але перше з них має значення жіночого роду, друге – чоловічого. Простежте, чи в усіх відмінках іменники з основами на **ī* чоловічого та жіночого родів мають однакові флексії.
45. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на **ī* (чергування з **ī*, **ēj*) в однині та множині.

Відмінок	Праслов'янські форми		Старослов'янські форми	
о д н и н а				
Н.	<i>*kǫstī-s</i>	<i>*gǫstī-s</i>	костъ	гостъ
Р.	<i>*kǫstēj-s</i>	<i>*gǫstēj-s</i>	костн	гостн
Д.	<i>*kǫstī</i>	<i>*gǫstī</i>	костн	гостн
З.	<i>*kǫstī-m</i>	<i>*gǫstī-m</i>	костъ	гостъ
О.	<i>*kǫstī-jān</i>	<i>*gǫstī-mī</i>	костнѣж, -ѣж	гостѣмь
М.	<i>*kǫstēj</i>	<i>*gǫstēj</i>	костн	гостн
К.	<i>*kǫstēj</i>	<i>*gǫstēj</i>	костн	гостн
м н о ж и н а				
Н.	<i>*kǫstī-s</i>	<i>*gǫstēj-ēs</i>	костн	гостник, -ѣк
Р.	<i>*kǫstī-jī</i>	<i>*gǫstī-jī</i>	костнин, -ѣн	гостнин, -ѣн
Д.	<i>*kǫstī-mōs</i>	<i>*gǫstī-mōs</i>	костѣмь	гостѣмь
З.	<i>*kǫstī-ns</i>	<i>*gǫstī-ns</i>	костн	гостн
О.	<i>*kǫstī-mī</i>	<i>*gǫstī-mī</i>	костѣми	гостѣми
М.	<i>*kǫstī-sū</i>	<i>*gǫstī-sū</i>	костъхъ	гостъхъ

46. Укажіть, які іменники належать до давнього типу відмінювання на *ī. Чому цей тип відмінювання має таку назву?
47. Виясніть, який ряд чергування голосних проявляється у відмінкових формах іменників із давньою основою на *ī. З'ясуйте тип та ступінь чергування голосних. Простежте у відмінкових формах іменників із основою на *ī прояв закону відкритого складу. Для відповіді використовуйте зразки відмінювання іменників.
48. Поясніть фонетичні зміни, що відбулись у відмінкових формах іменників із основами на *ī (чергування з *īū) в однині та множині.

Відмінок	Однина	Множина
Праслов'янські форми		
Н.	<i>*suĕkrū-s</i>	<i>*suĕkrūū-īs</i>
Р.	<i>*suĕkrūū-ēs</i>	<i>*suĕkrūū-ōn</i>
Д.	<i>*suĕkrūū-ī</i>	<i>*suĕkrūū-āmūs</i>
З.	<i>*suĕkrūū-īm</i>	<i>*suĕkrūū-īns</i>
О.	<i>*suĕkrūū-ījan</i>	<i>*suĕkrūū-āmī</i>
М.	<i>*suĕkrūū-ē</i>	<i>*suĕkrūū-āsū</i>
К.	<i>*suĕkrū-s</i>	—
Старослов'янські форми		
Н.	свекры	свекръви
Р.	свекръве	свекръвъ
Д.	свекръви	свекръвамъ
З.	свекръвъ	свекръви
О.	свекръвнѣж (-ьѣж)	свекръвами
М.	свекръве	свекръвахъ
К.	свекры	—

49. Укажіть, які групи іменників належать до давніх консонантних основ. Чому цей тип відмінювання має таку назву?
50. Укажіть, які іменники належать до основ на приголосний *n. Якого роду можуть бути такі іменники? Простежте, чи в усіх відмінках іменники з основами на *n чоловічого та середнього родів мають однакові флексії. Для відповіді використовуйте зразки відмінювання іменників.
51. Укажіть, які іменники належать до основ на приголосний *s.

рабѣ, злодѣи, дѣждь, творьць, жилиштѣ, санѣ, двѣрь, рѣчь, тѣсть, обычаи, гостѣ, авленикѣ, пештѣ, врѣмѣ, жрьдѣ, мышѣ, медвѣдѣ, чинѣ, сѣмрьтѣ, врачѣ, сѣднѣ, пригазнѣ, гоньць, лось, чрьвь, полѣ.

59. Напишіть праслов'янські форми називного відмінка однини наведених іменників:

плодѣ, волѣ, данѣ, коньць, двѣрь, лице, рон, блато, овьца, агна, пьнь, брѣгѣ, небо, доуша, отьць, рѣчь, морѣ, врѣхѣ, земля, гнон, огнь, тѣло, лице, власѣ, лось, лѣжа, нма, гоньць, пиштѣ, жрьдѣ, коупла, плачь, польста, влѣкѣ, бедро.

60. Напишіть старослов'янські та українські (за потреби – російські) форми називного відмінка однини наведених іменників. Урахуйте модифікації монофтонгів, дифтонгів, дифтонгоїдів та груп приголосних на слов'янському мовному ґрунті:

*bǫrnis, *pŭtĭā, *dǫlbtōs, *kĭttĭs, *māzslōs, *ǫvĭkā, *vĕdslōs, *vĕrtmĕn, *dǫlnĭs, *tāĭstōs, *kĭtslōs, *pĕkĕlĭs, *mǫĭšōs, *kĕnstĭs, *vǫdĭōs, *nǫsĭā, *ǫbvǫlkōs, *stǫrgĭōs, *zĕntĭs, *tĭstĭs, *vrsŭs, *gǫspǫdĭs, *bĕrgōs, *vĕdtĭs, *grĭvā, *lǫgĭōs, *tĭstĭā, *vĕtĭōs, *ǫlĭsā, *pĕktĭs, *lŭgĭā, *pādtĭs, *gǫspǫdĭā, *vŭpĭōs, *ǫtĭkōs, *mĕrgĭā, *pŭtĭkā, *pǫĭsnĭs, *vǫlsōs, *vǫrgōs, *grĭdĭs, *vāĭnĭkōs, *kǫldĭngōs, *grĭānĭs, *pǫlĭgā.

Таблиця 1

Відмінювання іменників із основами на *ā, *jā у старослов'янській мові

Відмінок	Твердий різновид		М'який різновид	
1	2		3	
о д н и н а				
Н.	жена	нога	земля	рабыни
Р.	жены	ногы	земля	рабына
Д.	женѣ	нозѣ	земли	рабыни
З.	женѣ	ногѣ	земляѣ	рабыныѣ
О.	женоуѣ	ногоуѣ	землеуѣ	рабынеуѣ
М.	женѣ	нозѣ	земли	рабыни
К.	жено	ного	земле	рабыне

Закінчення таблиці 1

1	2		3	
м н о ж и н а				
Н.	ЖЕНЫ	НОГЫ	ЗЕМЛА	РАБЫНА
Р.	ЖЕНЪ	НОГЪ	ЗЕМЛЬ	РАБЫНЬ
Д.	ЖЕНАМЪ	НОГАМЪ	ЗЕМЛАМЪ	РАБЫНАМЪ
З.	ЖЕНЫ	НОГЫ	ЗЕМЛА	РАБЫНА
О.	ЖЕНАМИ	НОГАМИ	ЗЕМЛАМИ	РАБЫНАМИ
М.	ЖЕНАХЪ	НОГАХЪ	ЗЕМЛАХЪ	РАБЫНАХЪ
д в о і н а				
Н. – З.	ЖЕНѢ	НОЗѢ	ЗЕМЛИ	РАБЫНИ
Р. – М.	ЖЕНОУ	НОГОУ	ЗЕМЛЮ	РАБЫНЮ
Д. – О.	ЖЕНАМА	НОГАМА	ЗЕМЛАМА	РАБЫНАМА

Таблиця 2

**Відмінювання іменників
із основами на *ō у старослов'янській мові**

Відмінок	Твердий різновид		
о д н и н а			
Н.	СТОЛЪ	ДРОУГЪ	СЕЛО
Р.	СТОЛА	ДРОУГА	СЕЛА
Д.	СТОЛОУ	ДРОУГОУ	СЕЛОУ
З.	СТОЛЪ	ДРОУГЪ	СЕЛО
О.	СТОЛОМЪ	ДРОУГОМЪ	СЕЛОМЪ
М.	СТОЛѢ	ДРОУЗѢ	СЕЛѢ
К.	СТОЛЕ	ДРОУЖЕ	–
м н о ж и н а			
Н.	СТОЛИ	ДРОУЗИ	СЕЛА
Р.	СТОЛЪ	ДРОУГЪ	СЕЛЪ
Д.	СТОЛОМЪ	ДРОУГОМЪ	СЕЛОМЪ
З.	СТОЛЫ	ДРОУГЫ	СЕЛА
О.	СТОЛЫ	ДРОУГЫ	СЕЛЫ
М.	СТОЛѢХЪ	ДРОУЗѢХЪ	СЕЛѢХЪ
д в о і н а			
Н. – З.	СТОЛА	ДРОУГА	СЕЛѢ
Р. – М.	СТОЛОУ	ДРОУГОУ	СЕЛОУ
Д. – О.	СТОЛОМА	ДРОУГОМА	СЕЛОМА

Таблиця 3

**Відмінювання іменників
із основами на *jō у старослов'янській мові**

Відмінок	М'який різновид			
о д н и н а				
Н.	конь	отьць	кран	поле
Р.	конѧ	отьца	краѧ	полѧ
Д.	коню	отьцю	краю	полю
З.	конь	отьць	кран	поле
О.	конемь	отьцемь	кракмь	полемь
М.	кони	отьци	кран	полн
К.	коню	отьче	краю	–
м н о ж и н а				
Н.	кони	отьци	кран	полѧ
Р.	конь	отьць	кран	поль
Д.	конемъ	отьцемъ	кракмъ	полемъ
З.	конѧ	отьцаѧ	краѧ	полѧ
О.	кони	отьци	кран	полн
М.	конихъ	отьцихъ	кранхъ	полихъ
д в о ї н а				
Н. – З.	конѧ	отьца	краѧ	полн
Р. – М.	коню	отьцю	краю	полю
Д. – О.	конема	отьцема	кракма	полема

Таблиця 4

**Відмінювання іменників із основою на *i
у старослов'янській мові**

Відмінок	Жін. рід	Чол. рід	Жін. рід	Чол. рід
о д н и н а		м н о ж и н а		
Н.	кость	гость	кости	гостник, -ьк
Р.	кости	гости	костни, -ьн	гостни, -ьн
Д.	кости	гости	костьмъ	гостьмъ
З.	кость	гость	кости	гости
О.	костниѧ, -ьѧ	гостьмь	костьми	гостьми
М.	кости	гости	костьхъ	гостьхъ
К.	кости	гости	–	–
д в о ї н а				
Н. – З.	кости	гости		
Р. – М.	костню, -ью	гостню, -ью		
Д. – О.	костьма	гостьма		

Таблиця 5

**Відмінювання іменників із основою на **й*
у старослов'янській мові**

Відмінок	О д н и н а	М н о ж и н а
Н.	свекры	свекръѣнн
Р.	свекръѣе	свекръѣвъ
Д.	свекръѣнн	свекръѣамъ
З.	свекръѣвъ	свекръѣнн
О.	свекръѣннѣ, -ьѣ	свекръѣамнн
М.	свекръѣе	свекръѣахъ
К.	свекры	–
Д в о ї н а		
Н. – З. – К.	свекръѣнн	
Р. – М.	свекръѣоу	
Д. – О.	свекръѣамнн	

Таблиця 6

**Відмінювання іменників із основою на **й*
у старослов'янській мові**

Відмінок	Однина	Множина	Відмінок	Двоїна
Н.	сынъ	сынове	Н. – З.	сыны
Р.	сыноу	сыновъ	Р. – М.	сыновоу
Д.	сыновнн	сынъмъ	Д. – О.	сынъмнн
З.	сынъ	сыны		
О.	сынъмъ	сынъмнн		
М.	сыноу	сынъхъ		
К.	сыноу	–		

**Відмінювання іменників
із давніми консонантними основами
у старослов'янській мові**

Відмінок	Чоловічий рід	Жіночий рід
о д н и н а		
Н.	камы, камень	мати
Р.	камене	матере
Д.	камени	матери
З.	камень	матерь
О.	каменьмь	материю, матерью
М.	камене	матери
К.	–	мати
м н о ж и н а		
Н.	камене	матери
Р.	камень	матерь
Д.	каменьмь	матерьмь
З.	камени	матери
О.	каменьми	матерьми
М.	каменьхъ	матерьхъ
д в о ї н а		
Н. – З.	камени	матери
Р. – М.	каменуѣ	матероѣ
Д. – О.	каменьма	матерьма

**Відмінювання іменників
із давніми консонантними основами
у старослов'янській мові**

Відмінок	Середній рід		
о д н и н а			
Н.	ИМѦ	ТЕѦѦ	СЛОВО
Р.	ИМЕНЕ	ТЕѦѦТЕ	СЛОВЕСЕ
Д.	ИМЕНИ	ТЕѦѦТИ	СЛОВЕСИ
З.	ИМѦ	ТЕѦѦ	СЛОВО
О.	ИМЕНЬМЪ	ТЕѦѦТЬМЪ	СЛОВЕСЬМЪ
М.	ИМЕНЕ	ТЕѦѦТЕ	СЛОВЕСЕ
К.	—	—	—
м н о ж и н а			
Н.	ИМЕНА	ТЕѦѦТА	СЛОВЕСА
Р.	ИМЕНЪ	ТЕѦѦТЬ	СЛОВЕСЪ
Д.	ИМЕНЬМЪ	ТЕѦѦТЬМЪ	СЛОВЕСЬМЪ
З.	ИМЕНА	ТЕѦѦТА	СЛОВЕСА
О.	ИМЕНИ	ТЕѦѦТЫ	СЛОВЕСЫ
М.	ИМЕНЬХЪ	ТЕѦѦТЬХЪ	СЛОВЕСЬХЪ
д в о ї н а			
Н. – З.	ИМЕНЬ	ТЕѦѦТЬ	СЛОВЕСЬ
Р. – М.	ИМЕНОУ	ТЕѦѦТОУ	СЛОВЕСОУ
Д. – О.	ИМЕНЬМА	ТЕѦѦТЬМА	СЛОВЕСЬМА

§ 10. Займенник у старослов'янській мові

1. На які групи прийнято членувати займенники за особливостями відмінювання та граматичною специфікою? Наведіть приклади.
2. Займенники котрих розрядів кваліфіковано як неродові? Чому?
3. Поясніть, що означають займенники першої та другої осіб **азъ, мы, ты, вы**. Чи були в старослов'янській мові займенники третьої особи?
4. З'ясуйте, чи характерна для особових та зворотного займенників категорія роду?
5. З'ясуйте, чи характерна для особових займенників категорія числа? Чи змінювався за числами зворотний займенник?
6. З'ясуйте, чи характерна для особових та зворотного займенників категорія відмінка? Котрий займенник не мав форми називного відмінка?
7. Укажіть спільні граматичні характеристики особових та зворотного займенників.
8. Укажіть відмінні граматичні характеристики особових та зворотного займенників.
9. Поясніть, що таке суплетивізм. Проілюструйте прикладами з сучасної української мови.
10. Прокоментуйте систему відмінкових форм особових та зворотного займенників:

Відмінок	1 особа	2 особа	Зворотний
о д н и н а			
Н.	азъ	ты	—
Р.	мене	тебе	себе
Д.	мынѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си
З.	ма, мене	та, тебе	са, себе
О.	мъноуѣ	тобоюѣ	собоуѣ
М.	мынѣ	тебѣ	себѣ

Відмінок	1 особа	2 особа	Зворотний
м н о ж и н а			
Н.	мы	вы	—
Р.	насъ	васъ	—
Д.	намъ, ны	вамъ, вы	—
З.	ны, насъ	вы, васъ	—
О.	нами	вами	—
М.	насъ	васъ	—
д в о ї н а			
Н.	вѣ	ва	—
Р. – М.	наю	ваю	—
Д. – О.	нама	вама	—
З.	на	ва	—

- Прокоментуйте звукову структуру варіанта займенника першої особи називного відмінка однини **аъъ**, що засвідчений, зокрема, в Маріїнському Євангелії. З'ясуйте історичну долю цього займенника в різних слов'янських мовах.
- Укажіть, чергування котрого ряду проявляється в основах особових та зворотного займенників. Визначте тип та ступінь давнього чергування:
Р. відм. одн.: **тебе, себе**.
Д. відм. одн.: **тебѣ, себѣ**.
О. відм. одн.: **тобою, собою**.
- У Синайському Псалтирі та Синайському Требнику форма родового відмінка однини **мене** часом замінюється паралельним варіантом **мъне, м'не**. Як склався цей варіант?
- У пам'ятках X–XI ст. представлено паралельні форми давального та місцевого відмінків однини займенника першої особи: **мънѣ** і **м'нѣ**. Чому основним, первинним вважається варіант **мънѣ**, у структурі якого представлено редукований переднього ряду?
Примітка. Простежте, голосний якого ряду виступає у формах давального і місцевого відмінків однини займенника другої особи та зворотного займенника. Пор.: **тебѣ, себѣ**.

15. У пам'ятках X–XI ст. представлено паралельні форми орудного відмінка однини займенника першої особи **мъноѣ** і **мноѣ**. Чому основним, первинним вважається варіант **мъноѣ**, у структурі якого представлено редукований заднього ряду?
- Примітка.** Простежте, голосний якого ряду виступає у формах орудного відмінка однини займенника другої особи та зворотного займенника. Пор.: **товоѣ**, **совоѣ**.
16. У Київських листках замість форми називного відмінка множини **мы** трапляється варіант **ны**. Під впливом якого відмінка він постав?
17. Поясніть, що таке енклітика, енклітична форма.
18. Укажіть, які з паралельних форм особових та зворотного займенників у старослов'янській мові вживалися як енклітики, а які – як основні.
19. Чи спочатку були енклітиками форми знахідного відмінка однини **ма**, **та**, **са** та множини **ны**, **вы**? У зв'язку з чим ці форми стали напівенклітиками? Якими формами вони поступово витіснялися?
20. З'ясуйте специфіку вживання у старослов'янській мові паралельних енклітичних та основних форм особових і зворотного займенників. Енклітичні чи основні форми вживалися при потребі наголошення, підкреслення займенника в тексті?
21. В особових займенниках значення відмінків у праіндоєвропейській мові виражалося двома способами: а) використанням різних основ (суплетивізм); б) використанням однієї основи з різними внутрішніми флексіями. Чи залишилися сліди цього явища у старослов'янській мові? Прокоментуйте з цього погляду форми:
- а) **азъ** – **мене** – **насъ** – **вѣ**; **ты** – **вы**;
- б) **мене** – **мынѣ** – **ма** – **мноѣ**; **тебе** – **тебѣ** – **та** – **товоѣ**.
22. Чи залишило сліди внутрішньофлексивне відмінювання особових займенників у сучасних слов'янських мовах, наприклад українській?

23. Від яких займенників походять предметно-особові займенники?
24. Чи однакові вказівні займенники використовувалися для називного й непрямих відмінків предметно-особових займенників?
25. Назвіть граматичні характеристики предметно-особових займенників. Чи властиві для них категорії відмінка та числа?
26. Простежте, яку граматичну особливість вказівних займенників зберегли предметно-особові займенники. У зв'язку з цим з'ясуйте, до родових чи неродових слід відносити предметно-особові займенники.
27. Прокоментуйте відмінкові форми предметно-особових займенників:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	ОНЪ	ОНО	ОНА
Р.	ЮГО	ЮГО	ЮНА
Д.	ЮМОУ	ЮМОУ	ЮИ
З.	И	К	ЮЖ
О.	ИМЪ	ИМЪ	ЮЖИ
М.	ЮМЪ	ЮМЪ	ЮИ
м н о ж и н а			
Н.	ОНИ	ОНА	ОНЫ
Р.	ИХЪ	ИХЪ	ИХЪ
Д.	ИМЪ	ИМЪ	ИМЪ
З.	ЮА	ЮА	ЮА
О.	ИМИ	ИМИ	ИМИ
М.	ИХЪ	ИХЪ	ИХЪ
д в о ї н а			
Н.	ОНА	ОНЪ	ОНЪ
Р. – М.	ЮЮ	ЮЮ	ЮЮ
Д. – О.	ИМА	ИМА	ИМА
З.	ЮА	И	И

28. Якими особливостями предметно-особові займенники відрізнялися від власне вказівних?
29. Якими граматичними характеристиками родові займенники відрізняються від неродових? Чи мають родові займенники у своїх основах зв'язок із категорією особи?
30. Назвіть розряди родових займенників за значенням.
31. Назвіть старослов'янські вказівні займенники, які виражають: а) конкретну вказівку на найближчий предмет; б) звичайну вказівку на предмет без підкреслення ступеня віддалення того, на що вказується; в) вказівку на далекий предмет. Чи зберігають вказівні займенники таке триступеневе протиставлення в українській мові?
32. Яке значення у старослов'янській мові мав вказівний займенник **овъ, ова, ово**? У яких випадках він уживався?
33. Назвіть розряди вказівних займенників за значенням.
34. Назвіть власне вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
35. Назвіть якісно-вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
36. Назвіть кількісно-вказівні займенники, з'ясуйте специфіку їх значення.
37. З'ясуйте значення присвійних займенників. Наведіть приклади.
38. Чи виражають основи присвійних займенників зв'язок із категорією особи? Поясніть причини цього феномену.
39. Простежте, від яких основ у ранній праслов'янській мові були утворені присвійні займенники. За допомогою яких суфіксів творилися присвійні займенники в ранній праслов'янській мові?
40. Чи були у старослов'янській мові присвійні займенники, утворені від основ предметно-особових або власне вказівних займенників? Які форми вживалися замість них?

41. Які займенники кваліфіковано як означальні?
42. На які групи за граматичними характеристиками й особливостями відмінювання можна поділити питально-відносні займенники?
43. З'ясуйте специфіку вживання у старослов'янській мові питально-відносних неродових займенників **КЪТО, ЧЬТО**.
44. Чим відрізняються відносні займенники від питальних?
45. Як у старослов'янській мові творилися неозначені займенники?
46. Як у старослов'янській мові творилися заперечні займенники?
47. Назвіть граматичні категорії, характерні для родових займенників.
48. З'ясуйте специфіку відмінювання родових займенників.
49. Які різновиди відмінювання родових займенників склалися залежно від кінцевого приголосного основи?
50. Назвіть займенники, які відмінювалися за твердим різновидом. Прокоментуйте відмінювання родових займенників із кінцевим твердим приголосним основи на прикладі **ТЪ, ТАКЪ**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	тѣ, такѣ	то, тако	та, така
Р.	того, такого	того, такого	тоѣ, такоѣ
Д.	томуѣ, такомуѣ	томуѣ, такомуѣ	тои, такон
З.	тѣ, такѣ	то, тако	тѣ, такѣ
О.	тѣмь, тацѣмь	тѣмь, тацѣмь	тоѣмь, такоѣмь
М.	томь, такомь	томь, такомь	тои, такон

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
м н о ж и н а			
Н.	ти, таци	та, така	ты, такы
Р.	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ
Д.	тѣмъ, тацѣмъ	тѣмъ, тацѣмъ	тѣмъ, тацѣмъ
З.	ты, такы	та, така	ты, такы
О.	тѣми, тацѣми	тѣми, тацѣми	тѣми, тацѣми
М.	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ	тѣхъ, тацѣхъ
д в о ї н а			
Н. – З.	та, така	тѣ, тацѣ	тѣ, тацѣ
Р. – М.	тою, такою	тою, такою	тою, такою
Д. – О.	тѣма, тацѣма	тѣма, тацѣма	тѣма, тацѣма

51. Поясніть зміни задньоязикових приголосних у деяких відмінкових формах займенника **такъ**, а також займенників **селикъ**, **какъ**, **іакъ**, **инакъ**, **вѣсакъ**, **мъногъ**, що відмінювалися за тим же зразком. Наслідки котрої перехідної палаталізації відбиває звукова структура аналізованих форм?
52. Назвіть займенники, які відмінювалися за м'яким різновидом. Прокоментуйте відмінювання родових займенників із кінцевим м'яким приголосним основи на прикладі **нашь**, **мон**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	нашь, мон	наше, моє	наша, мога
Р.	нашего, моєго	нашего, моєго	нашей, моєї
Д.	нашому, моєму	нашому, моєму	нашей, моєї
З.	нашь, мон	наше, моє	нашѣ, моєѣ
О.	нашимъ, монимъ	нашимъ, монимъ	нашейѣ, моєїѣ
М.	нашемъ, моємъ	нашемъ, моємъ	нашей, моєї

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
м н о ж и н а			
Н.	наши, мон	наша, мога	наша, моѣа
Р.	нашихъ, монухъ	нашихъ, монухъ	нашихъ, монухъ
Д.	нашимъ, монимъ	нашимъ, монимъ	нашимъ, монимъ
З.	наша, моѣа	наша, мога	наша, моѣа
О.	нашими, моними	нашими, моними	нашими, моними
М.	нашихъ, монухъ	нашихъ, монухъ	нашихъ, монухъ
д в о ї н а			
Н. – З.	наша, мога	наши, мон	наши, мон
Р. – М.	нашею, мокою	нашею, мокою	нашею, мокою
Д. – О.	нашими, монима	нашими, монима	нашими, монима

53. З'ясуйте, які особливості у формах деяких відмінків має займенник м'якого різновиду сь:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	сь, сьи, сини	се	си
Р.	сеґо	сеґо	сеѣа
Д.	сеґоу	сеґоу	сеи
З.	сь	се	сьѣа, сиѣа
О.	сими	сими	сеѣа
М.	сеґь	сеґь	сеи
м н о ж и н а			
Н.	си, сини	си	сьѣа, сиѣа
Р.	сихъ	сихъ	сихъ
Д.	симъ	симъ	симъ
З.	сьѣа, сиѣа	си	сьѣа, сиѣа
О.	сими	сими	сими
М.	сихъ	сихъ	сихъ
д в о ї н а			
Н. – З.	сьа, сиа	си	си
Р. – М.	сею	сею	сею
Д. – О.	сима	сима	сима

54. Прокоментуйте особливості відмінювання питально-відносного займенника м'якого різновиду **кын** в однині і множині. Чи засвідчені в старослов'янських пам'ятках його двоїнні форми?

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	кын	коє	каѧ
Р.	коєго	коєго	коєѧ
Д.	коємоу	коємоу	коєи
З.	кын	коє	кѧѧ, коѧ
О.	кыимь	кыимь	коєѧ
М.	коємь	коємь	коєи
м н о ж и н а			
Н.	цни	каѧ	кѧѧ
Р.	кынѧѧ	кынѧѧ	кынѧѧ
Д.	кыимѧѧ	кыимѧѧ	кыимѧѧ
З.	кѧѧ	каѧ	кѧѧ
О.	кыими	кыими	кыими
М.	кынѧѧ	кынѧѧ	кынѧѧ

55. Чим характеризується мішаний різновид відмінювання родових займенників? Які займенники відмінювалися за цим різновидом? Прокоментуйте форми займенника мішаного різновиду **вьсь**:

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	вьсь	вьсе	вьсѧ
Р.	вьсе҃го	вьсе҃го	вьсеѧѧ
Д.	вьсе҃моу	вьсе҃моу	вьсе҃и
З.	вьсь	вьсе	вьсѧѧ
О.	вьсѣмь	вьсѣмь	вьсеѧѧ
М.	вьсемь	вьсемь	вьсе҃и

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
м н о ж и н а			
Н.	вѣси	вѣста	вѣсла
Р.	вѣсѣхѣ	вѣсѣхѣ	вѣсѣхѣ
Д.	вѣсѣмѣ	вѣсѣмѣ	вѣсѣмѣ
З.	вѣсла	вѣста	вѣсла
О.	вѣсѣми	вѣсѣми	вѣсѣми
М.	вѣсѣхѣ	вѣсѣхѣ	вѣсѣхѣ
д в о ї н а			
Н. – З.	вѣста	вѣси	вѣси
Р. – М.	вѣсею	вѣсею	вѣсею
Д. – О.	вѣсѣма	вѣсѣма	вѣсѣма

56. Прокоментуйте специфіку відмінювання неродових питаль-но-відосних займенників **кѣто, чѣто**:

Н.	кѣто	чѣто
Р.	кого	чесо, чѣсо, чѣсого, чѣсого
Д.	комуѣ	чесоמוѣ, чѣсомоуѣ, чѣмоуѣ
З.	кого	чѣто
О.	цѣмѣ	чимѣ
М.	комѣ	чемѣ, чѣсомѣ

57. Укажіть, які займенники у старослов'янській мові мали іменне відмінювання.
58. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювався займенник **єтерѣ** (єтерѣ).
59. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювався займенник **которин** (котерин).
60. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювалися займенники **каковѣ, таковѣ, сицевѣ, дроугѣ**.
61. З'ясуйте, за яким зразком у старослов'янській мові відмінювалися займенники **коликѣ, кликѣ, толникѣ, сѣликѣ, мѣногѣ**.

§ 11. Прикметник у старослов'янській мові

1. Поясніть, чому в ранній праслов'янській мові прикметники не відрізнялися принципово від іменників.
2. Укажіть, за якою ознакою у праслов'янській мові відбулося розмежування імен на іменники і прикметники.
3. З'ясуйте, які прикметники більш давні – короткі чи повні.
4. Поясніть, чому короткі прикметники називаються іменними.
5. З'ясуйте специфіку семантичної структури іменних прикметників.
6. Яку синтаксичну функцію виконували іменні прикметники у праслов'янській та старослов'янській мовах?
7. Назвіть основні граматичні категорії іменних прикметників та з'ясуйте специфіку їх реалізації. Чи були прикметникові граматичні категорії самостійними?
8. Назвіть формальні критерії родової диференціації прикметників у старослов'янській мові. Для відповіді проаналізуйте слова **ДОМОВИТЬЪ**, **НИШТЬ**, **НЕБЕСЬНА**, **СИНА**, **ТЪШТО**, **ОУТЪРЬНЕ**.
9. Чи зберегли короткі прикметники, виділившись із загальної групи імен, іменне відмінювання?
10. За типом яких іменних основ відмінювалися короткі прикметники?
11. Прикметники якого роду відмінювалися за зразком іменних вокалічних основ на **ā*, **jā* і вокалічних основ на **ō*, **jō*?
12. Назвіть різновиди відмінювання іменних прикметників залежно від властивостей кінцевого приголосного основи. Наведіть приклади прикметників кожного різновиду.
13. Визначте, за зразком яких іменних вокалічних основ у старослов'янській мові відмінювалися короткі прикметники **БЛИЗЪКЪ**, **СИНЬ**, **БРАТЪНА**, **ОБЪШТЬ**, **БОГАТА**, **ТЪШТЕ**, **ГРЪДЪ**, **МАЛОМОШТЬ**, **НИШТЬ**, **ОУТЪРЬНЬ**, **ПЪШЬ**, **ПЛОДОВИТО**, **ЛЪНИВА**, **СРЪДИТЬЪ**, **СОУХА**, **ШИРОКО**, **ГЛАДЪКЪ**, **ШТЮЖДЪ**, **ЛЖКАВО**, **ДОБЛЬ**.

14. Чи достовірне твердження, що відмінювання іменних прикметників у старослов'янській мові порівняно з іменниками було одноманітним? Обґрунтуйте свою думку.
15. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду в усіх відмінках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
О д н и н а		
Н.	СТОЛЪ НОВЪ	КОНЬ ТЪШТЬ
Р.	СТОЛА НОВА	КОНА ТЪШТА
Д.	СТОЛОУ НОВОУ	КОНЮ ТЪШТЮ
З.	СТОЛЪ НОВЪ	КОНЬ ТЪШТЬ
О.	СТОЛОМЪ НОВОМЪ	КОНЕМЪ ТЪШТЕМЪ
М.	СТОЛѢ НОВѢ	КОНИ ТЪШТИ
М н о ж и н а		
Н.	СТОЛИ НОВИ	КОНИ ТЪШТИ
Р.	СТОЛЪ НОВЪ	КОНЬ ТЪШТЬ
Д.	СТОЛОМЪ НОВОМЪ	КОНЕМЪ ТЪШТЕМЪ
З.	СТОЛЫ НОВЫ	КОНА ТЪШТА
О.	СТОЛЫ НОВЫ	КОНИ ТЪШТИ
М.	СТОЛѢХЪ НОВѢХЪ	КОНИХЪ ТОШТИХЪ
Д в о і н а		
Н. – З.	СТОЛА НОВА	КОНА ТЪШТА
Р. – М.	СТОЛОУ НОВОУ	КОНЮ ТЪШТЮ
Д. – О.	СТОЛОМА НОВОМА	КОНЕМА ТЪШТЕМА

16. З'ясуйте, чи відмінкові флексії іменних прикметників чоловічого роду залежали від флексій (а отже від типу відмінювання) означуваних ними іменників. Для відповіді проаналізуйте, чи за однаковим зразком відмінювалися іменники

чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду у словосполученнях **сынъ грѣдъ, домъ бѣлъ, медъ новъ** та **боль обьштъ, зать ништъ, огнь маломоштъ**.

17. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники чоловічого роду та іменні прикметники чоловічого роду в непрямих відмінках мають різні флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

О д н и н а		
Н.	сынъ младъ	гость тѣштъ
Р.	сыноу млада	гости тѣштиа
Д.	сыновн млагоу	гости тѣштю
З.	сынъ младъ	гость тѣштъ
О.	сынъмъ младомъ	гостьмъ тѣштемъ
М.	сыноу младѣ	гости тѣшти
М н о ж и н а		
Н.	сынове млади	гостик тѣшти
Р.	сыновъ младъ	гостин тѣштъ
Д.	сынъмъ младомъ	гостьмъ тѣштемъ
З.	сыны млады	гости тѣштиа
О.	сынъми млады	гостьми тѣшти
М.	сынъхъ младѣхъ	гостьхъ тоштихъ
Д в о і н а		
Н. – З.	сыны млада	гости тѣштиа
Р. – М.	сыновоу млагоу	гостню тѣштю
Д. – О.	сынъма младама	гостьма тѣштема

18. Провідмініайте в однині та множині словосполучення **братъ мждръ, сжсѣдъ добръ, домъ высокъ, гласъ глаouxъ, медъ рѣдкъ, листъ синь, чръньць ништъ, сынъ смѣлъ, чловѣкъ добль, камень дальнь**. Чи в усіх словосполученнях відмінкові флексії іменників та прикметників збігаються? Чому? У формах місцевого відмінка однини і множини та називного множини прокоментуйте зміни задньоязикових приголосних у кінці іменних основ перед голосними переднього ряду.
19. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники середнього роду та іменні прикметники середнього роду в усіх відмін-

ках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
о д н и н а		
Н.	село ново	море синє
Р.	села нова	моря синія
Д.	селоу́ новоу́	морю синню
З.	село ново	море синє
О.	селомь новомь	моремь синемь
М.	селѣ новѣ	мори сини
м н о ж и н а		
Н.	села нова	моря синія
Р.	селѣ новѣ	морь синь
Д.	селомѣ новомѣ	моремѣ синемѣ
З.	села нова	моря синія
О.	сели новы	мори сини
М.	селѣхѣ новѣхѣ	морихѣ синихѣ
д в о ї н а		
Н. – З.	селѣ новѣ	мори сини
Р. – М.	селоу́ новоу́	морю синню
Д. – О.	селома новома	морема синема

20. З'ясуйте, чи відмінкові флексії іменних прикметників середнього роду залежали від флексій (а отже від типу відмінювання) означуваних ними іменників. Для відповіді проаналізуйте, чи за однаковим зразком відмінювалися іменники середнього роду та іменні прикметники середнього роду у словосполученнях **слово мило, тѣло мрътво, небо чисто, дрѣво сѹхо**.
21. Поясніть, чому в наведеному прикладі іменник середнього роду та іменний прикметник середнього роду в непрямих відмінках мають різні флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменник та іменний прикметник?

О д н и н а	
Н.	СЛОВО ЛЖКАВО
Р.	СЛОВЕСЕ ЛЖКАВА
Д.	СЛОВЕСИ ЛЖКАВОУ
З.	СЛОВО ЛЖКАВО
О.	СЛОВЕСЬМЪ ЛЖКАВОМЪ
М.	СЛОВЕСЕ ЛЖКАВѢ
М н о ж и н а	
Н.	СЛОВЕСА ЛЖКАВА
Р.	СЛОВЕСЪ ЛЖКАВЪ
Д.	СЛОВЕСЬМЪ ЛЖКАВОМЪ
З.	СЛОВЕСА ЛЖКАВА
О.	СЛОВЕСЫ ЛЖКАВЫ
М.	СЛОВЕСЬХЪ ЛЖКАВѢХЪ
Д в о ї н а	
Н. – З.	СЛОВЕСѢ ЛЖКАВѢ
Р. – М.	СЛОВЕСОУ ЛЖКАВОУ
Д. – О.	СЛОВЕСЬМА ЛЖКАВОМА

22. Провідмініайте в однині та множині словосполучення лице блѣдо, дрѣво високо, аблѣко сладѣко, слово льстиво, блато глѣбоко, небо синє, поле сѣхо, ложе тврьдо, чадо тѣште.
23. Поясніть, чому в наведених прикладах іменники жіночого роду та іменні прикметники жіночого роду в усіх відмінках мають однакові флексії. За зразком яких іменних основ відмінюються тут іменники та іменні прикметники?

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
о д н и н а		
Н.	жена млада	капля синя
Р.	жены млады	капла синя
Д.	женѢ младѢ	капли сини
З.	женѣ младѣ	каплѣ синиѣ
О.	женоѣ млагоѣ	каплеѣ синеѣ
М.	женѢ младѢ	капли сини

Відмінок	Твердий різновид	М'який різновид
м н о ж и н а		
Н.	жены млады	капла синѧ
Р.	женѣ младѣ	каплѣ синѣ
Д.	женамѣ младамѣ	капламѣ синѧмѣ
З.	жены млады	капла синѧ
О.	женами младами	каплами синѧми
М.	женахѣ младахѣ	каплахѣ синѧхѣ
д в о ї н а		
Н. – З.	женѣ младѣ	капли сини
Р. – М.	женоу млагоу	каплю синю
Д. – О.	женама младама	каплама синѧма

24. Провідмініайте в однині та множині словосполучення **вѣдова лѣкава, агода кысла, ноша тѣжка, рѣка глѣбока, воура велика, година блага, стража смѣла, истина овьшѧа, дѣвица пѣша**. Чи в усіх словосполученнях відмінкові флексії іменників та прикметників збігаються? Чому? У частині форм прокоментуйте зміни задньоязикових приголосних у кінці іменних основ перед голосними переднього ряду.
25. З'ясуйте, чи мали іменні прикметники у старослов'янській мові форму кличного відмінка. Яка форма іменних прикметників використовувалася у звертаннях?
26. У поданих прикладах знайдіть іменні прикметники, визначте, в якому роді, числі та відмінку вони представлені, з'ясуйте їх синтаксичну роль.
- а зъло дрѣво плоды зълы творитѣ.**
никѣто же вѣливаѣтѣ вина нова вѣ мѣху ветѣху.
бждете же мждри акы змиѧ.
подобно кстѣ цѣсарство небесько зрюноу горюшьноу.
такѣ бждетѣ и родоу семоу лѣкавоу.
встаѣкѣ иже слышитѣ ми словеса и творитѣ ѧ. оуподоблѣж кѣго мжжоу мждроу.

ГОРЕ ВАМЪ ВОЖДИ СЛѢПИ.
 ДАЛЪ ТИ ВОДЖ ЖИВЪЖ.
 НЕ МОЖЕШИ ВЛАСА БѢЛА ЛИ ЧРЬНА СЪТВОРИТИ.
 БЫ ГЛАДЪ КРѢПЪКЪ НА СТРАНѢ ТОИ.
 НИСОУСЪ ВИДѢ КДИНЪ ВЪДОВИЦЪЖ ОУБОГЪЖ.

27. Напишіть старослов'янські та українські (за потреби – російські) форми називного відмінка однини наведених іменних прикметників. Урахуйте модифікації монофтонгів, дифтонгів, дифтонгоїдів та груп приголосних на слов'янському мовному ґрунті.
- *uētūsōs, *k^hōrbros, *glādūkā, *lājuōs, *krějuōs, *kittinā, *pěkēlīnōs, *nējā, *gīuōs, *dāusīnōs, *gṛdā, *dōbjōs, *lōnkāuōs, *sōlnōs, *suēntā, *tūskjōs, *tēsā, *dlg^hōs, *sāusā, *kṛnōs, *k'lōusīnā, *kīstōs.*
28. Простежте історичну долю іменного відмінювання прикметників у різних слов'янських мовах. Чи зберігає сучасна українська мова короткі форми прикметників?
29. Поясніть, чому повні прикметники називаються займенниковими.
30. Окресліть загальну схему творення займенникових прикметників у праслов'янській мові.
31. Поясніть, яку функцію у структурі праслов'янських повних прикметників виконували займенникові енклітики **jь, *je, *ja*. Чому їх називають означеними артиклями?
32. З'ясуйте специфіку семантичної структури повних прикметників у праслов'янській мові.
33. З'ясуйте різницю у значенні конструкцій **dobra žena – *dobra ja žena, *dobrъ отьсь – *dobrъ jь отьсь, *dobro slovo – *dobro je slovo*.
34. Яку синтаксичну функцію виконували повні прикметники у старослов'янській мові?

35. Поясніть, як у ранній праслов'янській мові відмінювалися структури **novъ-jь*, **nova-ja*, **novo-je*.
36. Якими процесами у праслов'янській мові супроводжувалося взаємне фонетичне пристосування (зрощення) іменних прикметників та займенникових енклітик **jь*, **je*, **ja*? Наведіть приклади, використовуючи вміщені нижче таблиці.
37. Прокоментуйте фонетичні зміни на стику іменного прикметника чоловічого роду та займенникової енклітики **jь*:

Відмінок	Твердий різновид		М'який різновид	
о д н и н а				
Н.	<i>*novъ-jь</i>	НОВЫИ	<i>*sinjь-jь</i>	СИИИИ
Р.	<i>*nova-jego</i>	НОВАКГО	<i>*sinja-jego</i>	СИИЯКГО
Д.	<i>*novu-jemu</i>	НОВОУКМОУ	<i>*sinju-jemu</i>	СИИЮКМОУ
З.	<i>*novъ-jь</i>	НОВЫИ	<i>*sinjь-jь</i>	СИИИИ
О.	<i>*novotъ-jitъ</i>	НОВЫИМЪ	<i>*sinjetъ-jitъ</i>	СИИИИМЪ
М.	<i>*nově-jetъ</i>	НОВЪКЪМЪ	<i>*sinji-jetъ</i>	СИИИИМЪ
м н о ж и н а				
Н.	<i>*novi-ji</i>	НОВИИ	<i>*sinji-ji</i>	СИИИИ
Р.	<i>*novъ-jixъ</i>	НОВЫИХЪ	<i>*sinjь-jixъ</i>	СИИИИХЪ
Д.	<i>*novotъ-jitъ</i>	НОВЫИМЪ	<i>*sinjetъ-jitъ</i>	СИИИИМЪ
З.	<i>*novu-je</i>	НОВЫЯ	<i>*sinje-je</i>	СИИЯЯ
О.	<i>*novu-jimi</i>	НОВЫИМИ	<i>*sinji-jimi</i>	СИИИИМИ
М.	<i>*nověxъ-jixъ</i>	НОВЫИХЪ	<i>*sinjixъ-jixъ</i>	СИИИИХЪ
д в о ї н а				
Н.-З.	<i>*nova-ja</i>	НОВАЯ	<i>*sinja-ja</i>	СИИЯЯ
Р.-М.	<i>*novu-ju</i>	НОВОУЮ	<i>*sinju-ju</i>	СИИЮЮ
Д.-О.	<i>*novota-jita</i>	НОВЫИМА	<i>*sinjeta-jita</i>	СИИИИМА

38. Прокоментуйте фонетичні зміни на стику іменного прикметника жіночого роду та займенникової енклітики **ja*:

Відмінок	Твердий різновид		М'який різновид	
о д н и н а				
Н.	<i>*nova-ja</i>	НОВАГА	<i>*sinja-ja</i>	СИНГАГА
Р.	<i>*novu-jeje</i>	НОВЫА	<i>*sinje-jeje</i>	СИНАА
Д.	<i>*nově-jeji</i>	НОВЪБИ	<i>*sinji-jeji</i>	СИННИ
З.	<i>*novQ-jejQ</i>	НОВЪЖЪ	<i>*sinjQ-jejQ</i>	СИНЪЖЪ
О.	<i>*novojQ-jejQ</i>	НОВОЖЪ	<i>*sinjeQ-jejQ</i>	СИНЕЖЪ
М.	<i>*nově-jeji</i>	НОВЪБИ	<i>*sinji-jeji</i>	СИННИ
м н о ж и н а				
Н.	<i>*novu-je</i>	НОВЫА	<i>*sinje-je</i>	СИНАА
Р.	<i>*novъ-jixъ</i>	НОВЫНУХЪ	<i>*sinjъ-jixъ</i>	СИННИХЪ
Д.	<i>*novamъ-jimъ</i>	НОВЫНМЪ	<i>*sinjamъ-jimъ</i>	СИННИМЪ
З.	<i>*novu-je</i>	НОВЫА	<i>*sinje-je</i>	СИНАА
О.	<i>*novamî-jimi</i>	НОВЫНМИ	<i>*sinjami-jimi</i>	СИННИМИ
М.	<i>*novaхъ-jixъ</i>	НОВЫНУХЪ	<i>*sinjaxъ-jixъ</i>	СИННИХЪ
д в о ї н а				
Н.-З.	<i>*nově-ji</i>	НОВЪБИ	<i>*sinji-ji</i>	СИННИ
Р.-М.	<i>*novu-jeju</i>	НОВОУЮ	<i>*sinju-jeju</i>	СИННЮЮ
Д.-О.	<i>*novamа-jimа</i>	НОВЫНМА	<i>*sinjema-jimа</i>	СИННИМА

39. Доведіть, що фонетичне пристосування іменних прикметників та займенникових енклітик **jъ*, **je*, **ja* було взаємним і приводило до змін звукової структури обох компонентів. Наведіть приклади.
40. Поясніть звукові зміни, що супроводжували переоформлення відмінкових форм повних прикметників чоловічого роду:

Твердий різновид

о д н и н а				
Н.	НОВЫН	НОВЫ		
Р.	НОВААГО	НОВААГО	НОВАГО	НОВОГО
Д.	НОВОУКМОУ	НОВОУОУМОУ	НОВОУМОУ	НОВОМОУ
З.	НОВЫН	НОВЫ		
О.	НОВЫНМЪ	НОВЫМЪ		
М.	НОВЪНМЪ	НОВЪМЪ	НОВЪМЪ	
м н о ж и н а				
Н.	НОВНИ	НОВИ		
Р.	НОВЫНУХЪ	НОВЫХЪ		
Д.	НОВЫНМЪ	НОВЫМЪ		
З.	НОВЫА			
О.	НОВЫНМИ	НОВЫМИ		
М.	НОВЫНУХЪ	НОВЫХЪ		

§ 12. Структурні класи дієслів. Теперішній час дієслова

1. Укажіть, якою системою форм представлено дієслово у старослов'янській мові.
2. З'ясуйте різницю між особовими та іменними дієслівними формами. Наведіть приклади дієслівних особових та іменних форм.
3. Назвіть та охарактеризуйте основні граматичні категорії старослов'янського дієслова.
4. Поясніть, що означає категорія виду дієслова. Якими грамами представлена категорія виду? Укажіть, якою значущою частиною слова – основою чи флексією – виражається значення дієслівного виду.
5. Назвіть конкретні засоби творення видових дієслівних пар у старослов'янській мові **дѣлати – съдѣлати, поустити – поустати, простиати – праштати, кричати – крикнѣти, избавити – избавлати.**
6. Укажіть, чи було для праїндоевропейської мови характерним двочленне протиставлення дієслівних основ доконаного – недоконаного виду. Розкажіть про походження слов'янських дієслівних видів.
7. Які протиставлення дієслівних основ у старослов'янській мові відбивають індоевропейську категорію визначеності – невизначеності дії?
8. Поясніть, що означає індоевропейська категорія спрямованості – неспрямованості руху. Для відповіді проаналізуйте пари **летѣти – лѣтати, вести – водити, нести – носити, брести – бродити.**
9. Поясніть, що означає індоевропейська категорія одноразовості – багаторазовості дії. Для відповіді проаналізуйте пари **простиати – праштати, родити – раждати, носити – принашати.**

10. Поясніть, що означає індоєвропейська категорія спонукання – стану. Для відповіді проаналізуйте пари **ложити – лежати, ставити – стояти, соушити – съхнѣти, гасити – гаснѣти**.
11. Поясніть, якого значення надають суфікси наведеним дієсловам. Укажіть супровідний засіб вираження граматичного значення.
везти – возити, вести – водити, капнѣти – капати, летѣти – лѣтати, начати – начинати.
12. Поясніть, що означає категорія часу дієслова. Якими грамемами представлена категорія часу? Назвіть конкретні засоби творення часових форм у старослов'янській мові.
13. Укажіть основні значення дієслівних форм теперішнього, минулого та майбутнього часів. Наведіть приклади дієслів кожного часу.
14. З'ясуйте причини розрізнення у старослов'янській мові абсолютних та відносних часів.
15. Укажіть, які часові форми належать до абсолютних часів. Наведіть приклади.
16. Укажіть, які часові форми належать до відносних часів. Наведіть приклади.
17. Поясніть, що означає категорія способу. Якими грамемами представлена категорія способу? Назвіть засоби вираження значення способу у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
18. Поясніть, що означає категорія особи. Якими грамемами представлена категорія особи? Назвіть конкретні засоби вираження значення особи у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
19. Розкрийте значення дієслів у формах кожної з осіб. Наведіть приклади.
20. Поясніть, що означає категорія числа. Якими грамемами представлена категорія числа? Назвіть конкретні засоби

вираження значення числа у старослов'янській мові. Наведіть приклади.

21. Розкрийте значення дієслів у кожній із числових форм. Наведіть приклади.
22. Поясніть, що означає категорія стану. Якими графемами представлена категорія стану? Назвіть засоби вираження значення стану у старослов'янській мові. Наведіть приклади.
23. Укажіть дієслівні форми, які не знають значення особи.
24. Укажіть, якими власне дієслівними та іменними (не власне дієслівними) категоріями характеризується дієприкметник як особлива іменна дієслівна форма.
25. Укажіть, від яких двох основ творяться всі синтетичні (прості) форми дієслова в старослов'янській мові.
26. Чи збігається основа інфінітива старослов'янських дієслів із основою теперішнього часу? Наведіть приклади.
27. Укажіть спосіб визначення основи інфінітива дієслів. Наведіть приклади.
28. Знайдіть основу інфінітива й визначте, на який звук вона закінчується: на голосний чи приголосний, на кореневий чи суфіксальний. У випадках, коли основа інфінітива закінчується на приголосний, укажіть на наявність чи відсутність звукових змін у кінці основи.
выти, врести, вести, канѣти, везти, гѣсти, тлѣкнѣти, красти, оувазнѣти, нести, гразнѣти, мести, пешти, мошти, рѣшти, сѣхнѣти, класти, тешти, стрѣшти, жешти, сѣсти, стришти.
29. Укажіть спосіб визначення основи теперішнього часу дієслів. Наведіть приклади.
30. Знайдіть основу теперішнього часу й визначте, на який звук вона закінчується – на твердий чи м'який.
несѣтъ, стоѣтъ, канѣтъ, биѣтъ, ловатъ, кыснѣтъ, платѣтъ, дрѣмѣѣтъ, рѣжѣтъ, копаѣтъ, ваѣтъ,

мѣчатъ, ключѣтъ, красатъ, соучѣтъ, ведѣтъ, лазатъ, машѣтъ, пишѣтъ, лѣпатъ.

31. За якою ознакою дієслова старослов'янської мови поділено на класи?
32. Укажіть, яка основа – інфінітива чи теперішнього часу – є головною класифікаційною ознакою при поділі дієслів на класи.
33. Назвіть і охарактеризуйте класи дієслів старослов'янської мови. Наведіть приклади дієслів кожного класу.
34. За якою ознакою у старослов'янській мові виділено тематичні дієслова? Поясніть поняття *тематичний голосний дієслівної основи*.
35. За якою ознакою тематичні дієслова старослов'янської мови поділено на дві дієвідміни. Наведіть приклади.
36. Дієслова котрих класів складають першу тематичну дієвідміну? Що об'єднує дієслова цих класів у межах першої дієвідміни?
37. Дієслова котрого класу складають другу тематичну дієвідміну?
38. Прокоментуйте таблицю 1.

Таблиця 1

Поділ тематичних дієслів на дієвідміни та класи за тематичними суфіксами

Дієвідміна	Перша			Друга
	Клас I	Клас II	Клас III	
Тематичний суфікс	*-ǫ-/*-ě-	*-nǫ-/*-ně-	*-jǫ-/*-jě-	*-ī-

39. З'ясуйте, до котрого класу та котрої дієвідміни належать наведені дієслова.
несѣтъ, ловатъ, знаѣтъ, просатъ, гасатъ, даѣтъ, любатъ, кажѣтъ, дѣлаѣтъ, копаѣтъ, важѣтъ, мѣчатъ,

КАЮЖТЬ, КРАСАТЬ, ЛАЗАТЬ, ПИШЖТЬ, ЧИТАЖТЬ, СЪХНЖТЬ, ЛЪПАТЬ.

40. З'ясуйте, до котрого класу та котрої дієвідміни належать наведені дієслова.

Примітка. Оскільки розрізнення дієслів за класами базоване на протиставленні основ теперішнього часу, а основа інфінітива є тільки додатковою класифікаційною ознакою, то подані дієслова варто записати у формі третьої особи множини теперішнього часу, а відтак визначити основу теперішнього часу.

ЖЬДАТИ, ГАСНЖТИ, ВЛЪШТИ, ТЪКАТИ, ЗЪВАТИ, ПЛЕСТИ, РЪЗАТИ, ДВИГНЖТИ, МЕСТИ, РЕШТИ, МЕТАТИ, СТАРЪБТИ, ВЪЗАТИ, ПЛАКАТИ, КРЫТИ, КАПАТИ, СЫПАТИ, ВИСЪБТИ, ХОДИТИ, НОСИТИ, РАБОТАТИ.

41. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у праслов'янській мові творилися форми теперішнього часу. Пригадайте спосіб визначення основи теперішнього часу дієслів.
42. Окресліть загальну схему творення у праслов'янській мові форм теперішнього часу тематичних дієслів.
43. Прокоментуйте систему первинних флексій тематичних дієслів праслов'янської мови (табл. 2).

Таблиця 2

**Первинні флексії тематичних дієслів
у праслов'янській мові**

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	*-m	*-mōs	*-vē
2	*-sī	*-tě	*-tā
3	*-tŭ	-ntŭ	*-tě

44. Укажіть, в яких дієслівних часових формах уживалися первинні флексії.
45. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у формах теперішнього часу дієслів різних класів (табл. 3).

Таблиця 3

**Специфіка вживання тематичних голосних
у формах теперішнього часу дієслів різних класів**

Особа	I клас	II клас	III клас	IV клас
О Д Н И Н А				
1	*-ǫ-	*-nǫ-	*-jǫ-	*-ī-ǫ-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
М Н О Ж И Н А				
1	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ǫ-	*-nǫ-	*-jǫ-	*-ī-
Д В О Ї Н А				
1	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
2	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-
3	*-ě-	*-ně-	*-jě-	*-ī-

46. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів I класу в праслов'янській мові.
47. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів I класу.
48. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів I класу (табл. 4).

Таблиця 4

**Походження форм теперішнього часу дієслів
I класу**

Особа	вести	нести	
1	2	3	
О Д Н И Н А			
1	*věd-ǫ-m	ВЕДЖ	*něs-ǫ-m НЕСЖ
2	*věd-ě-sī	ВЕДЕШИ	*něs-ě-sī НЕСЕШИ
3	*věd-ě-tŭ	ВЕДЕТЬ	*něs-ě-tŭ НЕСЕТЬ
М Н О Ж И Н А			
1	*věd-ě-mōs	ВЕДЕМЪ	*něs-ě-mōs НЕСЕМЪ
2	*věd-ě-tě	ВЕДЕТЕ	*něs-ě-tě НЕСЕТЕ
3	*věd-ǫ-ntŭ	ВЕДЖТЪ	*něs-ǫ-ntŭ НЕСЯТЪ

Закінчення таблиці 4

1	2		3	
Д В О Ї Н А				
1	<i>*vĕd-ĕ-vĕ</i>	ВЕДЕВЪ	<i>*nĕs-ĕ-vĕ</i>	НЕСЕВЪ
2	<i>*vĕd-ĕ-tā</i>	ВЕДЕТА	<i>*nĕs-ĕ-tā</i>	НЕСЕТА
3	<i>*vĕd-ĕ-tĕ</i>	ВЕДЕТЕ	<i>*nĕs-ĕ-tĕ</i>	НЕСЕТЕ

49. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **красти**, **мести**, **врĕсти**.
50. Прокоментуйте зміни приголосних у старослов'янських формах теперішнього часу дієслів I класу з коренем на задньоязиковий.
51. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **пешти**, **стришти**, **врĕшти**.

Таблиця 5

Зміни приголосних у формах теперішнього часу дієслів I класу з коренем на задньоязиковий

Особа	МОШТИ		РЕШТИ	
О Д Н И Н А				
1	<i>*mŏg-ŏ-m</i>	МОЖ	<i>*rĕk-ŏ-m</i>	РЕКЖ
2	<i>*mŏg-ĕ-sī</i>	МОЖЕШИ	<i>*rĕk-ĕ-sī</i>	РЕЧЕШИ
3	<i>*mŏg-ĕ-tŭ</i>	МОЖЕТЪ	<i>*rĕk-ĕ-tŭ</i>	РЕЧЕТЪ
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*mŏg-ĕ-mŏs</i>	МОЖЕМЪ	<i>*rĕk-ĕ-mŏs</i>	РЕЧЕМЪ
2	<i>*mŏg-ĕ-tĕ</i>	МОЖЕТЕ	<i>*rĕk-ĕ-tĕ</i>	РЕЧЕТЕ
3	<i>*mŏg-ŏ-ntŭ</i>	МОЖЪТЪ	<i>*rĕk-ŏ-ntŭ</i>	РЕКЪТЪ
Д В О Ї Н А				
1	<i>*mŏg-ĕ-vĕ</i>	МОЖЕВЪ	<i>*rĕk-ĕ-vĕ</i>	РЕЧЕВЪ
2	<i>*mŏg-ĕ-tā</i>	МОЖЕТА	<i>*rĕk-ĕ-tā</i>	РЕЧЕТА
3	<i>*mŏg-ĕ-tĕ</i>	МОЖЕТЕ	<i>*rĕk-ĕ-tĕ</i>	РЕЧЕТЕ

52. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів II класу в праслов'янській мові.

53. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів II класу.
54. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів II класу.
55. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслова **дъхнѣти**, **мръзнѣти**.

Таблиця 6

Походження форм теперішнього часу дієслів II класу

Особа	сѣхнѣти		гаснѣти	
о д н и н а				
1	<i>*sŭx-nŏ-m</i>	сѣхнѣ	<i>*gās-nŏ-m</i>	гаснѣ
2	<i>*sŭx-ně-sī</i>	сѣхнѣши	<i>*gās-ně-sī</i>	гаснѣши
3	<i>*sŭx-ně-tŭ</i>	сѣхнѣтъ	<i>*gās-ně-tŭ</i>	гаснѣтъ
м н о ж и н а				
1	<i>*sŭx-ně-mŏs</i>	сѣхнѣмъ	<i>*gās-ně-mŏs</i>	гаснѣмъ
2	<i>*sŭx-ně-tě</i>	сѣхнѣте	<i>*gās-ně-tě</i>	гаснѣте
3	<i>*sŭx-nŏ-ntŭ</i>	сѣхнѣтъ	<i>*gās-nŏ-ntŭ</i>	гаснѣтъ
д в о ї н а				
1	<i>*sŭx-ně-vē</i>	сѣхнѣвѣ	<i>*gās-ně-vē</i>	гаснѣвѣ
2	<i>*sŭx-ně-tā</i>	сѣхнѣта	<i>*gās-ně-tā</i>	гаснѣта
3	<i>*sŭx-ně-tě</i>	сѣхнѣте	<i>*gās-ně-tě</i>	гаснѣте

56. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів III класу в праслов'янській мові.
57. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів III класу.
58. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів III класу.
59. За зразком, поданим у таблиці 7, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **крыти**, **мазати**, **писати**.

Таблиця 7

**Походження форм теперішнього часу дієслів
III класу**

Особа	знати	писати		
о д н и н а				
1	<i>*znā-jō-m</i>	знаѣж	<i>*pīs-jō-m</i>	пишѣж
2	<i>*znā-jě-sī</i>	знаѣши	<i>*pīs-jě-sī</i>	пишѣши
3	<i>*znā-jě-tū</i>	знаѣтъ	<i>*pīs-jě-tū</i>	пишѣтъ
м н о ж и н а				
1	<i>*znā-jě-mōs</i>	знаѣмъ	<i>*pīs-jě-mōs</i>	пишѣмъ
2	<i>*znā-jě-tě</i>	знаѣте	<i>*pīs-jě-tě</i>	пишѣте
3	<i>*znā-jō-ntū</i>	знаѣтъ	<i>*pīs-jō-ntū</i>	пишѣтъ
д в о ї н а				
1	<i>*znā-jě-vē</i>	знаѣвѣ	<i>*pīs-jě-vē</i>	пишѣвѣ
2	<i>*znā-jě-tā</i>	знаѣта	<i>*pīs-jě-tā</i>	пишѣта
3	<i>*znā-jě-tě</i>	знаѣте	<i>*pīs-jě-tě</i>	пишѣте

60. Окресліть схему творення форм теперішнього часу дієслів IV класу в праслов'янській мові.
61. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах теперішнього часу дієслів IV класу.
62. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу дієслів IV класу.
63. За зразком, поданим у таблиці 8, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми теперішнього часу дієслів **котити**, **ломити**.

Таблиця 8

**Походження форм теперішнього часу дієслів
IV класу**

Особа	ходити	ловити		
1	2	3		
о д н и н а				
1	<i>*xōd-ī-ō-m</i>	хождѣж	<i>*lōv-ī-ō-m</i>	ловѣж
2	<i>*xōd-ī-sī</i>	ходиши	<i>*lōv-ī-sī</i>	ловиши
3	<i>*xōd-ī-tū</i>	ходитьъ	<i>*lōv-ī-tū</i>	ловитьъ

Закінчення таблиці 8

1	2		3	
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*xǫd-ī-mōs</i>	ХОДИМЪ	<i>*lǫv-ī-mōs</i>	ЛОВИМЪ
2	<i>*xǫd-ī-tě</i>	ХОДИТЕ	<i>*lǫv-ī-tě</i>	ЛОВИТЕ
3	<i>*xǫd-ī-ntŭ</i>	ХОДАТЪ	<i>*lǫv-ī-ntŭ</i>	ЛОВАТЪ
Д В О Ї Н А				
1	<i>*xǫd-ī-vē</i>	ХОДИВЪ	<i>*lǫv-ī-vē</i>	ЛОВИВЪ
2	<i>*xǫd-ī-tā</i>	ХОДИТА	<i>*lǫv-ī-tā</i>	ЛОВИТА
3	<i>*xǫd-ī-tě</i>	ХОДИТЕ	<i>*lǫv-ī-tě</i>	ЛОВИТЕ

64. З'ясуйте, до котрого класу та котрої дієвідміни належать дієслова писати, ловити, рѣзати, просити, мазати, тесати, любити, квасити, водити, боудити, крыти, вазати, чесати. Запишіть праслов'янські та старослов'янські форми першої і другої осіб однини та третьої особи множини теперішнього часу. У праслов'янських формах підкресліть тематичний суфікс.

Зразок виконання:

писати – 3 клас, I тематична дієвідміна, отже: **pīsjǫm*, **pīsjěsī*, **pīsjǫntŭ*; пишж – пишеш – пишжтъ;

ловити – 4 клас, II тематична дієвідміна, отже: **lǫvǫm*, **lǫvīsi*, **lǫvīntŭ*; ловаж – ловиши – ловатъ.

65. За якою ознакою у старослов'янській мові виділено атематичні дієслова?
66. До котрої дієвідміни та котрого класу належать старослов'янські атематичні дієслова?
67. Прокоментуйте систему первинних флексій атематичних дієслів у праслов'янській мові (табл. 9). З'ясуйте відмінності в первинних флексіях першої і другої осіб однини атематичних і тематичних дієслів.

Таблиця 9

**Первинні флексії атематичних дієслів
у праслов'янській мові**

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	<i>*-mī</i>	<i>*-mōs</i>	<i>*-vē</i>
2	<i>*-sējī</i>	<i>*-tě</i>	<i>*-tā</i>
3	<i>*-tŭ</i>	<i>-ntŭ</i>	<i>*-tě</i>

68. Прокоментуйте походження старослов'янських форм теперішнього часу атематичних дієслів (табл. 10, 11).

Таблиця 10

**Походження форм теперішнього часу
атематичних дієслів БЫТИ, ДАТИ**

Особа	БЫТИ		ДАТИ	
О Д Н И Н А				
1	<i>*ěs-mĭ</i>	КСМЬ	<i>*dād-mĭ</i>	ДАМЬ
2	<i>*ěs-sěj</i>	КСИ	<i>*dād-sěj</i>	ДАСИ
3	<i>*ěs-tŭ</i>	КСТЪ	<i>*dād-tŭ</i>	ДАСТЪ
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*ěs-mōs</i>	КСМЪ	<i>*dād-mōs</i>	ДАМЪ
2	<i>*ěs-tě</i>	КСТЕ	<i>*dād-tě</i>	ДАСТЕ
3	<i>*ěs-ntŭ, де -ntŭ > -ŋtŭ > -^ontŭ</i>	СЖТЪ	<i>*dād-ntŭ, де -ntŭ > -ŋtŭ > -^entŭ</i>	ДАДАТЪ
Д В О Ї Н А				
1	<i>*ěs-vě</i>	КСВѢ	<i>*dād-vě</i>	ДАВѢ
2	<i>*ěs-tā</i>	КСТА	<i>*dād-tā</i>	ДАСТА
3	<i>*ěs-tě</i>	КСТЕ	<i>*dād-tě</i>	ДАСТЕ

Таблиця 11

**Походження форм теперішнього часу
атематичних дієслів ПАСТИ, ВѢДѢТИ**

Особа	ПАСТИ		ВѢДѢТИ	
О Д Н И Н А				
1	<i>*jēd-mĭ</i>	ПАМЬ	<i>*vēd-mĭ</i>	ВѢМЬ
2	<i>*jēd-sěj</i>	ПАСИ	<i>*vēd-sěj</i>	ВѢСИ
3	<i>*jēd-tŭ</i>	ПАСТЪ	<i>*vēd-tŭ</i>	ВѢСТЪ
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*jēd-mōs</i>	ПАМЪ	<i>*vēd-mōs</i>	ВѢМЪ
2	<i>*jēd-tě</i>	ПАСТЕ	<i>*vēd-tě</i>	ВѢСТЕ
3	<i>*jēd-ntŭ, де -ntŭ > -ŋtŭ > -^entŭ</i>	ПАДАТЪ	<i>*vēd-ntŭ, де -ntŭ > -ŋtŭ > -^entŭ</i>	ВѢДАТЪ
Д В О Ї Н А				
1	<i>*jēd-vě</i>	ПАВѢ	<i>*vēd-vě</i>	ВѢВѢ
2	<i>*jēd-tā</i>	ПАСТА	<i>*vēd-tā</i>	ВѢСТА
3	<i>*jēd-tě</i>	ПАСТЕ	<i>*vēd-tě</i>	ВѢСТЕ

**Зразки старослов'янського нетематичного
дієвідмінювання у теперішньому часі**

Особа	БЫТИ	ДАТИ	РАСТИ	ВЪДЪТИ
О Д Н И Н А				
1 особа	ѦСМЪ	ДАМЪ	РАМЪ	ВЪЕМЪ
2 особа	ѦСИ	ДАСИ	РАСИ	ВЪСИ
3 особа	ѦСТЪ	ДАСТЪ	РАСТЪ	ВЪСТЪ
М Н О Ж И Н А				
1 особа	ѦСМЪ	ДАМЪ	РАМЪ	ВЪЕМЪ
2 особа	ѦСТЕ	ДАСТЕ	РАСТЕ	ВЪСТЕ
3 особа	ѦЖТЪ	ДАДАТЪ	РАДАТЪ	ВЪДАТЪ
Д В О Ї Н А				
1 особа	ѦСВЪ	ДАВЪ	РАВЪ	ВЪВЪ
2 особа	ѦСТА	ДАСТА	РАСТА	ВЪСТА
3 особа	ѦСТЕ	ДАСТЕ	РАСТЕ	ВЪСТЕ

§ 13. Дієслівні форми майбутнього часу

1. Укажіть основні засоби вираження майбутньої дії в старослов'янській мові.
2. Чи зберегли праслов'янська та старослов'янська мови прайндоевропейські за походженням форми майбутнього часу?
3. Як класифікуються форми майбутнього часу старослов'янської мови за структурою? Наведіть приклади.
4. Як класифікуються форми майбутнього часу старослов'янської мови за значенням? Наведіть приклади.
5. З'ясуйте причини розрізнення абсолютного та відносних майбутніх часів. Наведіть приклади.
6. З'ясуйте загальне значення старослов'янських форм майбутнього абсолютного часу.
7. Назвіть різновиди абсолютного майбутнього часу в старослов'янській мові. Наведіть приклади.
8. З'ясуйте специфіку творення форм простого майбутнього часу в старослов'янській мові. Наведіть приклади.
9. Чи можна говорити про морфологічну недиференційованість теперішнього та майбутнього часів у старослов'янській мові?
10. Поясніть значення форм простого майбутнього часу.
11. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янських дієслівних форм простого майбутнього часу. Наведіть приклади.
12. Дієслова котрого виду – доконаного чи недоконаного – у формах теперішнього часу вживаються в основному для вираження майбутньої дії? Чи вживаються у значенні простого майбутнього форми теперішнього часу дієслів іншого виду? Наведіть приклади.
13. Яке дієслово в старослов'янській мові має особливу форму простого майбутнього часу, що відрізняється від форм теперішнього часу?
14. Прокоментуйте систему особово-числових форм теперішнього часу дієслова **БЫТИ**.

Таблиця 1

Простий майбутній час дієслова БЫТИ

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	БѢДѢ	БѢДЕМЪ	БѢДЕВѢ
2	БѢДЕШИ	БѢДЕТЕ	БѢДЕТА
3	БѢДЕТЬ	БѢДѢТЬ	БѢДЕТЕ

15. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання форм першого майбутнього часу в старослов'янській мові.

Таблиця 2

Перший майбутній час

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	ИМАМЪ РАЗОУМѢТИ	ИМАМЪ РАЗОУМѢТИ	ИМАВѢ РАЗОУМѢТИ
2	ИМАШИ РАЗОУМѢТИ	ИМАТЕ РАЗОУМѢТИ	ИМАТА РАЗОУМѢТИ
3	ИМАТЬ РАЗОУМѢТИ	ИМѢТЬ РАЗОУМѢТИ	ИМАТЕ РАЗОУМѢТИ

16. Поясніть значення форм першого майбутнього часу. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.
17. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янських дієслівних форм першого майбутнього часу. Наведіть приклади.
18. З'ясуйте, яка форма майбутнього абсолютного часу – перший майбутній чи простий майбутній – домінує в старослов'янській мові.
19. Простежте історичну долю простого майбутнього та першого майбутнього часів у різних слов'янських мовах. Які рефлексії названих часових форм відомі в українській народній мові?
20. Назвіть майбутні відносні часи, представлені в старослов'янській мові. З'ясуйте загальне значення старослов'янських майбутніх відносних часів.
21. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм майбутнього в теперішньому (табл. 3).

Таблиця 3

Майбутній у теперішньому

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	хоштѣж разоумѣти	хоштѣмъ разоумѣти	хоштѣвѣ разоумѣти
2	хоштѣши разоумѣти	хоштѣте разоумѣти	хоштѣта разоумѣти
3	хоштѣтъ разоумѣти	хоштѣтъ разоумѣти	хоштѣте разоумѣти

22. Поясніть значення старослов'янських форм майбутнього в теперішньому. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.
23. З'ясуйте, наскільки часто в старослов'янських пам'ятках трапляються форми майбутнього в теперішньому. Простежте історичну долю майбутнього в теперішньому в різних слов'янських мовах.
24. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм передмайбутнього часу (табл. 4).

Таблиця 4

Передмайбутній час

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	бждѣ видѣлъ (-ла, -ло)	бждѣмъ видѣли (-лы, -ла)	бждѣвѣ видѣла (-лѣ)
2	бждѣши видѣлъ (-ла, -ло)	бждѣте видѣли (-лы, -ла)	бждѣта видѣла (-лѣ)
3	бждѣтъ видѣлъ (-ла, -ло)	бждѣтъ видѣли (-лы, -ла)	бждѣте видѣла (-лѣ)

25. Поясніть значення старослов'янських форм передмайбутнього часу. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.
26. Чому передмайбутній час деякі дослідники іменують *умовним майбутнім*?
27. Простежте історичну долю передмайбутнього часу в різних слов'янських мовах. Які рефлекси названої часової форми відомі в українській народній мові?

28. З'ясуйте специфіку творення та дієвідмінювання старослов'янських форм майбутнього в минулому (табл. 5).

Таблиця 5

Майбутній у минулому

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	хотѣахъ минѣти	хотѣахомъ минѣти	хотѣаховѣ минѣти
2	хотѣаше минѣти	хотѣашете минѣти	хотѣашета минѣти
3	хотѣаше минѣти	хотѣахъ минѣти	хотѣашете минѣти

29. Поясніть значення старослов'янських форм майбутнього в минулому. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне дієслово? Наведіть приклади.

30. Знайдіть у наведених прикладах форми майбутнього часу. Визначте різновид майбутнього часу, особу та число дієслова. Подайте точні українські відповідники до наведених конструкцій.

азъ ва имамъ мѣтити. да никъто же възможетъ
помошти вама.

аште изгониши ны. повѣли намъ ити въ стадо.

въ домъ мон вънидеши.

въ мирѣ въ коупѣ оусънѣ и почиѣ.

вънидѣ въ домъ твои.

вы же оуслышите притѣчѣ.

и възвеселатъ са вси оуповаѣштин на та.

и мѣнози лѣзии пророци възстанѣтъ и прѣльстатъ са
многы.

и тѣгда начьнеши съ стоудомъ послѣдънеѣ мѣсто дръжати.

и тѣгда приндетъ коньчина.

коупатъ себѣ хлѣвы.

паки иматъ принти. тѣгда иматъ дѣло твоѣ искоушено
быти.

село коупихъ. имамъ нѣждѣ изити и видѣти к.

слоухомъ оуслышите.

іако же троудиши са. тако и мѣздѣ примеши.

31. Утворіть форми першої, другої та третьої осіб однини всіх майбутніх часів дієслів **нести, брати, ходити, пати, с'хнџти, писати, решти, носити, з'євати, водити**. Запропонуйте точні українські відповідники до утворених структур.
32. Утворіть форми першої особи однини, множини та двоїни всіх майбутніх відносних часів дієслів **гасити, в'єрити, др'ємати, ко'єпити, клепати, лет'єти, красити, ковати, обитати**. Подайте точні українські відповідники до утворених структур.

§ 14. Аорист

1. Окресліть систему засобів вираження минулої дії в старослов'янській мові. Які з цих форм мають відповідники в неслов'янських індоєвропейських мовах?
2. Як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за структурою? Наведіть приклади.
3. Як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за значенням? Наведіть приклади.
4. З'ясуйте причини розрізнення абсолютного та відносних минулих часів. Наведіть приклади.
5. Яка часова форма виражає значення минулого абсолютного часу?
6. З'ясуйте загальне значення старослов'янського аориста.
7. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою аориста.
8. Які типи аориста відомі в старослов'янських пам'ятках? Який із типів аориста є найстарішим утворенням?
9. Окресліть морфемну структуру праслов'янського простого аориста. Визначте специфіку кореневої морфемі простого аориста. Наведіть приклади.
10. У яких дієслівних часових формах уживалися вторинні флексії?
11. Порівняйте системи первинних та вторинних флексій тематичних дієслів праслов'янської мови (табл. 1).

Таблиця 1

Первинні та вторинні флексії тематичних дієслів у праслов'янській мові

Осо- ба	Однина		Множина		Двоїна	
	первинні	вторинні	первинні	вторинні	первинні	вторинні
1	*-m		*-mōs		*-vē	
2	*-sī	*-s	*-tě		*-tā	
3	*-tŭ	*-t	-ntŭ	-nt	*-tě	

12. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – утворюється простий аорист. Від яких основ – закритих чи відкритих – можливе творення простого аориста?
13. З'ясуйте специфіку творення простого аориста від дієслів II класу.
14. З'ясуйте специфіку творення простого аориста в праслов'янській мові. Прокоментуйте походження старослов'янських форм простого аориста.
15. Прокоментуйте специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах простого аориста.
16. За зразком, поданим у таблиці 2, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми простого аориста дієслів I класу **плести, класти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 2

**Походження форм простого аориста
дієслів I та II класів**

Особа	вести < * <i>vědtēj</i>	гаснѣти < * <i>gāsnōntēj</i>		
О Д Н И Н А				
1	* <i>věd-ō-m</i>	ВѢДЪ	* <i>gās-ō-m</i>	ГАСЪ
2	* <i>věd-ě-s</i>	ВѢДЕ	* <i>gās-ě-s</i>	ГАСЕ
3	* <i>věd-ě-t</i>	ВѢДЕ	* <i>gās-ě-t</i>	ГАСЕ
М Н О Ж И Н А				
1	* <i>věd-ō-mōs</i>	ВѢДОМЪ	* <i>gās-ō-mōs</i>	ГАСОМЪ
2	* <i>věd-ě-tě</i>	ВѢДЕТЕ	* <i>gās-ě-tě</i>	ГАСЕТЕ
3	* <i>věd-ō-nt</i>	ВѢДЖ	* <i>gās-ō-nt</i>	ГАСЖ
Д В О Ї Н А				
1	* <i>věd-ō-vē</i>	ВѢДОВѢ	* <i>gās-ō-vē</i>	ГАСОВѢ
2	* <i>věd-ě-tā</i>	ВѢДЕТА	* <i>gās-ě-tā</i>	ГАСЕТА
3	* <i>věd-ě-tě</i>	ВѢДЕТЕ	* <i>gās-ě-tě</i>	ГАСЕТЕ

17. Прокоментуйте чергування приголосних у формах простого аориста дієслів I класу з основою на задньоязиковий. Наслідки котрої перехідної палаталізації задньоязикових являють собою ці чергування?

18. За зразком, поданим у таблиці 3, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми простого аориста дієслів I класу **пешти, стришти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 3

Зміни приголосних у формах простого аориста дієслів I класу з основою на задньоязиковий

Особа	мошти < *mōgtēj	решти < *rēktēj		
О Д Н И Н А				
1	*mōg-ō-m	могъ	*rēk-ō-m	рекъ
2	*mōg-ě-s	може	*rēk-ě-s	рече
3	*mōg-ě-t	може	*rēk-ě-t	рече
М Н О Ж И Н А				
1	*mōg-ō-mōs	могомъ	*rēk-ō-mōs	рекомъ
2	*mōg-ě-tě	можете	*rēk-ě-tě	речете
3	*mōg-ō-nt	могж	*rēk-ō-nt	рекж
Д В О Ї Н А				
1	*mōg-ō-vē	моговѣ	*rēk-ō-vē	рековѣ
2	*mōg-ě-tā	можета	*rēk-ě-tā	речета
3	*mōg-ě-tě	можете	*rēk-ě-tě	речете

19. Прокоментуйте чергування приголосних у формах простого аориста дієслів II класу з коренем на задньоязиковий. Наслідками котрої перехідної палаталізації задньоязикових є ці чергування?
20. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми простого аориста дієслів II класу **крикнжти, дъхнжти**. Подайте точні українські відповідники.
21. Поясніть походження назви *сигматичний аорист*. Визначте основну відмінність у творенні простого та сигматичного аориста.
22. Які різновиди сигматичного аориста були відомі? Визначте основну відмінність у творенні різновидів сигматичного аориста.

23. Окресліть загальну схему творення архаїчного сигматичного аориста в праслов'янській мові. Зверніть увагу на специфіку використання тематичних голосних у праслов'янських формах архаїчного сигматичного аориста.

Таблиця 4

Зміни приголосних у формах простого аориста дієслів II класу з коренем на задньоязиковий

Особа	сѣхнѣти < *sǫxnōntēj	двигнѣти < *dvīgnōntēj		
о д н и н а				
1	*sǫx-ǫ-m	сѣхъ	*dvīg-ǫ-m	двигъ
2	*sǫx-ě-s	сѣше	*dvīg-ě-s	движе
3	*sǫx-ě-t	сѣше	*dvīg-ě-t	движе
м н о ж и н а				
1	*sǫx-ǫ-mōs	сѣхомъ	*dvīg-ǫ-mōs	двигомъ
2	*sǫx-ě-tě	сѣшете	*dvīg-ě-tě	движете
3	*sǫx-ǫ-nt	сѣхъ	*dvīg-ǫ-nt	двигъ
д в о ї н а				
1	*sǫx-ǫ-vē	сѣховѣ	*dvīg-ǫ-vē	двиговѣ
2	*sǫx-ě-tā	сѣшета	*dvīg-ě-tā	движета
3	*sǫx-ě-tě	сѣшета	*dvīg-ě-tě	движете

24. Укажіть, від якої формотворчої основи – основи інфінітива чи основи теперішнього часу – утворюється архаїчний сигматичний аорист.
25. Назвіть різновиди архаїчного сигматичного аориста залежно від будови інфінітивної основи.
26. Чи використовується у формах архаїчного сигматичного аориста дієслів II класу суфікс -нж-?
27. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з відкритими інфінітивними основами на -и-, -оу-, -ы-, -ѣ- (< *aj, *oj). Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем.

28. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми архаїчного сигматичного аориста дієслів **хвалити**, **обоути**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 5

Походження архаїчного сигматичного аориста з відкритою інфінітивною основою на -и-, -оу-, -ы-, -ѣ- (< *aj, *oj)

Особа	бити < *bĕjtĕj	крыти < *krūtĕj		
О Д Н И Н А				
1	*bĕj-s-ǫ-m	БИХЪ	*krū-s-ǫ-m	КРЫХЪ
2	*bĕj-s-s	БИ	*krū-s-s	КРЫ
3	*bĕj-s-t	БИ	*krū-s-t	КРЫ
М Н О Ж И Н А				
1	*bĕj-s-ǫ-mōs	БИХОМЪ	*krū-s-ǫ-mōs	КРЫХОМЪ
2	*bĕj-s-tě	БИСТЕ	*krū-s-tě	КРЫСТЕ
3	*bĕj-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt	БИША	*krū-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt	КРЫША
Д В О Ї Н А				
1	*bĕj-s-ǫ-vĕ	БИХОВѢ	*krū-s-ǫ-vĕ	КРЫХОВѢ
2	*bĕj-s-tā	БИСТА	*krū-s-tā	КРЫСТА
3	*bĕj-s-tě	БИСТЕ	*krū-s-tě	КРЫСТЕ

29. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з відкритими інфінітивними основами на -а-, -ж-, -л-, -ѣ- (< *ē). Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем.
30. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми архаїчного сигматичного аориста дієслів **брати**, **гаснѣти**. Стежте за змінами приголосних на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 6

**Походження архаїчного сигматичного аориста
з відкритою інфінітивною основою
на -а-, -ж-, -л-, -ѣ- (< *e)**

Особа	знати < *znātēj	
О Д Н И Н А		
1	*znā-s-ō-m	знасъ знахъ
2	*znā-s-s	зна
3	*znā-s-t	зна
М Н О Ж И Н А		
1	*znā-s-ō-mōs	знасомъ знахомъ
2	*znā-s-tě	знасте
3	*znā-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt	знасѣ знаша
Д В О Ї Н А		
1	*znā-s-ō-vē	знасовѣ знаховѣ
2	*znā-s-tā	знаста
3	*znā-s-tě	знасте

31. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з закритими інфінітивними основами на задньоязиковий (табл. 7). Прокоментуйте фонетичні зміни в корені й на межі кореневої та афіксальної морфем.

Таблиця 7

**Походження архаїчного сигматичного аориста
із закритою інфінітивною основою
на задньоязиковий**

Особа	решти < *rēktēj	мошти < *mōgtēj		
1	2	3		
О Д Н И Н А				
1	*rēk-s-ō-m	рѣхъ	*mōg-s-ō-m	махъ
2	*rēk-s-s	(рече)	*mōg-s-s	(може)
3	*rēk-s-t	(рече)	*mōg-s-t	(може)

Закінчення таблиці 7

1	2	3		
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*rĕk-s-ō-mōs</i>	рѣхомъ	<i>*mōg-s-ō-mōs</i>	махомъ
2	<i>*rĕk-s-tě</i>	рѣсте	<i>*mōg-s-tě</i>	масте
3	<i>*rĕk-s-nt</i> , де <i>-nt > -ŋt > -^ent</i>	рѣша	<i>*mōg-s-nt</i> , де <i>-nt > -ŋt > -^ent</i>	маша
Д В О Ї Н А				
1	<i>*rĕk-s-ō-vē</i>	рѣховѣ	<i>*mōg-s-ō-vē</i>	маховѣ
2	<i>*rĕk-s-tā</i>	рѣста	<i>*mōg-s-tā</i>	маста
3	<i>*rĕk-s-tě</i>	рѣсте	<i>*mōg-s-tě</i>	масте

32. За зразком, поданим у таблиці 7, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми архаїчного сигматичного аориста дієслова **пешти**. Стежте за змінами голосних у корені та приголосних на межі кореневої й афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники.
33. Прокоментуйте походження старослов'янських форм архаїчного сигматичного аориста з закритими інфінітивними основами на будь-який приголосний, крім задньязыкового. Прокоментуйте фонетичні зміни в корені.
34. За зразком, поданим у таблиці 8, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми архаїчного сигматичного аориста дієслів **плести**, **вості**. Подайте точні українські відповідники.
35. Чи від усіх закритих інфінітивних основ можна утворити архаїчний сигматичний аорист? Наведіть приклади.
36. Окресліть загальну схему творення нового сигматичного аориста в праслов'янській мові.
37. Простежте, чи від усякої інфінітивної основи можна утворити новий сигматичний аорист. Наведіть приклади дієслів, від яких не утворюється така часова форма.
38. Чи можна утворити новий сигматичний аорист від основи інфінітива дієслова II класу? Чи використовується у формах нового сигматичного аориста дієслів II класу суфікс **-нж-**?

**Походження архаїчного сигматичного аориста
із закритою інфінітивною основою
на будь-який приголосний
(крім задньоязикового)**

Особа	вести < * <i>vědtēj</i>	нести < * <i>něstēj</i>		
О Д Н И Н А				
1	* <i>věd-s-ō-m</i>	вѣсѣ	* <i>něs-s-ō-m</i>	нѣсѣ
2	* <i>věd-s-s</i>	(веде)	* <i>něs-s-s</i>	(несе)
3	* <i>věd-s-t</i>	(веде)	* <i>něs-s-t</i>	(несе)
М Н О Ж И Н А				
1	* <i>věd-s-ō-mōs</i>	вѣсомѣ	* <i>něs-s-ō-mōs</i>	нѣсомѣ
2	* <i>věd-s-tě</i>	вѣсте	* <i>něs-s-tě</i>	нѣсте
3	* <i>věd-s-nt</i> , де -nt > -nt > - ^e nt	вѣсѣ	* <i>něs-s-nt</i> , де -nt > -nt > - ^e nt	нѣсѣ
Д В О Ї Н А				
1	* <i>věd-s-ō-vē</i>	вѣсовѣ	* <i>něs-s-ō-vē</i>	нѣсовѣ
2	* <i>věd-s-tā</i>	вѣста	* <i>něs-s-tā</i>	нѣста
3	* <i>věd-s-tě</i>	вѣсте	* <i>něs-s-tě</i>	нѣсте

39. Чи можна новий сигматичний аорист вважати давнім слов'янським архаїзмом?
40. Прокоментуйте походження старослов'янських форм нового сигматичного аориста. Поясніть фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем.
- Примітка.** Пам'ятайте, що фонетичні зміни у формах нового сигматичного аориста не закономірні, а зумовлені, як правило, граматичною аналогією.
41. За зразком, поданим у таблиці 9, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми нового сигматичного аориста дієслів **плести**, **маҳнѣти**. Стежте за змінами приголосних на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники.

**Походження нового сигматичного аориста
дієслів I та II класів**

Особа	вести < *vēdtēj	двигнѣти < *dvīgnōntēj		
о д н и н а				
1	*vēd-ō-s-ō-m	ВЕДОУХЪ	*dvīg-ō-s-ō-m	ДВИГОУХЪ
2	*vēd-ō-s-s	(ВЕДЕ)	*dvīg-ō-s-s	(ДВИЖЕ)
3	*vēd-ō-s-t	(ВЕДЕ)	*dvīg-ō-s-t	(ДВИЖЕ)
м н о ж и н а				
1	*vēd-ō-s-ō-mōs	ВЕДОУХОМЪ	*dvīg-ō-s-ō-mōs	ДВИГОУХОМЪ
2	*vēd-ō-s-tě	ВЕДОСТЕ	*dvīg-ō-s-tě	ДВИГОСТЕ
3	*vēd-ō-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt	ВЕДОША	*dvīg-ō-s-nt, де -nt > -nt > - ^e nt	ДВИГОША
д в о ї н а				
1	*vēd-ō-s-ō-vē	ВЕДОУХОВЪ	*dvīg-ō-s-ō-vē	ДВИГОУХОВЪ
2	*vēd-ō-s-tā	ВЕДОСТА	*dvīg-ō-s-tā	ДВИГОСТА
3	*vēd-ō-s-tě	ВЕДОСТЕ	*dvīg-ō-s-tě	ДВИГОСТЕ

42. Простежте історичну долю аориста в різних слов'янських мовах.
43. Які різновиди аориста – простий, архаїчний сигматичний чи новий сигматичний – можна утворити від дієслів **власти, призъвати, чюти, съдѣлати, писати, сѣсти, мыти, врачевати, ложити, жешти, класти, красти, знати, цвисти, тешти, оувидѣти, възати, мошти?**
44. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої особи однини, множини та двоїни всіх можливих різновидів аориста дієслів **расточити, тешти, гразнѣти, чюти**. Прокоментуйте фонетичні зміни. Подайте точні українські відповідники.
45. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої, другої та третьої осіб множини всіх можливих різновидів аориста дієслів **жешти, збѣнѣти, дъхнѣти, мѣчити**. Прокоментуйте фонетичні зміни. Подайте точні українські відповідники.

46. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої, другої та третьої осіб двоїни всіх можливих різновидів аориста дієслів **врестити, гасити, клакнѣти, красти**. Прокоментуйте фонетичні зміни. Подайте точні українські відповідники.
47. Знайдіть у наведених прикладах форми аориста. Визначте різновид аориста, особу та число дієслова. Подайте точні українські відповідники до наведених конструкцій.
- въ оно врѣмѣ прииде инсоусъ въ градъ самаренскъ.
 да инаковъ поле носифоу сыноу свокмоу.
 чловѣкъ кдинъ сътвори вечерѣ великѣ.
 даша юмоу рыбы печены.
 и отъда сѣ инсоусъ сынъ чловѣчьскъ въ рѣцѣ
 грѣшникомъ.
 и събърасѣ къ нѣмоу народы мнози.
 и тѣгда же придоша оученици юго.
 нача мочити нози юго слъзами.
 оуслышаста притѣчѣ снѣж.
 посъла ма исцѣлитъ съкроушенихъ срьдцемъ.
 призъва же десѣть рабъ своихъ и да имъ наказъ.
 рабы юго събърасѣ и каменикъ юго оубиша.
 съвѣтъ сътвориша вси архикрен и старьци.**

§ 15. Минулі відносні часи дієслова

1. Пригадайте, скільки часових форм має старослов'янська мова для вираження минулої дії.
2. Пригадайте, як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за структурою.
3. Пригадайте, як класифікуються форми минулого часу старослов'янської мови за значенням.
4. Пригадайте причини розрізнення абсолютного та відносних минулих часів.
5. Які часові форми старослов'янської мови виражають значення минулого відносного часу?
6. Як класифікуються форми минулого відносного часу старослов'янської мови за структурою?
7. З'ясуйте загальне значення старослов'янського імперфекта.
8. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського імперфекта. Наведіть приклади.
9. Чи пов'язаний імперфект старослов'янської мови за походженням з імперфектом неслов'янських індоєвропейських мов?
10. Укажіть, від якої формотворчої основи – основи інфінітива чи основи теперішнього часу – здебільшого утворюється старослов'янський імперфект.
11. У яких випадках старослов'янський імперфект утворювався від основи теперішнього часу?
12. Назвіть суфікси, за допомогою яких творився праслов'янський імперфект.
13. Чим у праслов'янській мові визначався вибір конкретного імперфектного суфікса?
14. Від яких основ праслов'янський імперфект творився за допомогою суфікса **-ēāx-*?

15. Від яких основ праслов'янський імперфект творився за допомогою суфікса *-āx-?
16. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на будь-який приголосний, крім задньоязикового. Поясніть зміни приголосних на межі суфікса та флексії.
17. За зразком, поданим у таблиці 1, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **мести**, **класти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 1

**Походження імперфекта
із закритими інфінітивними основами**

Особа	нести < *něstěj		плести < *plěttěj	
	О Д Н И Н А			
1	*něs-ēāx-ō-m	несѣахъ	*plět-ēāx-ō-m	плетѣахъ
2	*něs-ēāx-ě-s	несѣаше	*plět-ēāx-ě-s	плетѣаше
3	*něs-ēāx-ě-t	несѣаше	*plět-ēāx-ě-t	плетѣаше
М Н О Ж И Н А				
1	*něs-ēāx-ō-mōs	несѣахомъ	*plět-ēāx-ō-mōs	плетѣахомъ
2	*něs-ēāx-ě-tě	несѣашете	*plět-ēāx-ě-tě	плетѣашете
3	*něs-ēāx-ō-nt	несѣахъ	*plět-ēāx-ō-nt	плетѣахъ
Д В О Ї Н А				
1	*něs-ēāx-ō-vē	несѣаховѣ	*plět-ēāx-ō-vē	плетѣаховѣ
2	*něs-ēāx-ě-tā	несѣашета	*plět-ēāx-ě-tā	плетѣашета
3	*něs-ēāx-ě-tě	несѣашете	*plět-ēāx-ě-tě	плетѣашете

18. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на задньоязиковий. Поясніть зміни приголосних на межі кореневої та суфіксальної морфем, а також на межі суфікса й флексії.

19. За зразком, поданим у таблиці 2, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **пешти**, **стришти**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 2

Походження імперфекта із закритими інфінітивними основами на задньоязиковий

Особа	мошти < *mōgtēj		решти < *rēktēj	
	О Д Н И Н А			
1	*mōg-ēāx-ō-m	можаахъ	*rēk-ēāx-ō-m	речаахъ
2	*mōg-ēāx-ě-s	можааше	*rēk-ēāx-ě-s	речааше
3	*mōg-ēāx-ě-t	можааше	*rēk-ēāx-ě-t	речааше
М Н О Ж И Н А				
1	*mōg-ēāx-ō-mōs	можаахомъ	*rēk-ēāx-ō-mōs	речаахомъ
2	*mōg-ēāx-ě-tě	можаашете	*rēk-ēāx-ě-tě	речаашете
3	*mōg-ēāx-ō-nt	можаахъ	*rēk-ēāx-ō-nt	речаахъ
Д В О Ї Н А				
1	*mōg-ēāx-ō-vē	можааховѣ	*rēk-ēāx-ō-vē	речааховѣ
2	*mōg-ēāx-ě-tā	можаашета	*rēk-ēāx-ě-tā	речаашета
3	*mōg-ēāx-ě-tě	можаашете	*rēk-ēāx-ě-tě	речаашете

20. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на суфікс **-и-**. Укажіть причини фонетичних змін на межі різних морфем.
21. За зразком, поданим у таблиці 3, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **коупити**, **котити**. Подайте точні українські відповідники.

**Походження імперфекта
з відкритими інфінітивними основами
на суфікс -н-**

Особа	ЛОВИТИ < *lōvītēj		ХОДИТИ < *xōdītēj	
О Д Н И Н А				
1	*lōvī-ēāx-ō-m	ЛОВЛААХЪ	*xōdī-ēāx-ō-m	ХОЖДААХЪ
2	*lōvī-ēāx-ě-s	ЛОВЛААШЕ	*xōdī-ēāx-ě-s	ХОЖДААШЕ
3	*lōvī-ēāx-ě-t	ЛОВЛААШЕ	*xōdī-ēāx-ě-t	ХОЖДААШЕ
М Н О Ж И Н А				
1	*lōvī-ēāx-ō-mōs	ЛОВЛААХОМЪ	*xōdī-ēāx-ō-mōs	ХОЖДААХОМЪ
2	*lōvī-ēāx-ě-tě	ЛОВЛААШЕТЕ	*xōdī-ēāx-ě-tě	ХОЖДААШЕТЕ
3	*lōvī-ēāx-ō-nt	ЛОВЛААХЪЖ	*xōdī-ēāx-ō-nt	ХОЖДААХЪЖ
Д В О Ї Н А				
1	*lōvī-ēāx-ō-vē	ЛОВЛААХОВѢ	*xōdī-ēāx-ō-vē	ХОЖДААХОВѢ
2	*lōvī-ēāx-ě-tā	ЛОВЛААШЕТА	*xōdī-ēāx-ě-tā	ХОЖДААШЕТА
3	*lōvī-ēāx-ě-tě	ЛОВЛААШЕТЕ	*xōdī-ēāx-ě-tě	ХОЖДААШЕТЕ

22. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на суфікси **-а-**, **-ѣ-**. Укажіть причини фонетичних змін на межі суфікса та флексії.
23. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **СТОПАТИ**, **ВИДѢТИ**. Подайте точні українські відповідники.

Таблиця 4

**Походження імперфекта з відкритими
інфінітивними основами на суфікси -а-, -ѣ-**

Особа	БРАТИ < *bīrātēj		ХОТѢТИ < *xōtētēj	
	О Д Н И Н А			
1	*bīrā-āx-ō-m	БРААХЪ	*xōtē-āx-ō-m	ХОТѢАХЪ
2	*bīrā-āx-ē-s	БРААШЕ	*xōtē-āx-ē-s	ХОТѢАШЕ
3	*bīrā-āx-ē-t	БРААШЕ	*xōtē-āx-ē-t	ХОТѢАШЕ
М Н О Ж И Н А				
1	*bīrā-āx-ō-mōs	БРААХОМЪ	*xōtē-āx-ō-mōs	ХОТѢАХОМЪ
2	*bīrā-āx-ē-tě	БРААШЕТЕ	*xōtē-āx-ē-tě	ХОТѢАШЕТЕ
3	*bīrā-āx-ō-nt	БРААХЖ	*xōtē-āx-ō-nt	ХОТѢАХЖ
Д В О Ї Н А				
1	*bīrā-āx-ō-vē	БРААХОВѢ	*xōtē-āx-ō-vē	ХОТѢАХОВѢ
2	*bīrā-āx-ē-tā	БРААШЕТА	*xōtē-āx-ē-tā	ХОТѢАШЕТА
3	*bīrā-āx-ē-tě	БРААШЕТЕ	*xōtē-āx-ē-tě	ХОТѢАШЕТЕ

24. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на кореневий голосний.

Примітка. Пам'ятайте, що в таких випадках імперфект твориться не від основи інфінітива, а від основи теперішнього часу.

25. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслів **МАТИ**, **БИТИ**. Подайте точні українські відповідники.

**Походження імперфекта дієслів
із відкритими інфінітивними основами
на кореневий голосний**

Особа	ЖАТИ (3 особа множини теперішнього часу: жнѣтъ)		КРЫТИ (3 особа множини теперішнього часу: крыѣтъ)	
	О Д Н И Н А			
1	<i>*žĭn-ĕāx-ŏ-m</i>	жнѣахъ	<i>*krŭj-ĕāx-ŏ-m</i>	крыаахъ
2	<i>*žĭn-ĕāx-ĕ-s</i>	жнѣаше	<i>*krŭj-ĕāx-ĕ-s</i>	крыааше
3	<i>*žĭn-ĕāx-ĕ-t</i>	жнѣаше	<i>*krŭj-ĕāx-ĕ-t</i>	крыааше
М Н О Ж И Н А				
1	<i>*žĭn-ĕāx-ŏ-mŏs</i>	жнѣахомъ	<i>*krŭj-ĕāx-ŏ-mŏs</i>	крыаахомъ
2	<i>*žĭn-ĕāx-ĕ-tĕ</i>	жнѣашете	<i>*krŭj-ĕāx-ĕ-tĕ</i>	крыаашете
3	<i>*žĭn-ĕāx-ŏ-nt</i>	жнѣахъ	<i>*krŭj-ĕāx-ŏ-nt</i>	крыаахъ
Д В О Ї Н А				
1	<i>*žĭn-ĕāx-ŏ-vĕ</i>	жнѣаховѣ	<i>*krŭj-ĕāx-ŏ-vĕ</i>	крыааховѣ
2	<i>*žĭn-ĕāx-ĕ-tā</i>	жнѣашета	<i>*krŭj-ĕāx-ĕ-tā</i>	крыаашета
3	<i>*žĭn-ĕāx-ĕ-tĕ</i>	жнѣашете	<i>*krŭj-ĕāx-ĕ-tĕ</i>	крыаашете

26. Прокоментуйте походження старослов'янських форм імперфекта дієслів, основи інфінітива яких закінчуються на суфікс **-нж-**.

Примітка. Пам'ятайте, що в таких випадках імперфект твориться не від основи інфінітива, а від основи теперішнього часу.

27. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть праслов'янські та старослов'янські форми імперфекта дієслова **двигнѣти**. Подайте точні українські відповідники.

**Походження імперфекта дієслів
із відкритими інфінітивними основами
на суфікс -нж-**

Особа	СЪХНЖТИ	
	(3 особа множини теперішнього часу: СЪХНЖТЬ)	
О Д Н И Н А		
1	<i>*sŭxn-ēāx-ō-m</i>	сѣхнѣахъ
2	<i>*sŭxn-ēāx-ě-s</i>	сѣхнѣаше
3	<i>*sŭxn-ēāx-ě-t</i>	сѣхнѣаше
М Н О Ж И Н А		
1	<i>*sŭxn-ēāx-ō-mōs</i>	сѣхнѣахомъ
2	<i>*sŭxn-ēāx-ě-tě</i>	сѣхнѣашете
3	<i>*sŭxn-ēāx-ō-nt</i>	сѣхнѣахъ
Д В О Ї Н А		
1	<i>*sŭxn-ēāx-ō-vē</i>	сѣхнѣаховѣ
2	<i>*sŭxn-ēāx-ě-tā</i>	сѣхнѣашета
3	<i>*sŭxn-ēāx-ě-tě</i>	сѣхнѣашете

28. Простежте історичну долю імперфекта в різних слов'янських мовах.
29. Укажіть, від якої формотворчої основи (основи інфінітива чи основи теперішнього часу) та з використанням якого суфікса утворюються імперфектні форми дієслів **плакати, власти, гжсти, мошти, сѣхнжти, зъвати, пати, бѣжати, коупити, жести, вости, гнести, красти, кроити, гасити, гразнжти, ловити, кадити**.
30. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої особи однини, множини та двоїни імперфекта дієслів **тешти, брести, ловити, кадити, носити, гразнжти, мести, чюти**,

вѣшти, трати, тати. Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники до утворених форм.

31. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої, другої та третьої осіб множини імперфекта дієслів **жешти, збѣнѣти, коупити, квасити, сѣшти, дѣхнѣти, лазити, бяюшти, мошти, власти, стрѣшти.** Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники до утворених форм.
32. Утворіть праслов'янські та старослов'янські форми першої, другої та третьої осіб двоїни імперфекта дієслів **брести, выти, мати, бости, гасити, мръзнѣти, казати, прасти, гнести, гжсти, красти.** Прокоментуйте фонетичні зміни на межі кореневої та афіксальної морфем. Подайте точні українські відповідники до утворених форм.
33. Продієвідмініюйте в імперфекті дієслова **красти, оубити, сѣсти, решти.**
34. Продієвідмініюйте в імперфекті дієслова **плести, жешти, начати, глаголати.**
35. З'ясуйте загальне значення старослов'янського перфекта. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне та основне дієслово? Наведіть приклади.
36. Чому деякі дослідники старослов'янський перфект іменують передтеперішнім часом?

Таблиця 7

Перфект (передтеперішній час)

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	ксмь видѣлъ (-ла, -ло)	ксмь видѣли (-лы, -ла)	квѣ видѣла (-лѣ)
2	кци видѣлъ (-ла, -ло)	кстѣ видѣли (-лы, -ла)	кста видѣла (-лѣ)
3	кстѣ видѣлъ (-ла, -ло)	сжтѣ видѣли (-лы, -ла)	кстѣ видѣла (-лѣ)

37. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського перфекта. Наведіть приклади.
38. Прокоментуйте загальну схему творення та дієвідмінювання перфекта.
39. Простежте історичну долю перфекта в різних слов'янських мовах. Які рефлексії названих часових форм відомі в українській народній мові?
40. З'ясуйте загальне значення старослов'янського плюсквамперфекта. Яку семантику в таких конструкціях реалізує допоміжне та основне дієслово? Наведіть приклади.
41. Чому деякі дослідники старослов'янський плюсквамперфект іменують передминулим (давноминулим) часом?
42. З'ясуйте специфіку перекладу українською мовою старослов'янського плюсквамперфекта. Наведіть приклади.

Таблиця 8

Плюсквамперфект (передминулий час)

(форми з імперфектом допоміжного дієслова)

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	бѣахъ видѣлъ (-ла, -ло)	бѣахомъ видѣли (-лы, -ла)	бѣаховѣ видѣла (-лѣ)
2	бѣаше видѣлъ (-ла, -ло)	бѣашете видѣли (-лы, -ла)	бѣашета видѣла (-лѣ)
3	бѣаше видѣлъ (-ла, -ло)	бѣахъ видѣли (-лы, -ла)	бѣашете видѣла (-лѣ)

(форми з архаїчним сигматичним аористом
допоміжного дієслова з основою бѣ-)

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	бѣхъ видѣлъ (-ла, -ло)	бѣхомъ видѣли (-лы, -ла)	бѣховѣ видѣла (-лѣ)
2	бѣ видѣлъ (-ла, -ло)	бѣсте видѣли (-лы, -ла)	бѣста видѣла (-лѣ)
3	бѣ видѣлъ (-ла, -ло)	бѣша видѣли (-лы, -ла)	бѣсте видѣла (-лѣ)

43. Прокоментуйте загальну схему творення та дієвідмінювання обох відомих різновидів старослов'янського плюсквамперфекта.
44. Простежте історичну долю плюсквамперфекта в різних слов'янських мовах. Які рефлекси названих часових форм відомі в українській народній мові?
45. Утворіть форми першої, другої та третьої осіб однини перфекта і плюсквамперфекта дієслів **нести, в'ярти, ходити, плати, с'хунжти, писати, решти, носити, з'вяти, водити**. Запропонуйте точні українські відповідники до утворених структур.
46. Утворіть форми першої особи однини, множини та двоїни перфекта й плюсквамперфекта дієслів **гасити, в'єрити, др'ємати, коупити, клепати, лет'єти, красити, ковати, обитати**. Подайте точні українські відповідники до утворених структур.
47. Знайдіть у наведених прикладах форми минулих відносних часів. Визначте різновид минулого часу, особу та число дієслова. Подайте точні українські відповідники до наведених конструкцій.
- вѣаше же тоу стѣдѣньць инаковль.
и вѣста и слоужааше кмоу.
отрокъ мон лежалъ кстѣ въ домоу моимъ ослабленѣ.
петръ же сѣдѣаше на дворѣ и пристѣпи къ нѣмоу
кдина рабыни.
послаахъ же вы жатѣ.
далъ кси весельк въ срьдци моимъ.
пришелъ прѣжде врѣмене кси мжчитѣ насѣ.
и никѣто же можааше отѣвѣштати кмоу словесе.
петръ идѣаше издалече въ слѣдѣ кго.
нисоусѣ же млѣчааше.
аште ксмь кого обидѣлъ възвращѣж четворницеж.
не доброє ли сѣма сѣѣлъ кси на полѣ своимъ.**

§ 16. Ирреальні способи дієслова. Інфінітив та супін

1. Скільки рядів особово-числових форм мала старослов'янська мова для вираження можливої або бажаної дії?
2. Прокоментуйте формальне вираження архаїчного умовного способу (табл. 1).

Таблиця 1

Архаїчний умовний спосіб

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	видѣлъ (-ла, -ло) вимъ	видѣли (-лы, -ла) вимъ	видѣла (-лѣ) виеѣ
2	видѣлъ (-ла, -ло) би	видѣли (-лы, -ла) висте	видѣла (-лѣ) виста
3	видѣлъ (-ла, -ло) би	видѣли (-лы, -ла) вж або виша	видѣла (-лѣ) висте

3. Якими формами в архаїчному умовному способі представлена допоміжне дієслово **бути**? Зіставте ці форми з аористом дієслова **бути**, прокоментуйте відмінності.
4. Прокоментуйте формальне вираження нового умовного способу (табл. 2).

Таблиця 2

Новий умовний спосіб

Особа	Однина	Множина	Двоїна
1	видѣлъ (-ла, -ло) бухъ	видѣли (-лы, -ла) бухомъ	видѣла (-лѣ) буховѣ
2	видѣлъ (-ла, -ло) бы	видѣли (-лы, -ла) бисте	видѣла (-лѣ) биста
3	видѣлъ (-ла, -ло) бы	видѣли (-лы, -ла) быша	видѣла (-лѣ) бисте

5. Якими формами в новому умовному способі представлена допоміжне дієслово **бути**?

6. Який умовний спосіб засвідчений у найдавніших глаголичних пам'ятках?
7. Які форми умовного способу домінують у кириличних пам'ятках?
8. Простежте історичну долю нового умовного способу в різних слов'янських мовах. Які рефлекси його відомі в українській народній мові?
9. У наведених реченнях знайдіть дієслова у формах умовного способу. Визначте різновид умовного способу, а також особу, число, рід.

и съ дроугы мои ми възвеселиа съ быхъ.
аште бысте любили ма възрадовали съ бысте.
и искахъ архирери кънижници како и бж оубиан.
видѣвъше и молиша да би прѣшелъ отъ прѣдѣлъ ихъ.
како аште би възсхотѣлъ жрътвѣ далъ нимъ.
аште би вѣдѣлъ господинъ храмини. въ кын часъ татъ придетъ.
азъ възалъ быхъ свои съ лихвоѣ.
аште отъ мира бысте были. миръ оубо свои любилъ бы.
и посълаша къ нему кдины отъ фарисѣи и иродитѣны
да и бж обельстили словомъ.
аште би вѣдѣлъ. не далъ би подъкопати домоу своего.
аште не быхъ пришлъ и глаголаъ имъ грѣха не быша
имѣли.
колико съ бы троудилъ да бы нѣкако обрѣлъ.
10. Як діляться особові форми наказового способу старослов'янської мови за своєю морфологічною структурою?
11. Якими особами у старослов'янській мові представлено прості форми наказового способу?
12. Від якої дієслівної основи творилися у старослов'янській мові прості форми наказового способу: основи інфінітива чи основи теперішнього часу?

13. Чи залежав у простих формах наказового способу вибір особової флексії від класу дієслова?

14. Прокоментуйте творення простих форм наказового способу дієслів різних класів у старослов'янській мові.

Таблиця 3

**Особові флексії дієслів
у простих формах наказового способу**

Число	Особа	I і II класи та БЫТИ	III і IV класи	V клас, крім БЫТИ
Однина	2	-и		-ь
	3	-и		-ь
Множина	1	-ѣмъ	-имъ	
	2	-ѣте	-ите	
Двоїна	1	-ѣвѣ	-ивѣ	
	2	-ѣта	-ита	

Таблиця 4

**Прості форми наказового способу
тематичних дієслів**

Особа	I клас	II клас	III клас	IV клас
о д н и н а				
2	неси	двигни	знаи	хвали
3	неси	двигни	знаи	хвали
м н о ж и н а				
1	несѣмъ	двигнѣмъ	знаимъ	хвалимъ
2	несѣте	двигнѣте	знаите	хвалите
д в о ї н а				
1	несѣвѣ	двигнѣвѣ	знаивѣ	хваливѣ
2	несѣта	двигнѣта	знаита	хвалита

15. Прокоментуйте зміни голосних та приголосних у коренях дієслів I класу з інфінітивами на -шти, які відбувалися у простих формах наказового способу (табл. 5).

Таблиця 5

**Прості форми наказового способу
дієслів І класу з інфінітивами на -шти**

Особа	мошти < * <i>mogiti</i>	жешти < * <i>žegiti</i>	решти < * <i>rekti</i>
о д н и н а			
2	моши	жъши	ръци
3	моши	жъши	ръци
м н о ж и н а			
1	мошѣмъ	жъсѣмъ	ръцѣмъ
2	мошѣте	жъсѣте	ръцѣте
д в о ї н а			
1	мошѣвѣ	жъсѣвѣ	ръцѣвѣ
2	мошѣта	жъсѣта	ръцѣта

16. Прокоментуйте специфіку творення форм простого наказового способу різних атематичних дієслів (табл. 6). Зверніть увагу на консонантні зміни в кінці основ.

Таблиця 6

**Прості форми наказового способу
атематичних дієслів**

Особа	быти	дати	іати	вѣдѣти
о д н и н а				
2	бѣди	даждь	іаждь	вѣждь
3	бѣди	даждь	іаждь	вѣждь
м н о ж и н а				
1	бѣдѣмъ	дадимъ	іадимъ	вѣдимъ
2	бѣдѣте	дадите	іадите	вѣдите
д в о ї н а				
1	бѣдѣвѣ	дадивѣ	іадивѣ	вѣдивѣ
2	бѣдѣта	дадита	іадита	вѣдита

17. Простежте, від якої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися прості форми наказового способу атематичних дієслів **дати, пасти, в'єд'єти**.
18. Прокоментуйте консонантні зміни в кінці основ атематичних дієслів **дати, пасти, в'єд'єти** у простих формах другої та третьої осіб однини наказового способу.
Пор.: **даждь** < **dad-jь*; **паждь** < **jad-jь*; **в'єждь** < **věd-jь*.
19. Укажіть, яку основу в простих формах наказового способу має атематичне дієслово **быти**.
20. За зразком якого класу, якщо взяти до уваги флексії, утворює наказовий спосіб атематичне дієслово **быти**?
21. Від поданих дієслів утворіть прості форми наказового способу в другій особі однини та множини.
с'єхн'єти, ставити, везти, красти, тешти, любити, плести, читати, пешти, писати, родити, в'єзати, двигн'єти.
22. Чи були в праслов'янській мові прості форми наказового способу першої особи однини та третьої особи множини, двоїни?
23. Чим замінено в старослов'янській мові вимерлі праслов'янські прості форми наказового способу першої особи однини та третьої особи множини, двоїни?
24. Як творилися у старослов'янській мові описові (аналітичні) форми наказового способу дієслів? Наведіть приклади.
25. Чому в старослов'янській мові описові форми наказового способу поширилися також на третю особу однини й почали витісняти прості форми?
26. У наведених реченнях знайдіть дієслова у формах наказового способу. Визначте різновид наказового способу, особу та число.
повели намъ іти въ стадо свинок.
радоуйте сѧ и веселите.

ДА БЖДЖТЬ ЧРѢСЛА ВАША ПРѢПОАСАНА.
ВЪЗЬМИ ОДРЪ ТВОИ І ИДИ ВЪ ДОМЪ ТВОИ.
ДА СВАТИТЬ СЯ ІМА ТВОЮ.
ДА ПРИДЕТЬ ЦАРЬСТВОИ ТВОЮ.
ДА БЖДЕТЬ ВОЛА ТВОЯ.
ПРИНЕСѢТЕ СѢМО.
ВЪЗЬМИ ІЖ И ОТВЕРЬЗИ ЕИ ОУСТА.
ВЪЗВРАТИ СЯ ВЪ ДОМЪ ТВОИ.
ПОВЕЛИ МИ ПРИТИ КЪ СЕБѢ.
И СВАЖѢТЕ ПШЕНИЦІЖ ВЪ СНОПЫ.
ПРИДИ И ВИЖДЬ ЧЬТО ТВОРАТЬ.
ПРОСИТЕ И ДАСТЪ СЯ ВАМЪ.
ДА ОУЗРАТЬ ВАША ДОБРАГА ДѢЛА.
ИДѢТЕ ЖЕ ПАЧЕ И КОУПИТЕ СЕБѢ.
РЬЦИ СЛОВОМЪ И ИЩѢЛѢТЕЪ ОТРОКЪ МОИ.
И ВѢРА ТВОЯ ВЪ НАСЪ ДА ВЪЗДРАСТЕТЬ.
РЬЦИ ДА КАМЕНИК СЕ ХЛѢБѢ ВЖДЖТЬ.

27. Назвіть іменні, або неособові, дієслівні форми старослов'янської мови. Чим вони відрізняються від особових форм?
28. Назвіть незмінні іменні форми старослов'янського дієслова.
29. З'ясуйте загальне значення старослов'янського інфінітива.
30. Окресліть граматичні характеристики старослов'янського інфінітива.
31. Укажіть суфікс-показник старослов'янського інфінітива.
32. Назвіть різновиди старослов'янських інфінітивів за їх морфологічною будовою. Наведіть приклади інфінітивів кожного різновиду.
33. Назвіть різновиди старослов'янських інфінітивних основ залежно від кінцевого звука. Наведіть приклади інфінітивних основ кожного різновиду.

34. Пригадайте, які звукові зміни могли відбуватися на межі закритих інфінітивних основ та суфікса **-ти**.
35. Що вказує на іменне походження інфінітива?
36. Прокоментуйте таке припущення вчених: у праслов'янській мові інфінітиви були віддієслівними іменниками, що відмінювалися за зразком ***-ї-основ**.
37. Застиглими формами якого відмінка віддієслівних іменників ***-ї-основ** вважаються старослов'янські інфінітиви?
38. Окресліть граматичні характеристики старослов'янського супіна.
39. Укажіть суфікс – показник старослов'янського супіна.
40. Після дієслів із яким значенням використовується супін?
41. На яке запитання відповідає супін?
42. Що вказує на іменне походження супіна?
43. У якому відмінку стоїть додаток при супіні? Для відповіді використайте такі конструкції:
идѣ рыба ѡловитѣ.
придѣ обрѣзатѣ отрочатѣ.
пришеѣлъ кси сѣмо прѣжде врѣмене мѣжитѣ насѣ.
44. Прокоментуйте таке припущення вчених: у праслов'янській мові супін був віддієслівним іменником, що відмінювався за зразком ***-ї-основ**.
45. Застиглими формами якого відмінка віддієслівного іменника ***-ї-основи** вважається старослов'янський супін?
46. Яка особливість перекладу супіна українською мовою?

§ 17. Дієприкметник

1. Пригадайте причини розрізнення особових та іменних (неособових) дієслівних форм.
2. Укажіть, які дієслівні форми старослов'янської мови належать до іменних (неособових)?
3. З'ясуйте загальне значення дієприкметника як особливої дієслівної форми.
4. Окресліть граматичні характеристики дієприкметника у старослов'янській мові.
5. Поясніть, чому дієприкметник віднесено до іменних дієслівних форм.
6. Поясніть, чому дієприкметник віднесено до відмінюваних дієслівних форм.
7. Назвіть типи дієприкметників за морфологічними особливостями та синтаксичними функціями.
8. Поясніть загальне значення активних дієприкметників.
9. Назвіть різновиди активних дієприкметників. Наведіть приклади дієприкметників кожного різновиду.
10. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися активні дієприкметники теперішнього часу?
11. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися активні дієприкметники теперішнього часу.
12. Від дієслів котрих класів активні дієприкметники теперішнього часу творилися за допомогою суфікса **-жшт-**?
13. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів I класу.

14. За зразком, поданим у таблиці 1, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **мести** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.

Таблиця 1

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів I класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	несы	несы	несжшти
Р.	несжшта		несжшта
Д.	несжштоу		несжшти
З.	несжштъ	несжште	несжштѣ
О.	несжштемь		несжштеѣ
М.	несжшти		несжшти
м н о ж и н а			
Н.	несжште	несжшта	несжшта
Р.	несжштъ		несжштъ
Д.	несжштемь		несжштамъ
З.	несжшта	несжшта	несжшта
О.	несжшти		несжштами
М.	несжштихъ		несжштахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	несжшта	несжшти	несжшти
Р. – М.	несжштоу		несжштоу
Д. – О.	несжштема		несжштама

15. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів II класу. Чи використовується у структурі активних дієприкметників теперішнього часу суфікс **-нж-**?

16. За зразком, поданим у таблиці 2, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **двигнѣти** та усно провідмініайте його в кожній із родових форм.

Таблиця 2

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів II класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	сѣхны	сѣхны	сѣхнѣшти
Р.	сѣхнѣшта		сѣхнѣшта
Д.	сѣхнѣштоу		сѣхнѣшти
З.	сѣхнѣштѣ	сѣхнѣштѣ	сѣхнѣштѣ
О.	сѣхнѣштѣмъ		сѣхнѣштѣмъ
М.	сѣхнѣшти		сѣхнѣшти
м н о ж и н а			
Н.	сѣхнѣштѣ	сѣхнѣшта	сѣхнѣшта
Р.	сѣхнѣштѣ		сѣхнѣштѣ
Д.	сѣхнѣштѣмъ		сѣхнѣштамъ
З.	сѣхнѣшта	сѣхнѣшта	сѣхнѣшта
О.	сѣхнѣшти		сѣхнѣштами
М.	сѣхнѣштинѣхъ		сѣхнѣштахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	сѣхнѣшта	сѣхнѣшти	сѣхнѣшти
Р. – М.	сѣхнѣштоу		сѣхнѣштоу
Д. – О.	сѣхнѣштѣма		сѣхнѣштама

17. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів V класу.
18. За зразком, поданим у таблиці 3, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **вѣдѣти** та усно провідмініайте його в кожній із родових форм.

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів V класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	іады	іады	іадышти
Р.	іадышта		іадыштал
Д.	іадыштоу		іадышти
З.	іадышть	іадыште	іадыштж
О.	іадыштема		іадыштемаж
М.	іадышти		іадышти
м н о ж и н а			
Н.	іадыште	іадышта	іадыштал
Р.	іадышть		іадышть
Д.	іадыштема		іадыштама
З.	іадыштал	іадышта	іадыштал
О.	іадышти		іадыштами
М.	іадыштихъ		іадыштахъ
д в о і н а			
Н. – З.	іадышта	іадышти	іадышти
Р. – М.	іадыштоу		іадыштоу
Д. – О.	іадыштема		іадыштама

19. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів III класу.
20. За зразком, поданим у таблиці 4, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **читати** та усно провідмініайте його в кожній із родових форм.
21. Від дієслів котрих класів активні дієприкметники теперішнього часу творилися за допомогою суфікса **-ашт-**?

Таблиця 4

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів III класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	знаєа	знаєа	знаєштин
Р.	знаєштва		знаєштва
Д.	знаєштоу		знаєштин
З.	знаєштъ	знаєште	знаєштж
О.	знаєштема		знаєштема
М.	знаєштин		знаєштин
м н о ж и н а			
Н.	знаєште	знаєштва	знаєштва
Р.	знаєштъ		знаєштъ
Д.	знаєштема		знаєштама
З.	знаєштва	знаєштва	знаєштва
О.	знаєштин		знаєштами
М.	знаєштинхъ		знаєштахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	знаєштва	знаєштин	знаєштин
Р. – М.	знаєштоу		знаєштоу
Д. – О.	знаєштема		знаєштама

22. Прокоментуйте загальні особливості творення та відмінювання активних дієприкметників теперішнього часу, похідних від дієслів IV класу.
23. За зразком, поданим у таблиці 5, утворіть активний дієприкметник теперішнього часу від дієслова **ходити** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.
24. Укажіть, на які групи поділялися старослов'янські активні дієприкметники минулого часу за особливостями відмінювання.

Таблиця 5

**Активні дієприкметники теперішнього часу,
похідні від дієслів IV класу**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	хвалаа	хвалаа	хвалаашти
Р.	хвалаашта		хвалаашта
Д.	хвалааштоу		хвалаашти
З.	хвалаашть	хвалааште	хвалааштж
О.	хвалааштемь		хвалааштеж
М.	хвалаашти		хвалаашти
м н о ж и н а			
Н.	хвалааште	хвалаашта	хвалаашта
Р.	хвалаашть		хвалаашть
Д.	хвалааштемь		хвалааштамь
З.	хвалаашта	хвалаашта	хвалаашта
О.	хвалаашти		хвалааштами
М.	хвалааштихъ		хвалааштахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	хвалаашта	хвалаашти	хвалаашти
Р. – М.	хвалааштоу		хвалааштоу
Д. – О.	хвалааштема		хвалааштама

25. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.
26. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.
27. Від чого залежав вибір конкретного суфікса при творенні відмінюваних активних дієприкметників минулого часу?

28. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-ъш-**?
29. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-ьш-**?
30. Від яких дієслів відмінювані активні дієприкметники минулого часу творилися за допомогою суфікса **-въш-**?
31. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-ъш-** (табл. 6).

Таблиця 6

Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом **-ъш-**

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	несъ	несъ	несъши
Р.	несъша		несъша
Д.	несъшоу		несъши
З.	несъшь	несъше	несъшж
О.	несъшемъ		несъшеж
М.	несъши		несъши
м н о ж и н а			
Н.	несъше	несъша	несъша
Р.	несъшь		несъшь
Д.	несъшемъ		несъшамъ
З.	несъша	несъша	несъша
О.	несъши		несъшамн
М.	несъшихъ		несъшахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	несъша	несъши	несъши
Р. – М.	несъшоу		несъшоу
Д. – О.	несъшема		несъшама

32. За зразком, поданим у таблиці 6, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **вєсти** (псл. **vedti*) та усно провідмініяйте його в кожній із родових форм.
33. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-въш-**.
34. За зразком, поданим у таблиці 7, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **дѣлати** та усно провідмініяйте його в кожній із родових форм.

Таблиця 7

Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом -въш-

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	знавъ	знавъ	знавъши
Р.	знавъша		знавъша
Д.	знавъшоу		знавъши
З.	знавъшь	знавъше	знавъшь
О.	знавъшемь		знавъшею
М.	знавъши		знавъши
м н о ж и н а			
Н.	знавъше	знавъша	знавъша
Р.	знавъшь		знавъшь
Д.	знавъшемь		знавъшамь
З.	знавъша	знавъша	знавъша
О.	знавъши		знавъшамн
М.	знавъшихъ		знавъшахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	знавъша	знавъши	знавъши
Р. – М.	знавъшоу		знавъшоу
Д. – О.	знавъшема		знавъшама

35. Прокоментуйте загальні особливості відмінювання активних дієприкметників минулого часу з суфіксом **-ьш-**.
36. За зразком, поданим у таблиці 8, утворіть відмінюваний активний дієприкметник минулого часу від дієслова **носити** та усно провідмінійте його в кожній із родових форм.

Примітка. Під час творення відмінюваних активних дієприкметників минулого часу від дієслів IV класу коренева морфема засвідчує результат йотової палаталізації: похідний від **носити** дієприкметник має основу **ношьш-**, від **ходити** – **хждьш-**, від **свѣтити** – **свѣшьтьш-**, від **коупити** – **коупльш-** і под.

Таблиця 8

Відмінювані активні дієприкметники минулого часу з суфіксом -ьш-

Відмінок	Чол. рід	Серед. рід	Жін. рід
о д н и н а			
Н.	хваль	хваль	хвальши
Р.	хвальша		хвальша
Д.	хвальшоу		хвальши
З.	хвальшь	хвальше	хвальшь
О.	хвальшемь		хвальшежь
М.	хвальши		хвальши
м н о ж и н а			
Н.	хвальше	хвальша	хвальша
Р.	хвальшь		хвальшь
Д.	хвальшемъ		хвальшамъ
З.	хвальша	хвальша	хвальша
О.	хвальши		хвальшами
М.	хвальшихъ		хвальшахъ
д в о ї н а			
Н. – З.	хвальша	хвальши	хвальши
Р. – М.	хвальшоу		хвальшоу
Д. – О.	хвальшема		хвальшама

37. Укажіть, від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – творилися невідмінювані активні дієприкметники минулого часу.
38. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися відмінювані активні дієприкметники минулого часу.
39. Прокоментуйте загальні особливості творення невідмінюваних активних дієприкметників минулого часу.
40. За зразком, поданим у таблиці 9, утворіть невідмінювані активні дієприкметники минулого часу кожного з родів від дієслів **видѣти**, **хвалити**, **нести**, **решти**.

Таблиця 9

**Невідмінювані активні дієприкметники
минулого часу**

Рід	Однина	Множина	Двоїна
чол.	зна-л-ъ	зна-л-и	зна-л-а
серед.	зна-л-о	зна-л-а	зна-л-ѣ
жін.	зна-л-а	зна-л-ы	зна-л-ѣ

41. Поясніть фонетичні зміни в основах активних дієприкметників минулого часу перед суфіксом -л-:
вєлъ < *vedlъ, пор. **вести** < *vedti;
палъ < *padlъ, пор. **пасти** < *padi;
плєлъ < *pletlъ, пор. **плєсти** < *pletti.
42. Поясніть загальне значення пасивних дієприкметників.
43. Назвіть різновиди пасивних дієприкметників. Наведіть приклади дієприкметників кожного різновиду.
44. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники теперішнього часу?
45. Назвіть суфікс, за допомогою якого у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники теперішнього часу.

46. Прокоментуйте загальні особливості творення пасивних дієприкметників теперішнього часу.

Таблиця 10

Пасивні дієприкметники теперішнього часу

Рід	I клас	II клас	III клас	IV клас
о д н и н а				
чол.	несомъ	двигномъ	знакмъ	хвалимъ
серед.	несомо	двигномо	знакмо	хвалимо
жін.	несома	двигнома	знакма	хвалима

47. За яким зразком відмінювалися старослов'янські пасивні дієприкметники теперішнього часу?

48. Від якої формотворчої основи – інфінітива чи теперішнього часу – у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники минулого часу?

49. Назвіть суфікси, за допомогою яких у старослов'янській мові творилися пасивні дієприкметники минулого часу.

50. За яким зразком відмінювалися старослов'янські пасивні дієприкметники минулого часу?

51. Прокоментуйте творення і відмінювання повних форм дієприкметників у старослов'янській мові.

Тексти для читання та узагальнюючі завдання

Текст А

і пришьдъшоумоу на онъ полъ въ странж Ѓер'ѳесин'скж. сьрѳѳтосте д'ва бѳсѳна. отъ гревнштъ ихъ. исходашта л'юта зѳло. тако не можааше ник'тоже минѳти пѳтемъ тѳмь. і се възъпнште глаголѳшта. чѳто естъ нама і тебѳ нисоусе сыне вожни. пришелъ ли еси сѳмо прѳжде врѳмене мѳчитъ насъ. бѳ же далече отъ н'ею стадо свин'ни много пасомо. бѳси же мол'ѳахъ и глаголѳште. аште изгониши ны повели намъ ити въ стадо свиное. і рече імъ. идѳте. они же шьдъше вънндѳ въ свиннѳ. авне оустрѳми сѳ стадо все по брѳгоу въ море. і оумрѳша. і оутопиша въ водахъ. і пасѳтѳи бѳжаша. і шьдъше въ градъ. възвѳстиша въсѳ і о бѳсѳноую. і се весь градъ изиде противѳ нисоусови. і видѳвѳше и молиша. да би прѳшьлъ отъ прѳдѳлъ ихъ. і вьлѳзъ въ корабль нисоусъ. прѳѳде і приде въ свои градъ. і се принесоша емоу ославл'енъ жилами. на одрѳ лежаштъ. і видѳвѳ нисоусъ вѳрѳ ихъ. рече ославл'еноуемоу. дрѳзан чѳдо отъпоуштаѳтъ ти сѳ грѳси твои. і се етери отъ кѳннижннкъ рѳша къ севѳ. сь власвимисаетъ. і видѳвѳ нисоусъ помышлѳннѳ ихъ рече. вѳскѳж вы мыслите зьло въ срѳдѳцихъ вашихъ. чѳто во естъ оудобѳе решти. отъпоуштаѳтъ ти сѳ грѳси твои. ли решти вѳставъ ходи. нъ да оувѳсте тако власть іматъ сынъ чловѳчьскъ на земли отъпоуштати грѳхы. тѳгда глагола ославл'еноуемоу. вѳставъ възми одрѳ твои. і иди въ домъ твои. видѳвѳше же народи чюдиша сѳ. і прославиша бога давѳшааго власть такж чловѳкомъ

(Свангеліе від Матвія, VIII, 28 – IX, 8).

Текст Б

поздѳ же бивѳшоу. привѳсѳ къ н'емоу бѳсѳны многы. і изгѳна словомъ доухы і вьсѳ недѳжжннѳ іцѳли. да събѳдетъ сѳ речѳное пророкомъ исанемъ глаголѳштѳмъ. тѳ недѳжгы нашѳ принѳтъ. і волѳзни понесе. оузрѳвѳ же нисоусъ многы

народы окръстѣ себе. повелѣ ити на онъ полъ. і пристѣпъ единъ кънижникъ. рече емоу. оучителю идѣ по тебѣ. таможе колнждо идешн. і глагола емоу нисоусъ. лиси гзвинны імѣтъ і п'тица небескыа гнѣзда. а сынъ чловѣчскы не іматъ къде главы подѣклонити. дроугы же отъ оученикъ рече емоу. господи повели прѣжде ити погрети отьца моко. нисоусъ же глагола кмоу. гради по мьна. і остави мрѣтвыа погрети своа мрѣтвыца. і влѣзъшюкмоу въ коравль. по немъ ідоша оученици ко. се трѣсъ велии бы въ мор'и. тако покрывати са коравлю вл'нами. а тѣ съпааше. і пришѣдъше оученици его. възвоуднша и глаголюште. господи спаси ны погыбнемъ. і глагола імъ. ч'то страшиви есте. маловѣри. тѣгда възставъ запрѣти вѣтромъ і морю. бы тишина велиа. чловѣци же чоуднша са глаголюште. къто съ кстѣ тако вѣтри і мор'е послоушаѣтъ его

(Євангеліє від Матвія, VIII, 16–27).

Текст В

архнереі же стар'ци наоустнша народы. да іспросатъ варавж. і нисоуса погоубатъ. штвѣштатъ же ікемонъ рече імъ. кого хоштете отъ обою отъпоустѣ вамъ. они же рѣша варавж. глагола імъ пилатъ. ч'то же сътвориж нисоуса нарицаемого христа. глаголаша емоу въси. да распатъ бждетъ. ікемонъ же рече імъ. ч'то зъло сътвори. они же ізлиха въпнѣхъ глаголюште. да распатъ бждетъ. видѣвъ же пилатъ тако ничьсоже оупѣветъ. нѣ паче м'ва бываетъ. приімъ вода оумы рѣцѣ прѣдъ народомъ. глагола. неповиненъ есмь отъ крѣве сего правдѣника. вы оузрите. і отъвѣштатъше въси л'юдие рѣша. крѣвь его на насъ і на чадѣхъ нашихъ. тѣгда отъпоустн імъ варавж. нисоуса же бивъ. прѣдастъ і да і распнѣтъ. тѣгда воіни кемонови прѣімъше нисоуса на сѣдншти. съвѣраша на нь въсѣ спирж. съвалькъше и. хламудюж чрѣвленож одѣша і. і съплетъше вѣньць отъ тръннн. възложиша на главж его. і трѣстѣ въ десницѣ его. і поклонъше са прѣдъ нимъ на колѣноу. рѣгаж са емоу глаголюште. радоуі са царю іудѣискъ. і плннжвъше на нь. приѣша трѣстѣ. і внѣхъ і по главѣ. і егда поржгаша

са емоу. съвлѣша съ него хламидѣ. облѣша въ ризы своя. і ведоша і на распатіе. і сходаште же обрѣтѣ чловѣка кѣринѣиска. іменемъ симона. семоу задѣша понести кръстѣ его. і пришѣдѣше на мѣсто нарицаемое кельѣота. еже естѣ нарицаемо криниево мѣсто. даша емоу пити оцѣтъ съ зльчиѣ размѣшнѣ. і въкоушь не хотѣаше пити. пропѣнѣше же и. раздѣлѣше ризы его меташа жрѣвниѣ. і сѣдѣше стрѣжахѣ і тоу. і положиша врѣхоу главы его. винѣ написанѣ. съ естѣ нисоусѣ царь іудѣискѣ. тѣгда распаша съ н'имѣ д'ва разбоиника. єдино҃го о деснѣхѣ. і єдино҃го о шюхѣхѣ

(Єван҃геліе від Матвія, XXVII, 20–38).

Текст Г

въ врѣма оно оуслышавѣ іродѣ тетрархѣ слоухѣ нисоусовѣ. і рече отрокомѣ своимѣ. съ естѣ ноанѣ кръстителѣ. тѣ въскрѣсе отѣ мрѣтвѣхѣ. і сего ради силы дѣлѣтѣ съ о немѣ. іродѣ во емѣ ноанна съвѣза и. і въсади и въ тѣмницѣ. іроднѣды ради жены филипа тратра своего. глаголаша во емоу ноанѣ. не достонитѣ ти имѣти єѣ. і хотѣ и оубити оубоѣ са народа. зане҃ тако пророка имѣхѣ и. дѣни же бывѣшоу розѣства іродова. плѣса дѣшти іроднѣдина по срѣдѣ і оугоди іродови тѣмѣ же съ клѣтвонѣх издрече єи дати е҃гоже аште въспроситѣ. она же наваждена матернѣх своеѣх. даждѣ ми рече сѣде. на мисѣ главѣх ноана кръстителѣ. і печаленѣ бы цѣсарѣ. клѣтвѣх же ради и възлежаштихѣ съ нимѣ. повелѣ дати и. і посѣлавѣ оусѣвнѣх ноана въ тѣмници. і принѣса главѣх его на мисѣ. и даша дѣвници. і несе матернѣх свои. и пристѣпѣше оученици его възаса тѣло его. и погрѣса є. і пришѣдѣше възвѣстиша нисоусови. і слышавѣ нисоусѣ. отиде отѣтоудѣ въ корабли. въ поусто мѣсто єдинѣ. і слышавѣше народи. по немѣ идѣ пѣши отѣ градѣ

(Єван҃геліе від Матвія, XIV, 1–13).

Текст Г

петрѣ же вѣнѣ сѣдѣаше на дворѣ і пристѣпи кѣ н'емоу єдина рабыни глаголѣшти. і ты бѣ съ іисоусомѣ галилѣискымѣ. онѣ же отѣверже са прѣдѣ вѣсѣми глагола. не вѣмѣ чѣто

глаголеши. шьдъшю же емоу въ врата. оузърѣ и дроугага. і глагола емоу. тоу і съ вѣ съ ісоусомь назарѣниномь. і паки отъврьже сѧ съ клатвоуж. тако не знаѣж чловѣка. не по многоу же пристѣпше. стояштеі рѣша петрови. въ істинѣ і ты отъ нихъ еси і бесѣда твоя авѣ тѧ творитъ. тѣгда начатъ ротити сѧ і клати сѧ. тако не знаѣж чловѣка. і авне коуръ възгласи.

Текст Д

чловѣкъ вѣ домовитъ. іже насади виноградъ и оплотомъ і оградн. і іскопа въ немъ точило. і созъда въ немъ стлѣпъ. і вдасты и дѣлателемъ. и отиде. егда же приближи сѧ врѣма плодомъ. посъла рабы свои къ дѣлателемъ. прияти плоды его. емъше же дѣлателе рабы его ового виша ового же оубиша ового же каменнемъ повиша. паки посъла ины рабы. мъножѣша прьвыхъ. і сътвориша имъ тожде. послѣдъ же посъла къ нимъ сынъ свои глагола. оусрамлѣжтъ сѧ сына моего. дѣлателе же егда оузърѣша сынъ. рѣша въ себѣ. съ естъ наслѣдникъ. придѣти оубимъ и. і оудржимъ достоиние его. і емъше и извѣса из винограда и оубиша и. егда же оубо придетъ господинъ винограда. чьто сътворитъ дѣлателемъ тѣмъ. (глаголаша емоу). зълы зълѣ погоубитъ ѡ. и виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлателемъ. іже въздадатъ емоу плоды въ врѣмена своя.

Завдання до текстів

1. Знайдіть помилки у вживанні літер ъ та ѣ, поясніть причини таких помилок.
2. Знайдіть помилки у вживанні йотованих, поясніть причини таких помилок.
3. Поясніть значення діакритичних знаків.
4. Знайдіть слова з голосними и, ѣ дифтонгічного походження, поясніть критерії їх відбору.
5. Знайдіть слова з редукованими ѣ та и.

6. Знайдіть слова зі складотворчими **р, л**, поясніть їх написання.
7. Знайдіть слова зі звукосполученнями **ра, ла, рѣ, лѣ** дифтонгоїдного походження.
8. Знайдіть приклади неперехідних палаталізацій приголосних.
9. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій губних перед *j.
10. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій передньоязикових перед *j.
11. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій задньоязикових перед *j.
12. Знайдіть приклади першої, другої, третьої перехідних палаталізацій задньоязикових під впливом суміжних голосних переднього ряду.
13. Знайдіть іменники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: іменник; початкова форма; давній тип відмінювання; відмінок; рід; число.
14. Знайдіть займенники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: займенник; початкова форма; група за особливостями відмінювання; розряд за значенням; відмінок; рід; число.
15. Знайдіть прикметники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: прикметник; початкова форма; тип за особливостями творення та відмінювання; відмінок; рід; число.
16. Знайдіть дієслова, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: дієслово; початкова форма; вид; спосіб; час; особа; рід; число.

Література

1. Беседина-Невзорова В. П. Старославянский язык : учебник / Беседина-Невзорова В. П. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1962. – 358 с.
2. Бирнбаум Х. Праславянский язык : Достижения и проблемы в его реконструкции / Бирнбаум Х. – М. : Прогресс, 1987. – 512 с.
3. Варбот Ж. Ж. Праславянские морфология, словообразование и этимология / Варбот Ж. Ж. – М. : Наука, 1984. – 255 с.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1966. – 595 с.
5. Громик Ю. В. Старослов'янська мова : метод. посіб. для студ. спец. “Українська мова та література” / Громик Ю. В. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 136 с.
6. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма / Истрин В. А. – М. : Просвещение, 1965. – 346 с.
7. Леута О. І. Старослов'янська мова : підручник / Леута О. І. – К. : Вища шк., 2001. – 320 с.
8. Майборода А. В. Старослов'янська мова : зб. вправ і завдань / А. В. Майборода, Л. І. Коломієць. – К. : Вища шк., 1992. – 230 с.
9. Майборода А. В. Старослов'янська мова : навч. посіб. / Майборода А. В. – К. : Вища шк., 1975. – 295 с.
10. Мединська А. В. Старослов'янська мова : метод. посіб. для студ. ф-ту україністики / Мединська А. В. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 62 с.
11. Мейе А. Общеславянский язык / Мейе А. – М. : Изд-во иностр. лит., 1951. – 491 с.
12. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. / за ред. В. В. Німчука. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2008. – 192 с.
13. Нахтигал Р. Славянские языки / Нахтигал Р. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963. – 342 с.
14. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова : підручник / Станівський М. Ф. – К. : Вища шк., 1983. – 263 с.
15. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова : підручник / Станівський М. Ф. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – 470 с.
16. Хабургаев Г. А. Старославянский язык : учебник / Хабургаев Г. А. – М. : Просвещение, 1974. – 288 с.
17. Царалунга І. Б. Старослов'янська мова : навч. посіб. / Царалунга І. Б. – Л. : Новий світ-2000, 2007. – 188 с.

Предметний покажчик

Вокалізм 21–29

Класифікація голосних 21–29

Голосні переднього ряду 21–26

Голосні середнього ряду 21–26

Голосні заднього ряду 21–26

Голосні високого піднесення 21–26

Голосні середнього піднесення 21–26

Голосні низького піднесення 21–26

Лабіалізовані голосні 21–26

Нелабіалізовані голосні 21–26

Носові голосні 21–27

Ротові голосні 21–26

Голосні повного утворення 21–26

Редуковані голосні 21–29

Консонантизм 30–34

Класифікація приголосних фонем 30–34

Губні приголосні 30–31

Язикові приголосні 30–32

Передньоязикові 30–32

Середньоязикові 30–32

Задньоязикові 30–32

Сонорні приголосні 30–33

Шумні приголосні 30–33

Дзвінки 30–33

Глухі 30–33

Проривні приголосні 30–32

Щілинні приголосні 30–32

Змично-щілинні приголосні 30–33

Носові 30–32

Плавні 30–33

Африкати 30–33

Складні приголосні 30–33

Постійно тверді приголосні 30–33

Постійно м'які приголосні 30–33

Звукова структура складу 34–40

Тенденція наростання звучності у складі 34–40

Закон відкритого складу 34–40

Складотворчі сонорні плавні 36–38

- Формування слов'янського вокалізму 41–53
 - Монофтонги довгі 41–44
 - Монофтонги короткі 41–44
 - Дифтонги 44–46
 - Дифтонгоїди 44–53
 - Дифтонгоїди з другим компонентом **m, *n* 46–48
 - Дифтонгоїди з другим компонентом **r, *l* 48–53
- Чергування голосних 54–61
 - Перший ряд чергувань голосних 54
 - Другий ряд чергувань голосних 54–55
 - Третій ряд чергувань голосних 55
 - Якісне чергування 56
 - Якісно-кількісне чергування 56
 - Кількісне чергування 56
 - Сильний (повний) ступінь 56–59
 - Ступінь подовження 56–59
 - Ступінь редуції 56–59
 - Ступінь подовження редуції 56–59
- Формування слов'янського консонантизму 62–77
 - Палаталізація приголосних 67–75
 - Йотова палаталізація 67–70
 - Перехідні палаталізації задньоязикових 69–75
- Іменник 78–97
 - Категорія роду іменника 78–79
 - Формальний показник роду іменника 78–79
 - Категорія числа іменника 79
 - Тематичний голосний іменної основи 80
 - Типи відмінювання іменника 80
 - Вокалічні основи 80
 - Основи на **ā, *jā* 80–81
 - Основи на **ō, *jō* 82–84
 - Основи на **ī* 84–85
 - Основи на **ī̄* 85–86
 - Основи на **ī* 87
 - Консонантні основи 80, 87–88
- Займенник 98–107
 - Неродові займенники 98
 - Особові займенники 98–100
 - Зворотний займенник 98–100
 - Предметно-особові займенники 101–102

- Родові займенники 102–106
 - Вказівні займенники 102
 - Присвійні займенники 102
 - Означальні займенники 103
- Прикметник 108–117
 - Короткі (іменні, нечленні) прикметники 108–114
 - Повні (займенникові) прикметники 114–117
- Дієслово 118–176
 - Формотворчі основи дієслова 120
 - Структурні класи дієслів 121–122
 - Теперішній час 122–129
 - Тематичні дієслова 123–127
 - Атематичні дієслова 128
 - Майбутній час 131–135
 - Майбутній абсолютний 131–132
 - Простий майбутній 131–132
 - Перший майбутній 132
 - Майбутній у теперішньому 132–133
 - Передмайбутній час 133
 - Майбутній у минулому 134
 - Минулий час 137–158
 - Аорист 137–145
 - Простий аорист 137–140
 - Архаїчний сигматичний аорист 140–144
 - Новий сигматичний аорист 144–145
 - Імперфект 148–155
 - Перфект 155–156
 - Плюсквамперфект 156–157
 - Умовний спосіб 159–160
 - Наказовий спосіб 160–164
 - Іменні форми дієслова 164–176
 - Інфінітив 164–165
 - Супін 164–165
 - Дієприкметник 166–176
 - Активні дієприкметники 166–176
 - Пасивні дієприкметники 176

Список умовних скорочень

Назви мов

гот. – готська
грец. – грецька
д.-верхньонім. – давньоверхньонімецька
д.-інд. – давньоіндійська
д.-іран. – давньоіранська
д.-ірланд. – давньоірландська
д.-прус. – давньопруська
лат. – латиська
латин. – латинська
литов. – литовська
нім. – німецька
осетин. – осетинська
пол. – польська
прус. – пруська
псл. – праслов'янська
рос. – російська
ст.-сл. – старослов'янська
укр. – українська
чеськ. – чеська

Інші скорочення

відм. – відмінок
Д. – давальний
дв. – двоїна
жін. р. – жіночий рід
З. – знахідний
імен. – іменник
Кл. – кличний
мн. – множина
Н. – називний
О. – орудний
одн. – однина
Р. – родовий
серед. р. – середній рід
чол. р. – чоловічий рід

Зміст

Передмова	3

Розділ 1. Історія старослов'янської мови

§ 1. Виникнення та розвиток старослов'янської літературної мови	5
§ 2. Слов'янські азбуки. Пам'ятки старослов'янської писемності	10
§ 3. Звукове та числове значення літер кирилиці	15

Розділ 2. Фонетична система старослов'янської мови та її формування

§ 4. Вокалізм старослов'янської мови другої половини IX ст.	21
§ 5. Консонантизм старослов'янської мови другої половини IX ст.	30
§ 6. Формування слов'янської системи вокалізму	41
§ 7. Чергування голосних у старослов'янській мові	54
§ 8. Формування слов'янської системи консонантизму	62

Розділ 3. Система словозміни старослов'янської мови та її формування

§ 9. Іменник у старослов'янській мові.....	78
§ 10. Займенник у старослов'янській мові	98
§ 11. Прикметник у старослов'янській мові	108
§ 12. Структурні класи дієслів. Теперішній час дієслова	118
§ 13. Дієслівні форми майбутнього часу	131
§ 14. Аорист.....	137
§ 15. Минулі відносні часи дієслова	148
§ 16. Ірреальні способи дієслова. Інфінітив та супін	159
§ 17. Дієприкметник	166

Тексти для читання та узагальнюючі завдання	177

Література	182

Предметний покажчик	183

Список умовних скорочень	186

Навчальне видання

Серія “Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки”

Громик Юрій Васильович

Старослов'янська мова
Збірник вправ та завдань

Навчальний посібник

Редактор і коректор *В. Є. Сикора*
Верстка *М. Б. Філіповича*

Підп. до друку 25.06.2010. Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Таймс.
Друк цифровий. Обсяг 10,93 ум. друк. арк., 10,5 обл.-вид. арк. Тираж 500 пр.
Зам. 2373. Видавець і виготовлювач – Волинський національний університет
імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво Держ.
комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 3156 від 04.04.2008.

Ю. В. Громик

СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

Збірник вправ та завдань